

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

ORTAÇAĞ'DA SİVEREK TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan DEĞİRMENCİOĞLU

ŞANLIURFA-2016

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

ORTAÇAĞ'DA SİVEREK TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan DEĞİRMENCİOĞLU

Danışman:

Prof.Dr. Kâzım PAYDAŞ

ŞANLIURFA-2016

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 135224008 numaralı Hasan Degirmencioğlu'nun hazırladığı "Ortaçağ'da Siverek Tarihi" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 17/06/2015 tarihinde, saat 14.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

17/06/2015

(Danışman)

Prof. Dr. Kâzım PAYDAŞ

Üye

Doç. Dr. Ekrem BEKTAŞ

Üye

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜTÜK

Bu tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

1036
.../.../201..

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 135224008 no'lu Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum "Ortaçağ'da Siverek Tarihi" konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezimin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

(10/02/2016)

Hasan Degirmencioğlu

İLETİŞİM ADRESİ : Akabe mah. 1464. Sokak no: 6, kat: 4
Eyyübiye/Şanlıurfa

Tlf. Kod. (0.542 279 31 47)

ÖNSÖZ

Bu tez konusunun belirlenmesindeki amaç, daha önce Siverek ile ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmış olmasına rağmen, Siverek'in Ortaçağ'daki durumuna ilişkin herhangi müstakil bir çalışma olmamasıdır. Bu çalışma Siverek tarihinde 375-1453 yılları arasındaki sürecin eğitim, tarih, siyaset, ekonomi, gündelik yaşam gibi birçok unsurla birlikte ortaya koyacak olması tezin önemini ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın öncelikli amaçlarından biri tarihsel arka planıyla ön plana çıkmış olan Siverek'in yeri ve önemini ortaya koyabilmektir. Siverek'in Ortaçağ'daki durumunu konu alan ve şehri bir bütün olarak değerlendiren, bu değerlendirmeyi yaparken de birinci elden kaynaklardan yararlanılan müstakil bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Dolayısıyla tezin diğer bir amacı da, literatürdeki bu boşluktan hareketle, Siverek'in Ortaçağ'daki yeri, önemi ve yapısını ortaya koyabilmek ve böylelikle Ortaçağ'da Siverek hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olabilmektir.

Kaynakların dipnot verimi esnasında birkaç yazarın soyadının aynı olması sebebiyle bazı kaynakları dipnotta ikinci defa atıfta bulunduğumda yazar soyadından sonra eserin adını italik olacak şekilde verdim. Aksi halde hangi eser kime ait olduğu karışacak ve teze maddi hasar verecektir.

Bu çalışma süresince bana kıymetli bilgilerini, materyallerini, maddi ve manevi desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Kâzım Paydaş hocama, fikirlerini ve rehberliğini hiçbir zaman benden eksik etmeyen Prof.Dr. Abdullah Ekinci hocama, yardım istediğimde benden her türlü yardımlarını esirgemeyen Prof.Dr. Nuri Çevikel, Doç.Dr. Abdulvahap Yıldız, Doç.Dr. Mehmet Emin Üner, Yrd.Doç.Dr. İlhan Palalı, Yrd.Doç.Dr. Gülşah Eser, Yrd.Doç.Dr. Efe Durmuş, Yrd.Doç.Dr. İbrahim İslam, Araştırma Görevlisi Türker Uygur ve Zafer Benzer hocalarıma sonsuz şükranlarımı sunarım. Maddi ve manevi destekleriyle hep yanımda olan aileme tüm kalbimle teşekkür ederim.

Mayıs 2015

Hasan DEĞİRMENCİOĞLU

İÇİNDİKELER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	IV
FOTOĞRAF LİSTESİ	V
HARİTA LİSTESİ	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
GİRİŞ.....	1
1. Çalışmanın Yöntemi.....	2
2. Tezin Sınırlamaları	2
3. Tezin Muhtevası.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM: ORTAÇAĞ ÖNCESİ SİVEREK	
1.1. Siverek'in Tarihi Coğrafyası.....	4
1.2. İlk Çağ Tarihi	6
1.2.1. Siverek Höyük.....	7
1.2.2. Haçgöz/Hacıgöz (Yeşilçat)	7
1.2.3. Kazo Höyük.....	8
1.2.4. Çomak Höyük	8
1.2.5. Karacadağ.....	9
1.2.6. Karakoyun.....	9
1.2.7. Göktepe Höyük	9
1.2.8. Taşlık (Aşağı Taşlı) Köyü.....	9
1.2.9. Çavi Tarlası.....	9
1.2.10. Hassek Höyük.....	11
1.2.11. Toprakkale Höyük.....	16
İKİNCİ BÖLÜM: İSLAM ÖNCESİ SİVEREK	
2.1. Roma Döneminde Siverek	18
2.2. Sâsânî Döneminde Siverek	22
2.3. Bizans Döneminde Siverek	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İSLAM FETİHLERİ DÖNEMİNDE SİVEREK

3.1. Müslüman Araplar Döneminde Siverek	27
3.1.1 Araplar'ın Bölgeye Gelişi.....	27
3.1.2.Siverek'in Arap Hakimiyetine Geçişİ	30
3.2. Hamdânîler Döneminde Siverek.....	32
3.3. Mervanîler ve NümeYir Oğulları Döneminde Siverek.....	34

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SELÇUKLULAR ZAMANINDA SİVEREKTE TÜRK HAKİMİYETİ

4.1. Selçuklular Döneminde Siverek.....	37
4.1.1. Selçuklular'ın Anadolu'ya Gelişİ	37
4.1.2. Siverek'in Selçuklu Hakimiyetine Geçişİ	41
4.2. Haçlı KontluğU Döneminde Siverek	45
4.3. Eyyûbîler Döneminde Siverek.....	49
4.4. Artukoğulları Döneminde Siverek.....	53

BEŞİNCİ BÖLÜM: SELÇUKLULARDAN SONRA SİVEREKTE TÜRK HAKİMİYETİ

5.1. Harzemliler Döneminde Siverek.....	57
5.2. Moğol ve Timur Döneminde Siverek.....	58
5.3. Karakoyunlular Döneminde Siverek.....	63
5.4. Akkoyunlular Döneminde Siverek.....	65

ALTINCI BÖLÜM: ORTAÇAĞDA SİVEREK'İN KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

6.1. Siverek'te İktisadi, İctimai Hayat ve Bölgede Yaşanmış Hadiseler...69	
SONUÇ.....	76
KAYNAKÇA	78
Ekler Listesi (Başlıkları).....	84

KISALTMALAR

b.	:Bin
Bkz.	:Bakınız
CC	:Celle Celaluhu
Çev.	:Çeviren
Hz.	:Hazreti
Ed	:Editör
M.Ö.	:Milattan Önce
M.S.	:Milattan Sonra
RA	:Radıyallâhu Anhu
SAS	:Sallallahu Aleyhi ve Sellem
V.d.	:Ve diğerleri

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Haç Göz Köyünde Asurlulara Ait Olan Aslan Heykeli.....	8
Fotoğraf 2: Çavi Tarlasında bulunan kap.....	11
Fotoğraf 3: Hassek Höyük kazı çalışmasında bulunan “Yüksek Ayaklı Meyvelik”14	
Fotoğraf 4: Arkeologlar Tarafından çizilen Hassek Höyük Siltesi.....	15
Fotoğraf 5: Siverek’te Romalılardan Kalma Bir Taş Kabartma(H.İdikurt arşivi)....	21
Fotoğraf 6: Keçe ustası.....	71
Fotoğraf 7: Siverek Ulu Cami Minaresi.....	74
Fotoğraf 8: Siverek Ulu Cami Minaresi.....	74
Fotoğraf 9: Siverek Ulu Cami Kuzey Cephe Revağı.....	75

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Siverek'in siyasi haritası.....	6
Harita 2: Siverek fiziki haritası.....	17
Harita 3: Osroene Krallığı Haritası.	20

ÖZET

ORTAÇAĞ'DA SİVEREK TARİHİ

Bu çalışma, Ortaçağ'da Siverek'i ele almaktadır. Ortaçağda Siverek tarihi ile ilgili verilerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Çalışma ile 375-1453 yılları arasında Siverek'te hüküm sürmüş beylik, devlet ve imparatorluklar tespit edilmiştir. Yapılan inceleme, bu bölgede hüküm süren devletlerin; Roma, Sasani, Bizans, Araplar, Hamdaniler, Mervaniler, Nümevir Oğulları, Selçuklular, Haçlılar, Eyyubiler, Artukoğulları, Harzemliler, Moğollar, Timur, Karakoyunlular ve Akkoyunlular olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Siverek, Nümevir Oğulları, Ortaçağ, Mervaniler.

ABSTRACT

THE HISTORY OF SIVEREK IN THE MIDDLE AGES

This study examines Siverek in the Middle Ages. It aims to find out the data related to the history of Siverek throughout the Middle Ages.

This study has revealed the principalities, states and empires that ruled over Siverek between the years 375-1453. The research has further showed that the states reigned over this region were the Romans, the Sassanids, the Byzantines, the Arabs, the Hamdanids, the Mervanids, the Numeirids, the Seljuqs, the Crusaders, the Ayyubids, the Artuqids, the Khwarezmids, the Mongols, the Timurids, the Qara Qoyuns and the Aq Qoyuns.

Key Words: Siverek, Numeirids, Middle Ages, Mervanids

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıç noktası Mezopotamya, birçok imparatorluğa, devlete, beyliğe kavimlere ev sahipliği yapmıştır. Bu ev sahipliği Mezopotamya'ya köklü bir tarih ve medeniyet bırakmıştır. Araştırıldıkça yeni bulgular ve yeni sonuçlar ortaya çıkmakla beraber bu topraklar, tarihin karanlığına bir nevi fener olmaktadır. Çünkü sadece çıkan sonuçlar bölge tarihini aydınlatmıyor, aynı zamanda dünya tarihine de katkı sağlıyor. Örneğin Göbekli Tepe kazı çalışması sonucu dünya tarihi yeniden yazılmış, bölgenin önemi bir kez daha ispatlanmıştır. Zira bölgenin yapı taşını oluşturan ve tarihsel yükünü sırtlayan yer Urfa ve çevresidir. Özellikle Suruç, Harran, Viranşehir ve Siverek sınırları içerisinde olan topraklar verimli tarım arazisi, önemli kaleler ve geçiş güzergahlarına sahip oldukları için sürekli savaş içerisinde kalmıştır. Ayn Zeliha yani halk dilinde Balıklıgöl kaynağının etrafında kurulan Urfa, Eskiçağ ve Hristiyan halkı arasında Osrhoene, İslam Devletlerinde ise Diyar-ı Mudar olarak adlandırılan yer, jeopolitik ve jeostratejik olarak çok fazla öneme sahip bir şehirdir.¹ Osrhoene, Orta Fırat bölgesi tarihi ve coğrafi konumu itibariyle çok büyük öneme sahip olmakla beraber tarihsel süreç içerisinde önemli geçiş yollarını hep üzerinde barındırmıştır. Doğu-Batı dünyasını ticari ve kültürel yönden birbirine bağlaması ve eski yol güzergahının bir bağlantı noktası üzerinde olması, bütün bu bölgede çok eskiden beri gelişmiş bir medeniyet seviyesine ulaşmış şehirlerin oluşmasını sonuçlandırmıştır.² Bu oluşan yerlerden biri de Urfa'nın Siverek ilçesidir.

Siverek, doğuda Diyarbakır, Güneydoğu'da Mardin, güneyde Viranşehir ve Urfa merkezi, batıda Hilvan ve Adıyaman ile çevrili 4314 kilometrekare alana yayılmış bir konuma sahiptir. İlçe sınırı dışında olan Karacadağ, Siverek'in doğusunda bulunur.³ İlçe ve çevresi fazla dağlık olmamakla beraber sönmüş olan Karacadağ, bölgenin yüksek kesimlerinden biridir. İlçe merkezi olarak da Siverek Kalesinin etrafında kurulmuştur. Siverek Kalesi ise bölgede hakimiyet kurmaya çalışan devletlerin ilk başta almaya çalıştığı yapılardan biridir. Siverek tarihi zaman

---

¹ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007, s.47.

² Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1960, s. 2.

³ Komisyon, "Şanlıurfa", *Türkiye İller Haritası*, 1. Baskı, cilt 2, s.409.

içerisinde Roma, Sasanî, Arap, Hamdanîler, Mervanîler, Nümevir Oğulları, Selçuklular, Haçlılar, Eyyübîler, Artuklular, Harzemliler, Moğollar, Timur İmparatorluğu, Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi devletlerin saldırısına uğramış ve bu devletlerin hakimiyetinde kalmıştır. Görüldüğü üzere pek çok defa el değiştirmiş olan Siverek, önemini hiçbir zaman yitirmemiştir.

Siverek'in tarihini araştırmak için en başta kaynak taraması yapılmış, tespit edilen kaynaklar temin edildikten sonra analiz edilmiş ve bulunan bilgiler düzenli bir şekilde nakledilmiştir. Bulunan bilgiler farklı kaynaklar tarafından kontrol edilmiş ve bilgilerin doğru oluşu incelenmiştir. Konu Orta Çağ olduğu için veriler sadece kitabi olup bunun yanında gerekli fotoğraflar teze eklenmiştir. Ana kaynaklara ulaşmak için İSAM gibi önemli kütüphaneler ile irtibat kurulup gerekli kitaplar temin edilmiştir.

1. Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasında veri toplama tekniği olarak öncelikle birinci elden kaynaklar kullanılmıştır. Diğer bir yöntem literatür taramadır. Literatür taraması yapılarak gerek Ortaçağ'a dair gerekse Siverek'i konu alan çalışmalar incelenmiştir.

2. Tezin Sınırlamaları

Bu tez çalışmasının zaman aralığı Ortaçağ yani 375 ila 1453 yıllarını kapsamaktadır. Bu sürecin belirlenmesinde Ortaçağ'ın başlangıcı ve sona ermesi esas alınmıştır.

Bu tez çalışmasının mekansal sınırı Siverek ve çevresi olarak belirlenmiştir. Fakat ana tema olarak Siverek üzerinde durulacaktır.

3. Tezin Muhtevası

Ortaçağ döneminde varlığıyla ön plana çıkan Siverek, tarihsel arka planıyla dikkatleri üzerine toplamaktadır. Ancak yapılan bilimsel çalışmalar daha çok yüzeysel olmuştur. Siverek'i araştıran isimler, genelde Siverek'te eğitim, Siverek'te mimari gibi konular üzerine durmakla birlikte Ortaçağ'da Siverek'i konu alan hiçbir eser yoktur. Bu nedenle tezin kuramsal çerçevesi belirlenirken, Siverek'in Ortaçağ dönemindeki yeri ve önemine değinilerek tarihsel arka plan verilecek ancak daha çok 375-1453 yıllar arasında genel yapısı üzerinde durulacaktır. Siverek şehri bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirilmekle beraber daha çok siyasi yönü araştırılacaktır.

Bunun dışında Ortaçağ'da Siverek'in sosyo-ekonomik ve kültürel hayatına da değinilecektir.

Ortaçağ alanında yapılan araştırmalarda karşılaşılan en büyük sorun aynı olay karşısında kaynaklar arası farklı bilgilerin var oluşudur. Bunun en büyük sebebi, ana kaynak yazarlarının ideolojilerine göre tarihi olayları yazmalarıdır. Örneğin Urfalı Mateos ve Abu'l-Farac. Bu iki müellifin verdiği bilgiler ve Müslüman tarihçilerin yazmış olduğu eserler arasında derin farklar mevcuttur. Bu farklı tarihi veriler, tez yazım esnasında yazılacak konunun güçlük çekmesine sebep olmaktadır. Bu zorluklar dışında Ortaçağ dönemi araştırmalarında bazı ana kaynakların çevirilerinin olmaması veya çevirilen ana kaynakların düzgün çevirisinin olmaması, Ortaçağ tarihinin eksik ya da yanlış öğrenilmesine sebep oluyor. Hatta bazı Arapça ve Farsça kitapların çevirisi okunduğunda yapılan çevirileri bile sadeleştirmek için sözlük kullanmak gerekiyor. Ayrıca bu Arapça ve Farsça kökenli kitapların bir kısmının önce İngilizce'ye daha sonra da Türkçe'ye çevrilmesi, kitabın özünün tam manasıyla nakledilememesine de sebep olmaktadır.

Bu eser ulaşılabilen kaynaklar doğrultusunda oluşturulmakla beraber özellikle farklı dillerde yazılan eserler daha kapsamlı araştırılarak eserin içeriği daha da genişletilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM: ORTAÇAĞ ÖNCESİ SİVEREK

1.1 Siverek'in Tarihi Coğrafyası

Mezopotamya, insanlık ve uygarlık tarihinin başlangıç noktalarından biridir. Bölge içindeki konumu itibariyle bir çekim merkezi ve yaşam alanıdır. Özellikle Urfa ve etrafı Mezopotamya topraklarında vazgeçilmez bir alana sahiptir. Urfa'ya yakın olması sebebiyle Siverek de önemli bir konuma ve geçmişe sahiptir. Geçmiş M.Ö. 5000'lere dayanan Siverek, sahip olduğu jeo-politik ve jeo-stratejik konumu itibariyle farklı devletlerin ve milletlerin saldırılarına uğramıştır. Bunlar arasında, Anadolu ve Mezopotamya'da kurulan küçük hanedan ve beylikler olduğu gibi Roma, Bizans, Sasani gibi büyük imparatorluklar da bulunmaktadır.⁴

Yukarıda saymış olduğum büyük imparatorluklar, hep verimli topraklar üzerinde kurulmuş ve yönetim merkezini işgal ettiği yerin jeopolitik durumuna göre belirlemiştir. Bu yerler arasında önemli yollar, zengin yeraltı sahaları, verimli topraklar var. Çünkü bu üç unsur devletlerin ve medeniyetlerin gelişmesi ve büyümesi için olmazsa olmazdır. Adı geçen özellikler, üretici topluluğun oluşmasına ve medeniyetin temellerinin atılmasına en büyük etkidir. Bilinir ki üretim yani tarım, medeniyetin oluşmasında en büyük katkıyı sunan eylemdir. Aynı Mezopotamya'da oluşan Sümer, Akad, Babil, Asur, Elam medeniyetleri gibi. Yani ilk Çağ'dan günümüze kadar bu topraklar verimli olmasından dolayı önemini hiçbir zaman yitirmemiş ve burası daima harp alanı olmuştur. Bu bölge güçlenen devletlerin hakimiyetine almak istediği yerlerin başında gelmiştir her zaman. İnsanlık tarihi boyunca Fırat ve Dicle'ye yakın yerlerde önemli şehirler kurulmuş ve sağlam kale ile surlar yapılmıştır. Yaşanmış en kanlı savaşlar, bu bölgenin hakimiyeti için meydana gelmiştir. Hititler, Asurlar, Mitanniler, Akadlar, Urartular, Medler, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Eyyûbîler, Selçuklular, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar bu topraklara sahip olmuşlardır. Bölge Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra uzun seneler savaşız bir dönem geçirmiştir. Şu an Mezopotamya bölgesi, Türkiye, Irak ve Suriye'nin sınırlarını kapsamaktadır.

---

⁴ İsmail Özçelik, "Malazgirt'ten Meşrutiyete Siverek ve Havalisi," *Tarihte Siverek*, Siverek, Elif Matbaası, 2001, s.23.

Siverek, Dünya coğrafyası bakımından bu denli mühim bir coğrafyanın merkezinde yer almaktadır.⁵

Siverek, çeşitli dönemlerde ve farklı devletlerde ismi değişik biçimde söylenmiştir. Siverek ismi, köken olarak İran dilinde “Kara Yıkıntılar” manasında bir kelime iken Ermeni dilinde Sevaverek, Süryani dilinde Şebhabherak, Türk dilinde ise Siverek diye söylenmektedir. “*Ermenice biçimi de tıpatıp yukarıda söylenen anlamdadır: Sev-Averag, Kara-Yıkıntı.*”⁶ Urfalı Mateos da Siverek’i farklı isimlerle zikretmiştir. Bu isimler şunlardır; Sevarag, Sevaverek, Severek, Severags.⁷

Siverek’in adının farklı şekillerde anılması ile beraber bölgenin adı da sadece Mezopotamya olarak anılmamıştır. Bu ad yani Mezopotamya, Dicle’nin kuzeyinden geçen Zagra sıradağlarına kadar çevrelenen alandır. Coğrafya uzmanları bu kıtaya el-Cezire adını da vermektedir. Ancak biz Musul’dan Basra denizine kadar uzanan, Irak ve Musul’dan yukarıya kadar olan bölgeye de el-Cezire adını kullanıyoruz.⁸

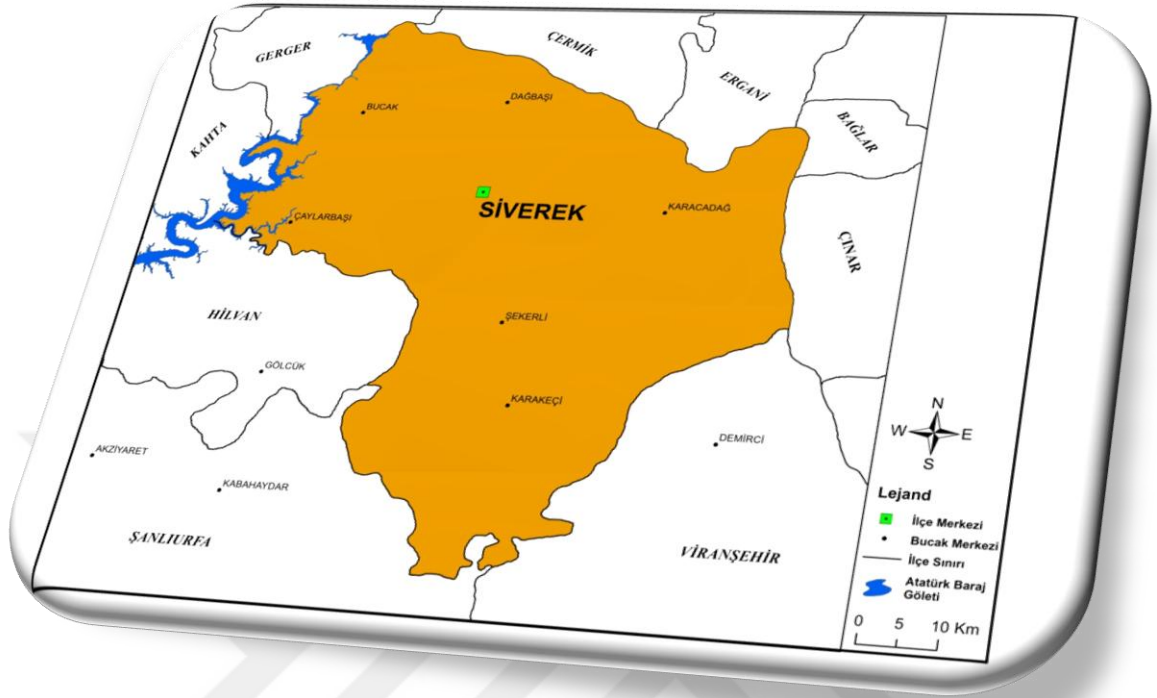
---

⁵ Ramazan Özgültekin, Hüseyin Demirbağ, Ekrem Akman, Kadir Sun, *Tarihi ve Kültürüyle Siverek*, Ankara, Siverek Kaymakamlığı Yayınları, 2003, s. 23

⁶ Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1993, s. 735

⁷ Siverek’in isimleri bu şekilde zikredilmekte. (Bkz: Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli)

⁸ Hasan Açıanal, *Urfa Tarihi*, Ankara, Şurkav Yayınları, 1997, s. 6

Harita 1: Siverek'in siyasi haritası⁹

1.2 . İlkçağ Tarihi

Geçmişini çok eski zamana dayanan Anadolu'nun tarihi serüveni, 105 milyon yıl öncesinden yani Paleolitik çağdan başlar ve 15.000 sene öncesine kadar devam eden taş çağlarının en eski kısmıdır ve bu dönem üç kısma ayrılmıştır. Alt Paleolitik (M.Ö. 2.000.000-140.000), Orta Paleolitik (M.Ö.140.000-40.000) ve Üst Paleolitik (M.Ö. 40.000-10.000).¹⁰ “Bu devrin bitimine doğru, günümüzden 20 bin yıl önce, GeçYontmataş devri ile Cilalı Taş devri geçiş dönemi, diğer bir adıyla Epi-paleolitik dönem gelir. Bu dönemin bitimiyle de Yontmataş devri sona erer Cilalı Taş devri başlamış olur.”¹¹

⁹ Sedat Benek, *Yerel Ekonomik Potansiyellerin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Model Çalışma: Siverek İlçesi Alt Bölge Kırsal Kalkınma Planı*, Eco Harran Bildirisi, Yayınlanmamış Makale, 2013, s.6.

¹⁰ Abdullah Ekinci, Kazım Paydaş, *Taş Devrinden Osmanlı'ya Urfa Tarihi*, Şanlıurfa, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 7. Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.25.

¹¹ Bahattin Çelik, *Arkeolojide Urfa*, İstanbul, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 4.

Siverek civarında yapılan arkeolojik çalışmalar, buranın tarihinin ilk çağa dayandığını gösteriyor.¹² Asur çivi yazılarında adı geçen İzala (İsala/Asala) ülkesinin günümüz Siverek yerleşim yeri olma ihtimali çok yüksektir. Siverek havalisi ve Karacadağ'ın olduğu bölgeye yerleştirilen İzala ülkesi hakkında toplam 8 adet yerleşim yeri adı bilinmektedir. Bu yerleşim yerlerinin adları Anduli, Aşihî, Kaşpi Ladi, Barzanişta, Til Zani Absijai ve Ispallure diye biliniyor.¹³

1.2.1. Siverek Höyük

1946 yılında K. Kökten bu höyüğü bulmuştur. Bu höyük Siverek merkezde olup Siverek kalesinin altındadır. 400 metre çapında ve 25 metre yüksekliğindedir. Bu sahada 1963 senesinde yapılan arkeolojik kazılar sonucu Erken Tunç devri ile Roma ve Bizans devrine ait çanak ve çömlet parçaları bulunmuştur. Bu höyüğün güney kısmında Yeraltı Hamamı ile bir stel kaidesi tespit edilmiştir. Bu kaidenin başı kesilmiş ve vücut hatları tamamen kaybolmuştur.¹⁴

1.2.2. Haçgöz/Hacıgöz (Yeşilçat) Höyük

Siverek'e bağlı Şekerli nahiyesinde yedi haneden oluşan Haçgöz köyünde bulunan kalıntı büyük bir aslan kabartmasından oluşmaktadır.¹⁵ 1978 senesinde tespit edilen bu kabartma, bazalt blok taşına işlenmiştir. Bu kabartma 2.26 cm yüksekliğinde, 3.10 cm uzunluğunda ve 54 cm kalınlığındadır.¹⁶ “*Bu kabartmanın M.Ö. I. bin yıl Geç Assur dönemine ait bir orthostat taşı ya da bir arslan heykeli taslağı olabileceği düşünülmüştür.*”¹⁷ Aynı zamanda köyün içindeki höyüğün doğu kısmında, çift boğa kabartmalı ve arka tarafında yazıt tespit edilen bir stel altlığı da gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu stel altlığı yaklaşık 1 metre uzunluğunda 90 cm çapında ve 80 cm yüksekliğindedir. Ortasında bir stelin girebileceği oyuk vardır. Boğa kabartmalarının biri sağlam olup kuyruk kısmı saç örgüsü şeklinde yapılmıştır. Aynı zamanda ön bacak kısmının kürek kemiği stilze bir biçimde yapılmıştır. Esere ön taraftan bakıldığında iki adet boğa kabartması tahrip edildiği görülektir. Bu yazıt, tıpkı Külaflı Tepe'de bulunan boğa kabartmalı stel altlığında bulunan yazıtla aynı

¹² Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s. 25.

¹³ Çelik, *Arkeolojide Urfa*, s.25.

¹⁴ Çelik, *Arkeolojide Urfa*, s.126.

¹⁵ Özgültekin, v.d., ed., s.36.

¹⁶ Çelik, *Arkeolojide Urfa*, s.126, Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.36.

¹⁷ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.36.

yapıyla yapılmış özelliklere sahiptir.¹⁸ Arslan kabartma civarında bulunan taşla örülmüş yapıda Haçgöz'deki yapılara benzer yerde kemik ve iskeletin bulunması, bu yapıların mezar amaçlı yapıldığını da akıllara getiriyor.

Fotoğraf 1: Haçgöz Köyünde Asurlulara Ait Olan Aslan Heykeli¹⁹

1.2.3. Kazo Höyük

Bu höyük ile ilgili pek fazla bilgi olmamakla beraber Siverek'e bağlı Kazo Köyü'nün batısında yer alır. Höyük geçmişte çok fazla tahrip edilmiş bu sebeple genişliği, yüksekliği ve çapı hakkında net bilgi bulunmamaktadır. Burada sadece Demir devri, Roma ve Bizans devirlerine ait çanak çömlek bulunmuştur.²⁰

1.2.4. Çomak Höyük

Siverek'in 3 km güneybatısında Gözelek Köyü'nün güneyinde olan Çomak Höyük 5 metre yüksekliğinde 75 metre çapındadır. Höyüğün güneyinde akarsu olup, çevrede bazalt akıntılar bulunmaktadır. 700 metre deniz seviyesinden yüksekliği bulunmaktadır²¹ 1963 senesinde İstanbul Üniversitesi ve Chicago Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün birlikte gerçekleştirdikleri yüzey araştırması sırasında rastlanılmıştır. Yapılan araştırmalarda az miktarda doğal cam ve çakmaktaşı parçası haricinde Bakır

¹⁸ Çelik, *Arkeolojide Urfa*, s.127.

¹⁹ Zelal Özağaçhanlı, *Siverek İlçesinin Tarihi, Sosyo-Kültürel Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.27.

²⁰ Çelik, *Arkeolojide Urfa*, s.127.

²¹ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.37.

devrinin Halaf ve Halaf-Obeyd geçiş dönemi ile Erken Tunç devrine ait buluntulara rastlanılmıştır.²² Bu buluntular 4. ve 3. bin olduğu tahmin edilmektedir.²³

1.2.5. Karacadağ Höyük

Fikri Kulakoğlu tarafından yapılan araştırma sonucu Siverek'e bağlı Karacadağ köyünde bazı kabartmalar bulmuş olup bunlar iki adet stel parçasından oluşmaktadır. İlk stel üzerinde Tanrı Sin'in sembolü hilal kabartması olup diğer kabartmanın üstü tam manasıyla ne olduğu tespit edilememiştir.²⁴

1.2.6. Karakoyun Höyük

Bu höyük, Siverek'e bağlı Karakoyun Köyü'nde aynı isimle anılan köyün alt kısmında bulunmaktadır. Bu höyük orta büyüklükte olup 15 metre ykseklindedir. 1963 yılında yapılan arkeolojik kazılar sonucu Erken-Orta Tunç döneminden kalma buluntular tespit edildiği için bu bölgenin Tunç devrinde kurulduğu düşünülmektedir.²⁵

1.2.7. Göktepe Höyük

Bu höyük Urfa-Siverek yol güzergahında olup Woolley tarafından 1914 senesinde saptanan bir yerleşim yeridir. Bulunan parçalar Halaf Dönemine benzer çanak mlerdi.²⁶

1.2.8. Taşlık (Aşağı Taşlı) Köyü Höyük

Siverek'in 34 km güneyinde bulunan Taşlık köyünde Geç Hitit dönemine ait olduğu tahmin edilen iki tane kalıntı bulunmuştur. Bulunan stellerin birinde boğa üzerinde duran, tahminen fırtına tanrısı kabartması olup diğeri de ortasında koni olup her iki tarafında uzun elbiseli oturmuş iki insan kabartması mevcuttur.²⁷ Stelin arka tarafı düz olup herhangi bir yazı bulunmamaktadır.²⁸

1.2.9. avi Tarlası Höyük

avi tarlası Erken Kalkolitik ağa ait olup Mezopotamya kültürüne aittir. Bu höyük Nisibin köyünün 500 metre, Hassek Hyğn 4.5 kilometre doğusunda

²² elik, *Arkeolojide Urfa*, s.127.

²³ Ramazan zgltekin, v.d., ed., s.37.

²⁴ elik, *Arkeolojide Urfa*, s.128.

²⁵ elik, *Arkeolojide Urfa*, s.128.

²⁶ Ramazan zgltekin, v.d., ed., s.37.

²⁷ elik, *Arkeolojide Urfa*, s.128.

²⁸ Nihal Ongunsu, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, s.688.

bulunmakta olup Siverek sınırları içerisinde.²⁹ 1982 senesinde Hassek Höyük kazı ekibinin Siverek'e bağlı Çaylarbaşı bucağının Nisibin Köyü yakınındaki Çavi tarlasında yapmış olduğu çalışma sonucu, Orta ve Erken Kalkolitik Çağ'a ait taş balta, boncuk, amulet ve ağırşaklar ile silex mızrak uçlarına rastlanılmıştır. Bu alan bugün sular altında kalmış 15 metre yüksekliğindeki bir höyüktür. A.Von Wickede tarafından 1983-1984 senesinde Çavi Tarlası kazdırılmış ana kayadan başlayıp tümü Halaf Kültürüne ait 5 yapı katı ortaya çıkartılmıştır. 5. yapı katında yaşam düzlemi ile çukur; 4. yapı katında erzak deposuna benzeyen bir yuvarlak yapı; 3. yapı katında düzenli ve planlı bir mekan mevcuttur. 2. yapı katı ikiye ayrılır. Birinci evrede dörtgen yapılmış planlı duvarlar ve buraya bitişik odalarda 2 tane ocak bulunmakta olup mekan yuvarlak inşa edilmiştir. Üç tane yuvarlak yapı ile iki dörtgen planlı yapı bulunsa bile çoğu tahrip olmuştur. İkinci evrede altı çakıltaşı döşeli ocaklar mevcuttur. 1. yapı katına ait kalıntılar çok fazla tahrip olmuştur. Burada yapılan kazılarda 20 adet küçük heykel parçası bulunmuştur. Bu heykeller pişmiş topraktan yapılmıştır. Aynı şekilde pişmiş topraktan yapılmış dokuma aleti olan ağırşaklar kazılar zamanında bulunmuştur. Çavi Tarlasında çıkarılan diğer buluntular şunlardır; Bazalt, çakmak taşı, takı, damga mühürler ve Bereket Tanrıçası'nı temsil eden pişmiş topraktan yapılmış çok sayıda kadın figürü. Çavi Tarlası kazı çalışmalarının tarihe en büyük katkısı, bulunan kalıntıların burada tarımsal faaliyetler ve hayvancılık yapıldığına dair ışık tutmasıdır. Yapı içinde 15'ten fazla mezar olup ölü gömme geleneğinin yerleşme dışı olduğu sanılmaktadır. Bunun yanında mezarlara taşlardan yapılmış hediye konulmuştur. Bakır devrine dayanan Çavi Tarlası M.Ö. 5. binin ilk yarısından başlamaktadır.³⁰ 1984 senesinde yapılan kazılarda genellikle çanak, çömlek ve taş aletler çıktığı görülmektedir.³¹

---

²⁹ Alwo Von Wickede, Adnan Mısır, *Çavi Tarlası 1984 Kazı Kampanyası, VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1985,s.103.

³⁰ Çelik, *Arkeolojide Urfa*, s.129-130, Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, s. 93, Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.28-30.

³¹ Wickede ve Mısır, s.105.

Fotoğraf 2: Çavi Tarlasında bulunan kap.³²

1.2.10. Hassek Höyük

Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde, Fırat nehri üstündeki Tille Köprüsünün doğusunda yer alan Hassek Höyükte 1978 ile 1986 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarını Münih Üniversitesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün ortaklaşa olarak Prof. B. Hrouda başkanlığında Dr. M.R. Behm-Blancke tarafından yürütüldüğü bilinmektedir.³³ Hassek Höyüğü'nün en eski yerleşim yeri Geç Bakır devrinin Uruk dönemine aittir. Bu döneme ait kil levhalar, duvar süsleri, çanak-çömlekler, küpler, şişeler, erzak kapları, taş ve pişmiş toprak ağırşaklar, çakmaktaşı, madeni iğneler bulunmuştur. Buradaki yerleşme düzeni Mezopotamya'nın Uruk mimarisi yapı geleneği özelliğini taşımaktadır. Höyüğün doğu eteğinde Erken Tunç devri yapıları küçük boyutlarda ve kırık taş temelden oluşmaktadır. Batı eteğinde ise aynı dönemin çocuk küp mezarları bulunmaktadır. Bu mezarlarda astar bezemeli, üstü mühür baskılı çanak-çömlekler ve silindirik mühürler bulunmuştur. Yapılan araştırmaya göre bu bölgenin Roma döneminde tahrip edildiği tahmin edilmektedir.³⁴ Hassek Höyük kazılarında elde edilen eserlerin yıllara göre dağılımını yazmamız, bölgenin önemini daha iyi açıklayacağı aşikardır:

1978 Yılı Kazıları: Kalkolitik Çağ'a ait olan pişmiş topraktan yapılmış hayvan figürleri, kaseler, koni şeklinde duvar süsü çiviler, ağırşaklar, boncuklar ve

³² Özağaçhanlı, s.14

³³ Abdullah Ekinci, *Müze Şehir Urfa*, Ankara, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s.40-41.

³⁴ Çelik, *Arkeolojide Urfa*, s.130, Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, s. 92, Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.31-32.

tekerleklerden oluşan toplam 17 adet belirlenmiş eser ele geçirilmiştir.³⁵ Buradan çıkan materyallere bakıldığında el sanatları, yaşayan insanlar tarafından benimsenmiş zenaattır.

Geç Uruk Dönemi'nin Güneydoğu Anadolu'daki en iyi araştırılmış ticari merkezi olan Siverek yakınlarındaki Hassek Höyük'tür. Etrafı 2 kilometre kalınlığında bir surla çevrili kale ve kalenin etrafı aşağı kentten oluşan Hassek Höyük 5. tabaka yerleşim yeri olup, yaklaşık M.Ö. 3400'e senesinin tipik bir sınır istasyonu görünümündeydi.³⁶

1979 Yılı Kazıları: Bir çoğu İlk Tunç Çağı'na ait olan ve mühür baskılı keramik parçaları, çakmaktaşı delici ve kesiciler, pişmiş toprak, hayvan figürinleri, küçük kaplar, damga mühürler, kaseler, fincanlar, bakır baltalar, mızraklar, bronz iğneler, kemik kolyeler ve spatulalardan oluşan toplam 71 adet belirlenmiş eser ele geçmiştir.³⁷ Aynı zamanda pişmiş toprak levha üzerinde erkek figürlü tasvir bulunmuştur. Figürde sağ el bir inek, sol el ise bir saban tutmaktaydı.³⁸ İnek ile saban figürleri burada tarımın yapıldığını gösterir ve tarım olduğu yerlerde ise yerleşik düzenin olduğu sonucu ortaya çıkar.

1980 Yılı Kazıları: Bir çoğu Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ zamanına ait topraktan yapılmış pişmiş vazolar, vazocuklar, ip delikli kaplar, emzik ağızlı kaplar, silindir mühürler, bronz iğneler, ağırşaklar, kolyeler, mühür baskılı keramik ürünlerinden oluşan toplamda 306 adet eser tespit edilmiştir.³⁹ Bu sene (1980) yapılan kazıda astar bezemeli çömlek üzerinde yine aynı şekil erkek figürlü tasvir bulunmuştur. Bu sonuçlar yerleşik düzenin varlığını kesinleştiriyor.⁴⁰

1981 Yılı Kazıları: İlk Tunç Çağı'na ait geçen senelerde bulunan eserlere benzer özellikte 48 adet bu döneme ait ürün, toplamda 982 adet eser bulunmuştur.⁴¹ Bu dönemde adı geçen yörede tarım, hayvancılık ve avcılık gelişmiştir.⁴²

³⁵ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.33.

³⁶ Ali Umut Türkca, Yusuf Polat, Alptekin Oransay, A.Tolga Tek, *Anadolu Arkeolojisi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Web Obset, 2012, s.37.

³⁷ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s. 33.

³⁸ Manfred Behm-Blancke, *Hassek Höyük 1980 Kazı Dönemi, III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, 1981, s.107.

³⁹ Ramazan Özgültekin, v.d. ed. s.34.

⁴⁰ Behm-Blancke, *Hassek Höyük 1980 Kazı Dönemi, III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, s.107.

⁴¹ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.34

Hassek Höyük, korunmalı bir kapıyla açılır, etrafında sur vardır. Kapalı yerleşmenin orta yerinde merkezi koridoru ve onu kaplayan Güney Mezopotamya'da gelişen ve etrafa yayılan, Geç Uruk geleneğinde üç kısımlı plan abide şeklinde bir yapıya sahiptir. Hassek Höyük, Suriye'de Fırat Havzası'na kurulmuş öteki kolonilerin aksine 3. bin senenin ilk zamanlarına kadar varlığını sürdürmüştür.⁴³

1982 Yılı Kazıları: Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ dönemine ait 62 adet belirlenmiş, 234 adet etütlük eser tespit edilmiştir.⁴⁴ Bu dönemde madenler yeni kullanılmaya başlanmıştır.

1983 Yılı Kazıları: Bir çoğu Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı dönemine ait toprktan yapılmış pişmiş yüksek ayaklı meyvelikler, emzik ağızlı kaplar, testiler, testicikler, kaseler, çanaklar, hayvan figürinleri, taş mühürler, ağırşaklar, ok ucu ve mızrak ucu yapımı için kullanılan çakmaktaşı çekirdekler, fildişinden bir iğnekemik, iğnelerden oluşan 67 adet envanter, 107 adet etüt ürün tespit edilmiştir.⁴⁵ Bu yılda yapılan kazıdan çıkan envanterlere bakılırsa artık burada yaşayan insanların avcılık yaptığı kesinleşmekle beraber, mührün olması da ikili ilişkilerin daha fazla olduğunu gösterir.

---

⁴² Savaş Harmankaya, *Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, İstanbul, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri, Task Vakfı Yayınları, 2002, s.13.

⁴³ Ali Umut Türkcan v.d., ed., s.37.

⁴⁴ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.34.

⁴⁵ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.34.

Fotoğraf 3: Hassek Höyük kazı çalışmasında bulunan “Yüksek Ayaklı Meyvelik”. Şanlıurfa Müzesi

1984 Yılı Kazılar: Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'na ait ve geçen senelerdeki bulunan eserlere benzer 72 adet envanterlik, 126 adet etütlük eser tespit edilmiştir.⁴⁶ Çıkan eserlerin eskileriyle aynı olması bölgede belirgin bir gelişmenin olmadığını gösterir.

1985 Yılı Kazıları: Çoğu İlk Tunç Çağı'na eserler ele geçirilmiş ve eserler aynı özellikleri sahiptirler. 35 adet envanterlik, 78 adet etütlük eser tespit edilmiştir.⁴⁷ Her ne kadar maden işlemek bu dönemde çıkmış olsa bile taş yontuculuğu da önemini yitirmemiştir.⁴⁸

1986 Yılı Kazıları: Bu sene yapılan kazı çalışmalarında Geç Kalkolitik çağa ait mimari buluntular, İlk Tunç çağı'na ait kül çukurunun ve temelleri, oda döşemesi ve tavan çöküntülerinin bir kısmı ortaya çıkarılmıştır.⁴⁹ 7 adet envanterlik, 18 adet etütlük eser tespit edilmiştir. Bu eserlerin geçen senelerden çıkan eserlerden farkı

⁴⁶ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.34.

⁴⁷ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.34.

⁴⁸ Harmankaya, s.13.

⁴⁹ Manfred R. Behm-Blancke, *1986 Yılı Hassek Höyük Kazıları, Ankara, IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1987, s.72.

Geç Roma Çağına ait sikkeler oluşturmasıdır.⁵⁰ Bölgede yavaş yavaş Roma etkisi görülmeye başlıyor. Hassek Höyükte bulunan boyalı bir çanak-çömlek, bu höyüğün Geç-Uruk'tan İlk Tunç Çağının ilk evresine geçişinin kanıtıdır.⁵¹

1987 Yılı Kazıları: Bu dönem çıkarılan bütün eserler Kalkolitik Çağ'a aittir. Bunlar koni şeklinde duvar süsü çivilerinden oluşan 29 adet envanterlik eserlerdir.⁵² Daha sonraki dönemlerde duvar süslemeleri için kullanılan çivilerin yerini küçük parçalardan oluşan mozaikler almıştır. Bu mozaik taşlar doğal ortamda kendiliğinden oluştuğundan, yapısı koni şeklindeki duvar süs çivisi olan ürüne göre daha kullanışlıdır.

1988 Yılı Kazıları: İlk Tunç Çağı dönemine ait 33 adet envanterlik eser bulunmuştur. Bu eserlerin geçen senelerde ele geçirilen eserlerle benzer oldukları anlaşılmaktadır.⁵³

Fotoğraf 4: Arkeologlar Tarafından çizilen Hassek Höyük Siltesi.⁵⁴

⁵⁰ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.34

⁵¹ Manfred R. Behm-Blancke, *1986 Yılı Hassek Höyük Kazıları, Ankara, IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, s.73.

⁵² Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.34

⁵³ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.36.

⁵⁴ Özağaçhanlı, s.10

1.2.11. Toprakkale Höyük

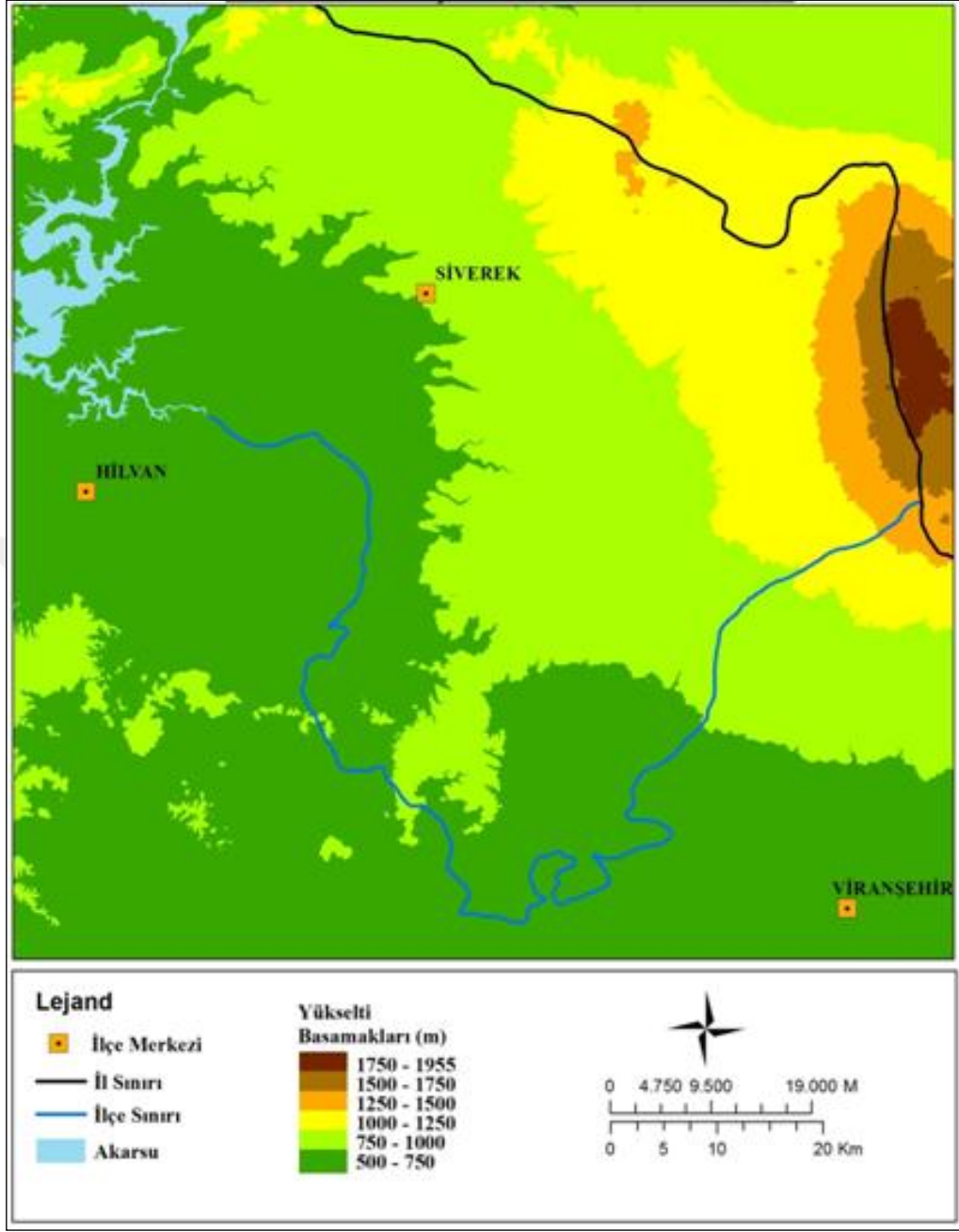
1977 senesinde tespit edilen höyük Siverek'e bağlı Kazo Köyünün 2.5 km kuzeyindedir.⁵⁵ Yamaçlarında kale surları izlerine rastlanmış olup orta büyüklükte bir höyüktür. Bu höyük bugün Atatürk Baraj gölü altında kalmıştır. Her ne kadar Bizans döneminde mevcut halini aldığı tahmin edilse de Geç Bakır devri ve Erken Tunç devri geçiş dönemi malzemeleri bulunmaktadır. Burada saman yüzlü, koyu yüzlü açkılı, Uruk ince ve kaba mal gruplarına ait parçalar toplanmıştır.⁵⁶

---

⁵⁵ Ekinci, *Müze Şehir Urfa*, s.66.

⁵⁶ Bahattin Çelik, *Arkeolojide Urfa*, s.131, Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.38-39.

Harita 2: Siverek fiziki haritası.⁵⁷

⁵⁷ Benek, s.7.

İKİNCİ BÖLÜM: İSLAM ÖNCESİ SİVEREK

2.1. Roma Döneminde Siverek

Roma İmparatoru Markus Crasus'ta fütühat emelleri oluştu. Bu sebeple Markus Crasus, M.Ö. 55 senesinde Suriye'ye geldi. Roma İmparatorluğunun bölgedeki önemli rakibi olan Part (Arsakid) devletini yıkmak istiyordu. Bu amaçla M.Ö. 53 senesinde Fırat'ı geçen Crasus Urfa'daki Abgar Krallığı bölgesine girdi. Crasus elli bin kişilik ordusu ile Urfa'nın Güneydoğu yanındaki Karhe (Harran) düzlüğünde, Arsakid (Part) hükümdarı I. Orod (M.Ö. 57-37) ordusunun süvari birlikleri komutanı Suren tarafından kuşatılarak yok edildi. (M.Ö. 53) Üç gün sonra Crasus ölmüştü. Böylece Suriye, Abgar Krallığı (Diyarbakır bölgesi dahil) onbeş yıl Partlar'ın işgali altında kaldı. Daha sonra M.Ö. 9 Haziran 38'de Antakya'nın doğusunda yapılan savaşta Romalılar Partları yenerek Part ordusu komutanı Parkor'u öldürünce Diyarbakır dahil olmak üzere bölge tekrar Romalılar'a kaldı.⁵⁸ Bu tarihten sonra Siverek, Diyarbakır, Urfa ve civar bölgeleri Romalılar ile Partlar arasında çok defa el değiştirmiştir.⁵⁹

M.S. 113 senesinde Roma İmparatoru Traianus Parthlara karşı sefere çıkmak üzere Antakya'ya geldiği zaman, Urfa Kralı VII. Abgar, krallığını İran hükümdarı Pakoros'tan az bir zaman evvel büyük bir para mukabilinde satın almış olmasına rağmen Traianus'a bir elçi heyeti göndererek arazisini onun emrine bıraktığını bildirmiş fakat kendisi imparatorun yanına gitmemiştir. Miladi 114 senesinin sonunda Traianus, kışlamak üzere Suriye'ye dönerken Urfa'ya uğramış, bu sefer Abgar kendisini şehir dışında karşılayarak ona 250 at, 250 at zırhı ve 60000 ok hediye etmiştir. İmparator memnun olmuş fakat sadece 3 zırh kabul etmiştir. Abgar, imparatorla dost olmuş, 115 senesinde onu Urfa'da ağırlamış ve itaat etmeyen Anthemusia (Suruç) Phylarch'ı Sporakes'e karşı yapılan seferde Roma ordusunun yanında yer almıştır. Bu sene içerisinde bütün Mezopotamya Roma İmparatorluğuna bağlanmıştır. 116 senesinde Roma İmparatoru, Basra Körfezi civarında askeri harekatta bulunurken Mezopotamya'dan isyan haberleri geldi. Maximus ve Lusius

⁵⁸ Şevket Beysaoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, 2. baskı, Ankara, 1996, cilt 1, s.102, Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.56, Özağaçhanlı, s.33.

⁵⁹ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.56.

Quietus kumandasında bu bölgenin alınması için gönderilen kuvvetlerden ilki, başında kumandan Maximus'ta bulunmasına rağmen Mezopotamya'da baskına uğratarak yok edildi. Lusius, asileri bozguna uğrattı ve Urfa'yı muhasara ederek zaptedip burayı ceza olarak kan ve ateşe boğdu.⁶⁰ 163-164 senesinde Romalı L.Verus bir mukabele olmak üzere Part ülkesine saldırdı. Urfa'da bulunan Part Garnizonunu temizledi. Asıl Part memleketine girmekte iken İran'da veba salgını baş gösterdi. Bu korkunç hastalık harekete engel oldu. Yine de Mezopotamya Romalıların hakimiyetine tekrar geçti.⁶¹

Her ne kadar bu dönemde Roma aleyhine savaş ve antlaşma olsa da Mezopotamya, genelde Roma'nın elinde kalmıştır. 165 senesinde Partlarla yapılan barış anlaşmasına göre Osrhoene Roma himayesine girdi. Roma-Part Krallıkları, uzun bir sulh dönemi yaşamış ve bu sulh 217 senesinde bozulmuştur. 217 sene sonrası Nusaybin civarında yapılan savaş Romalıların yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Savaş sonrası Partlarla yapılan sulh antlaşmasına göre Romalılar İranlılara 50 milyon dinar tazminat verdi ve Mezopotamya Romalılarda kaldı. Sasanî-Roma mücadelesi sonrası Urfa Krallığı son bulmuştur. 216'dan 242'ye kadar Ma'nu IX'un, Roma kolonisi haline getirilmiş olan Urfa'da hiç bir hüküm ve nüfuzu mevcut olmamıştır. Bu krallık ancak 242 yılında ve iki sene gibi kısa bir müddet için son defa olarak XI. Abgar'ın, III. Gordianus tarafından Urfa'ya hükümdar tayin edilmesiyle ihya edilmiş fakat bu Roma İmparatorluğunun katlini müteakip halefi Philippus'un Sasani hükümdarı Şapur ile anlaşmayı tercih ederek Mezopotamya'yı İranlılara terk etmek üzere bir anlaşma yapması üzerine, bu anlaşma tatbik edilmemiş ve Mezopotamya'nın yine Romalıların elinde kalmış olmasına rağmen kesin olarak tarihe karışmıştır.⁶²

Sasanîler, 253 senesinde Mezopotamya bölgesine gelip önemli şehirleri, kaleleri aldılar.⁶³ Bu olay üzerine Roma İmparatoru Valerianus, (253-259) 259 senesinde Mezopotamya'ya sefere çıkarak. Urfa'ya yardım etmek için Fırat'ı geçti. Mezopotamya'yı Sasanilerden geri aldıysa da Urfa civarında yapılan bir savaşta

---

⁶⁰ Işıltan, s.19.

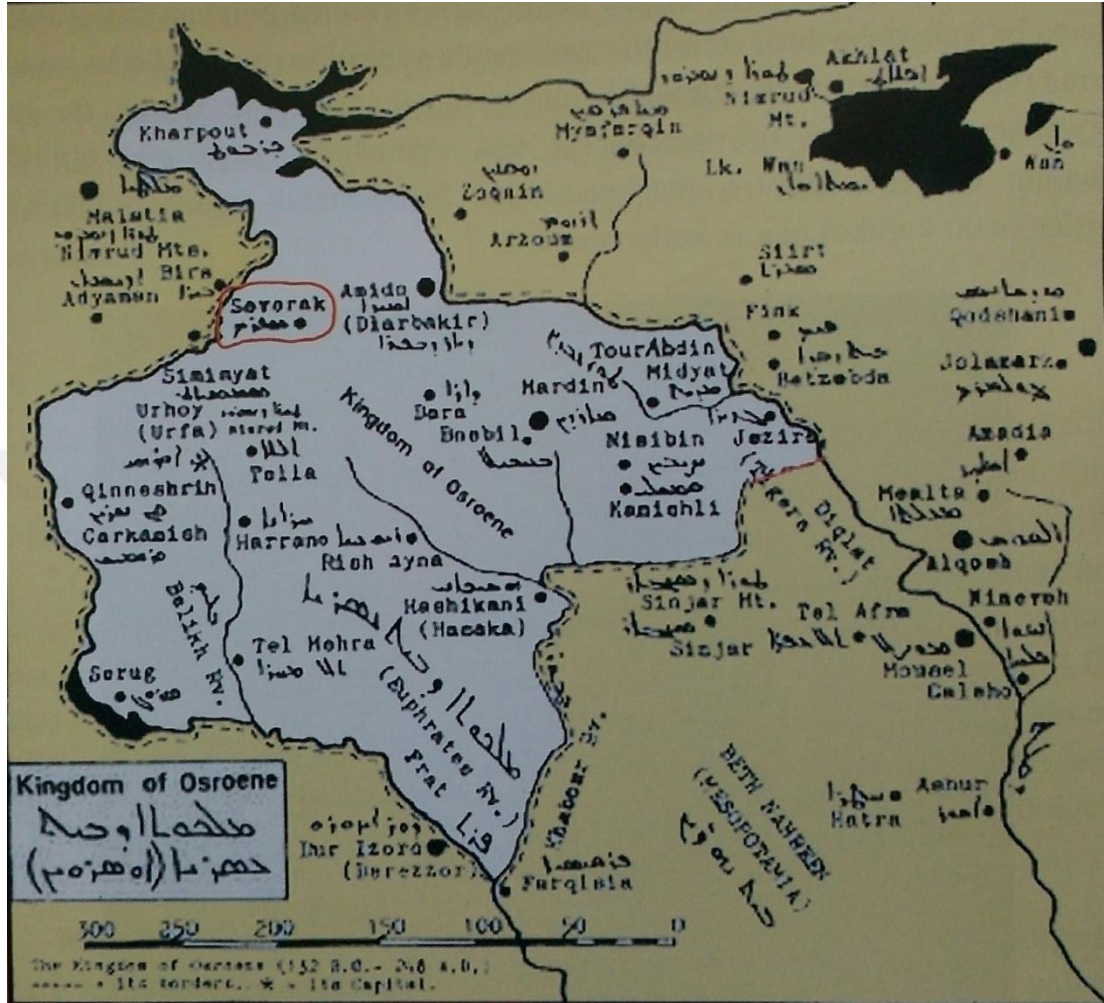
⁶¹ Beysaoğlu, s.105.

⁶² Fikret Işıltan, s.20-21.

⁶³ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.56.

ordusu yenildi ve kendisi de tedbirsizliğinin acısını çekerek İranlıların eline esir düştü. Gönderildiği Babil’de düştüğü duruma katlanamayarak öldü.⁶⁴

Harita 3: Osroene Krallığı Haritası. Görüldüğü üzere Siverek “Sovorak” diye geçmektedir.⁶⁵

253’te Sasanî saldırısı sonucu bir daha böyle saldırıların olmaması için 349 senesinde bölgenin önemli şehirlerinden olan Diyarbakır’a, Mezopotamya bölgesinden gelebilecek saldırılara karşı bir ön karakol olarak kullanılmak üzere Siverek’in ortasında bir kale yaptılar. Aslında bu kale Asurlular zamanında yaptırılmış daha sonra Medlerin saldırıları sonucu kalede yangın çıkmış ve kale harabe durumuna gelmiştir. Asurlular tarafından boşaltılan kale Romalılar tarafından onarılmış ve ön karakol olarak kullanılmıştır. Bu olaydan on sene sonra 359’da

⁶⁴ Fikret Işıltan, s.23, Beysaoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, cilt 1, s.107; Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.56; Ekinci ve Paydaş, s. 46; Özağaçanlı, s.33

⁶⁵ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.58.

Roma İmparatoru II. Constantinus (317-361), Sasanilerin saldırılarına karşı Kuzey Mezopotamya bölgesinde Osroene vilayetini oluşturarak merkezini de Urfa olarak belirlemiştir. Osroene vilayeti, bu günkü Fırat-Dicle arasında kalan Diyarbakır, Mardin, Urfa gibi şehirler ile o dönemki ismi Sovorak olan Siverek’i de içine alan geniş bir coğrafyaya sahipti.⁶⁶

Fotoğraf 5: Siverek’te Romalılardan Kalma Bir Taş Kabartma(H.İdikurt arşivi)⁶⁷

⁶⁶ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.56-57.

⁶⁷ Özağaçhanlı, s.34.

2.2. Sasanî Döneminde Siverek

Partlar, kurulduğu ilk yıllarda eski İran dinini benimsemişlerdir. Daha sonra İran dinini bırakıp atalarının dinlerine yani güneşe, aya ve atalarının ruhlarına tapmaya başlamışlardır. İran'ın güneyinde yaşayan Persler ise Mecusî (ateşperest) aynı zamanda gelenek ve göreneklerine çok bağlı idiler. Yabancı sayılan Partların hakimiyetini çekemiyor ve onlara karşı düşmanlık sergiliyorlardı. Partlar, daimi savaş ve iç mücadelelerden güç kaybediyordu. Ülke içinde beylikler kurulmuştu. Bu beyliklerin başında bulunanlar dahi Partlara karşı kinli idiler. Bu durumdan faydalanan Ardeşir, Istakhr (İran'da bir şehir) şehrinde Partlara isyan etti. (224) Bu isyan ülkenin geneline yayıldı. 226 yılında Hürmüzcan Ovasında yapılan büyük savaşta Part Kralı, V. Arbatan'ın ordusu yenildi. Part ailesi ve V. Arbatan öldürüldü. Böylelikle Sasaniler tarihi başladı.⁶⁸ Ardeşir ölünce yerine I. Şapur (Şahpur veya Şapor) geçti. Romalılarla savaşı devam ettirdi. Roma İmparatoru Gordianus (238-244) ilkin Şapur'u yenerek Harran, Nisibis ve civarını geri aldı. Fakat az sonra Filipus (244-249) Gordianus'u öldürerek yerine geçti. Şapur 244'te Filipus'u yenerek kaybedilen yerleri geri aldı. Kuzeye çıkarak Armenia bölgesine girdi. Burada Partlardan olup hükümdar bulunan Khosrev'i öldürdü. Bu defa batıya yöneldi ve Romalıların elinde bulunan Antakya ve Humus'u da aldı.⁶⁹

Mezopotamya bölgesinin hakimiyeti için Sasanî-Roma mücadelesi 3. yüzyılda çehresini değiştirmiştir. İran'da Arsakid Hanedanının yerine Sasani Hanedanı almış, Ortaçağın iki süper gücü kabul edilen Roma ve Perslerin mücadelesi şiddetini artırarak bu dönemde devam etmiştir. Roma İmparatorlarının genel anlamda doğuyu, özelde de Urfa'yı hakimiyetleri altında tutma çabaları bölgedeki mimarî eserler ve buluntulardan kolaylıkla anlaşılmaktadır.⁷⁰

Roma-Sasanî mücadelesi sonunda Siverek'e sahip olan Sasaniler olmuştur. 259 senesinden itibaren Siverek ve çevresine sahip olan Sasanî Kralı Ardeşir'in ölümünden sonra yerine I. Şapur, hükümdar olarak bölgede Romalılarla mücadeleye başladı.⁷¹ 260 senesinde Sasanî Kralı Şapur, Urfa'yı kuşatıp Roma İmparatoru Valerionus'u burada esir aldı. Esarete katlanamayan Valerionus öldü. Bu durum

⁶⁸ Beysaoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, cilt 1, s.105-106; Özağaçhanlı, s.35.

⁶⁹ Beysaoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, Ankara, cilt 1, s.107.

⁷⁰ Ekinci ve Paydaş, s.44.

⁷¹ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.58, Özağaçhanlı, s.35.

Roma için felaket olmuştur. Böylece bütün şarkın Sasanî (İran) ordularının akınına hedef olmasına rağmen Urfa kendisini müdafa edip teslim olmamış, diğer taraftan geniş bir coğrafyaya yayılan Sasanilerin felaketine sebep olmuştur. Sasaniler sınırlarını bugünkü Hatay'a kadar genişleterek bölgede yağma hareketlerine başlıyorlar. Roma generali olan Kalliston âni bir baskınla Şapur'un haremını ele geçirdi. Bu sebeple Şapur memleketine geri dönmek zorunda kaldı ve Urfa topraklarından geçebilmek için Urfalılara, Romalılardan aldığı bütün altınları verme mecburiyetinde kalmıştır. Daha sonra Antakya'dan geri çekilmekte olan İran ordusu, Odaenathos idaresindeki ordu tarafından büyük bir zayiata uğradı. Odaenathos Fırat'ı geçerek, yeniden muhasara altına alınmış olan Urfalılara yardım etmiş ve Harran ile Nusaybin'i İranlıların elinden kurtarmıştır. Bütün şarkı ele geçiren Odaenathos 266-267'de Hıms'da Romalılar tarafından katledilince yerine karısı şark'a hakim olmuştur. Daha sonra Mezopotamya tekrar İranlıların eline geçmiş ve Roma-İran hududunu yeniden Fırat teşkil etmiştir. 297'de Roma ile Sasanî devleti arasında kırk yıl sürecek bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma sürecinde Urfa'da tesis edilen Roma garnizonu vasıtasıyla idare edilmiştir.⁷² Bu anlaşma ile Roma İmparatorluğunun sınırı Dicle'yi aşmıştır.⁷³

Siverek Kalesi 359 senesinde Romalılar tarafından yeniden onarılmış, on sene sonra Sasanî hükümdarı II. Şapur tarafından Diyarbakır kalesi ile birlikte kuşatılmış ve Roma muhafızları öldürülerek kale yerle bir edilmiştir. Bu dönemlerde Siverek'in küçük bir yerleşim yeri olduğu kaynaklarda henüz belirtilmemektedir. Siverek sık sık bölgedeki Arap aşiretlerin saldırısına uğruyor ve bu aşiret mensupları tarafından malları yağma ediliyordu.⁷⁴

2.3. Bizans Döneminde Siverek

Roma ordusu dini mücadelelerden dolayı gövde üzerinde baş bırakmamış ve imparatorluktaki iç mücadeleler dışı doğru olan ihtişamını zayıflatmıştı. Konstantios devrinde Mezopotamya bölgesinde İranlıların güçlü ağırlığı kendisini göstermişti. Armenia'da Roma devleti 363'te Artaxata ve bunun ötesindeki araziden feragat etmek zorunda kalmıştı. Fakat bu Armenia ve ve İberia (Gürcistan) bölgeleri esasen Roma arazisi olmayıp sadece Romalıların askeri himayesinde bulunmaktaydı. Bu

⁷² Ekinci ve Paydaş, s.44-45.

⁷³ Judah Benzion Segal, *Edessa/Urfa*, İstanbul, İletişim Yayınları, çev. Ahmet Arslan, 2002, s. 158.

⁷⁴ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.58-59.

arazilerin İran'a verilmesiyle Roma hükümdar halefi İovianos (363-64) İran ile barış yapmış bulunmaktadır. 363 senesinde Mezopotamya'daki sınır değişikliği Nisibis'in kuzeyindeki bölgeye aitti. Önceleri burada Singara'nın tek ve ileri sürülmüş bir mevki saymak gereksinimi karşılığında Nisibis-Sarbane, Castra Maurorum-Bezabde veya Saphe hattı hâlâ Limes'e bağlı bulunmakta idi.⁷⁵ Otuz senelik bir barış ortamı oluştu.⁷⁶ Bu barış neticesinde Roma'nın doğudaki en güçlü kalesi Nisibis'in (Nusaybin) ve Tigris'in (Dicle) ötesinde kalan toprakların tümü Sasanîlerin oldu. İovianus Ermenistan'daki Roma himayesinden vazgeçti, Sasanilere yüklü bir miktar altın ödemeyi de kabul etti.⁷⁷

Theodosios 395 senesinde öldüğünde 48 yaşındaydı ve devrinin 13. senesinde Doğu Roma'yı oğlu Arcadius'a (17-18 yaşlarındaydı) iki sene sonra Batı Roma'yı da diğer oğlu Honorius'a (10 yaşındaydı) vermişti.⁷⁸ Böylece 395 senesinde kesin olarak kurulan ve kısaca Bizans adı da verilen Bizans (ya da Doğu Roma) İmparatorluğu bugünkü Arnavutluk'un kuzey bölgesini, Dalmaçya ve Bosna'nın Drina ırmağından batıya düşen parça dışında, Tuna'ya kadar bütün Balkan yarımadasını, Ege adalarını, Girit, Kıbrıs, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'la Küçük Sirt körfezine kadar Kuzey Afrika topraklarını içine alıyordu. Bizans İmparatorluğu, Hristiyanlaşmış Roma İmparatorluğundan başka bir şey değildi.⁷⁹ 395 senesinde Roma İmparatorluğunun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılması ile birlikte Siverek bölgesinin de içinde bulunduğu Osroene vilayeti Doğu Roma'nın yani Bizans'ın hakimiyetine girdi.⁸⁰

628 senesinde Herakleios'un Sasanilere karşı kazandığı zaferden kısa bir süre sonra Bizans'ın doğudaki bütün toprakları Araplar'a kaptırılmıştı. 634 senesinde Araplar, Bizans topraklarına girerek sadece iki yıl içinde Suriye ve Filistin de dahil olmak üzere Doğu'nun büyük bir kısmı ele geçirildi. 634 senesinde Hz. Ömer Suriye'ye saldırdı ve Damascus'u (Şam) da alarak Bizans ordusuna karşı birçok zafer kazandı. Arapların bölgede sık sık sorun çıkarmasına alışkın olan Bizanslılar bu

⁷⁵ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, 1970, çev: Fikret Işıltan, s.4; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981, çev: Fikret Işıltan, s. 47.

⁷⁶ Gregory Abû'l-Farac Tarihi, *Abû'l Farac Tarihi*, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, cilt 1, çev: Ömer Rıza Doğrul, s.138.

⁷⁷ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, çev: Esra Erment, s.85.

⁷⁸ Gregory Abû'l-Farac Tarihi, cilt 1, s. 141; Gregory, *Bizans Tarihi*, s.98.

⁷⁹ Beysaoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, Cilt 1, s.116.

⁸⁰ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.59.

saldırıları başlangıçta dikkate almadılar. Ancak tehlikeyi sezen Herakleios 636'da 100.000 kişilik devasa bir ordu hazırlayarak Arapların üzerine gönderdi. Hz. Ömer'in orduları Suriye'nin kuzeyinden çekilmeye ve Yermuk vadisinde (Filistin'de Ürdün nehrinin bir kolu) meydana çıkmaya zorlandı. Bizans komutanları arasındaki çekişmeler, Arap atlılarının başarıları ve Bizans ordusunun harap olmasına yol açan ani kum fırtınası bütün Suriye ve Filistin topraklarının Hz. Ömer'in eline geçmesine yol açtı.⁸¹ Araplar hatıralardan silinmesi mümkün olmayan Yermuk yanındaki savaşta Bizans kuvvetlerine karşı muazzam bir zafer kazandılar. Bununla artık Bizans mukavemeti kırılmış ve Suriye'deki mücadelenin neticesi belli olmuş oluyordu.(636)⁸²

Hz. Ömer'in halifeliğinin dördüncü (637 ya da 638) senesinde Roma ordusu kumandanı Baanis ile babasının öldürülmesi üzerine Romalılara iltica eden Şahrbaraz'ın oğlu ve Urfa'da bulunan kralın hazinedarı 60.000 atlı topladılar ve Urfa'da Araplarla karşılaşmışlardı. Romalılar yenildiler, içlerinden 40.000'i mahvoldu, ve birçokları Yarmuk nehrine dökülerek boğuldu.⁸³ Bunun sonucunda 395'ten bu yana Bizans'ın elinde bulunan Siverek, Araplar'ın bölgeyi ele geçirmesiyle birlikte Müslümanların hakimiyetine girmiş ve halk İslamiyetle bu dönemde tanışmıştır. 688 senesinde Bizans, Araplara kaptırdığı Siverek'i geri almak için Siverek'e şiddetli saldırılarda bulunmasına rağmen Araplar, Siverek'i güçlü bir şekilde korumuş ve Bizans başarısız olmuştur.⁸⁴

943 senesinde Rusları Boğaziçi kenarında yendikten sonra Ioannes Kurkuas Mezopotamya'daki teşebbüslerini yeniden ele almak üzere tekrar doğuya yöneldi. Süratli bir zafer yürüyüşü ile Martyropolis (Meyyafarikin, Silvan) Amida, Dara ve Nisibin (Nusaybin)'i zapt ettikten sonra Hristiyan kutsal emanetlerinin en büyüklerinden birisinin Abgar efsanesiyle şöhret kazanmış İsa'nın mucize yaratan tasvirinin muhafaza edildiği Urfa üzerine yürüdü. Şiddetli bir kuşatma yapan Bizans'a karşı şehir ahalisi "*insan eliyle yapılmamış*" "*Mandylion'u*" Bizans

---

⁸¹ Gregory, *Bizans Tarihi*, 165.

⁸² Ostrogorsky, s.103.

⁸³ Gregory Abû'l-Farac Tarihi, *Abû'l Farac Tarihi*, cilt 1, s. 176.

⁸⁴ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.60.

kumandanına teslim etmeye zorladı. Bu zafer Bizans sınırını büyük ölçüde doğuya doğru sürmüş, Anadolu'da ve Ön Asya'da Bizans'ın itibarını arttırmıştır.⁸⁵

VIII. Konstantinos'un ölümü üzerine Bizans tahtına III. Romanos geçti. İyi bir hükümdar değildi ve aristokrat aileden gelmekteydi. Durumun ciddiyetinden habersiz olan hükümdar doğuya sefere çıktı ve komutanı Georgios Maniakes sayesinde ancak sefer başarılı oldu. Böylece Urfa'yı zaptedip Bizans Devletinin üstünlüğünü bir kez daha ispatlamış oldu.⁸⁶ 1030 senesinde Urfa ile birlikte Siverek'te Bizanslıların hakimiyetine geçti ve Suriye valiliğine bağlandı. Bu dönemde Siverek Kalesi Arapların saldırılarına karşı sürekli güçlendirilmiştir.⁸⁷

Bizans, Urfa'ya tam hakim olmakla beraber bu topraklarda rahat yaşamasının sebebi Arap liderleri arasındaki anlaşmazlıktı. Hakimiyet sahası ise kuzeyde Siverek'i içine alacak şekilde, güneyde Harran ve batıda ise Suruç var idi.⁸⁸

---

⁸⁵ Ostrogorsky, s.259; Özağaçhanlı.

⁸⁶ Ostrogorsky, s.298; Gregory, *Bizans Tarihi*, s.243.

⁸⁷ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.61; Özağaçhanlı, s.36.

⁸⁸ Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, cilt 2, s.92.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İSLAM FETİHLERİ DÖNEMİNDE SİVEREK

3.1. Araplar Döneminde Siverek

3.1.1. Araplar'ın Bölgeye Gelişi

İslam, bütün insanlığa gelmiş bir din olması sebebiyle ve Allah (cc) katında insanlara Hz. Muhammed (sas) tarafından tebliğ edildikten sonra dünyanın her tarafında anlatılmaya çalışılmıştır. İslam'ın yayılması sadece Hz.Peygamber zamanında olmayıp daha sonra O'nun yerine gelen halifeler tarafından hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonraki 29 senelik zaman zarfında yani Hulefâ-i Râşidîn denilen dönemde çok önemli seferler yapılmış, İslam'ı dünyanın çeşitli bölgelerine yaymaya çalışmış ve önemli başarılarla imza atmışlardır. Aynı zamanda bu dönem İslam'ın geleceği açısından önemli gelişmeleri içerisinde barındırır. İslamiyetin ilk yıllarında ise Arap yarımadası çevresinde bulunan özellikle iki devlet, kurulacak İslam devletinin geleceği bakımından son derece önem taşımaktadır. Bu devletler ise üç yüz yıldır birbirleriyle mücadele halinde olan Sasanî ve Bizans İmparatorluğudur. Bu iki devlet son olarak 613 ve 624 senesinde iki defa savaşmış ve Sasanîler galip gelmiş, Bizans'ın Suriye ve Mısır'daki topraklarının tamamını zaptetmiştir. Sasaniler, bu toprakları almakla yetinmeyip İstanbul önlerine kadar gelmiştir. Bizans'ın bu yenilgisi sonrası Afrika ve Avrupa kıtalarında bir kaç tane isyan çıkmış ve olan biten her şey Müslümanlar'a kadar ulaşmıştır. Bizans'ın bu yenilgisi sonrası Rum suresinin şu ayetleri inmiştir. *“Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle mü'minler sevinecektir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.”*⁸⁹ 624'teki Sasaniler'in Bizans'ı yenmesi, ayetin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Bu devletlerden birinin gücünün zayıf olması, cihad ruhuna sahip Müslümanların işini kolaylaştırıyor ve bunların sahip olduğu birçok yerin Müslümanların hakimiyeti altına girmesine sebep oluyordu.⁹⁰ Araplarla Bizans-Sasani durumu bu şekilde olsa bile Bizans Arap ilişkisi çok eski çağlara dayanıp İslamiyet'in doğduğu yıllarda karşılıklı ticari faaliyetlerle sınırlıdır.

⁸⁹ Kur'an-ı Kerim, Rum Suresi, 2-5, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

⁹⁰ Nesimi Yazıcı, *İlk-Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992, s. 1.

*Hz. Peygamber (sas)'nın 6/628'de Bizans İmparatoru Heraklius (610-640)'a gönderdiği mektup ve İslam ordularının Bizans sınırına dayanmaları, Müslümanlar ile Bizanslılar arasında bir anda siyasî, askerî ve adlî münasebetlerin doğmasına sebep oldu.*⁹¹ Müslümanların bu imparatorluk sınırına dayanması Romalıların bu sınırdaki tedbir almasını zorunlu kılmıştır. *“Bu yüzden Roma İmparatorları hudut istihkâmlarından teşekkül eden ve Suriye Limes'i adını taşıyan bir hat inşa ettirdiler; bu Tuna hududunda Germen istilâlarına karşı imparatorluğu korumak için yapılmış olan meşhur “limes romanus”a benziyordu, fakat daha küçük mikyasta idi.”*⁹²

İslamiyet, yeni doğması sebebiyle farklı coğrafyalarda varlığını göstermemekle beraber bu varlığını dünyanın bütün coğrafyasına ulaştırma gayreti içinde olmuştur. Tabii ki en başta İslamiyeti kendi coğrafyasında yaymaya başlamıştır. Çünkü bölgenin İslamiyet'e geçmemesi diğer bölgelerin İslamiyet'e geçmesini engelleyecektir. 633 senesinden sonra büyük bir hızla merkezden çevreye doğru bir yayılma olacaktır. Bölgedeki kabileler itaat altına alınmış daha sonra Kinde ve Hire İslam Devletinin topraklarına katılmıştır. Halit b. Velid 634 sene sonrası Şam'ı ele geçirmiş, Kudüs ile Filistin'in büyük çoğunluğu olmak üzere Suriye'yi fethetmiştir.⁹³

Urfa bölgesinin alınması için Müslümanların saldırısı Suriye'den başladı. Bu sebeple Ebu Ubeyde, İyad b. Ganem'i el-Cezireye gönderdi.⁹⁴ 639 senesinde Ebu Ubeyde'nin vefatı sonrası Hz. Ömer, İyad b. Ganem'i Humus ve Kinnesrin olmak üzere Mezopotamya'yı ele geçirmek için vali tayin etti. İyad b. Ganem komutasındaki Müslümanlar, sefer esnasında yol üzerindeki kale ve müstahkemleri ele geçirmekle birlikte Rakka ve Harran'ı alıp devamında yani 639 senesinin ikinci yarısında Urfa ile beraber el-Cezire'nin diğer şehirlerini de ele geçirmiştir. Urfa şehrinde Müslümanlara karşı koyanlar Şarlbaraz'ın oğlu idi. Şarlbaraz 60.000 kişilik ordu toplamıştı fakat bu ordunun 40.000'i telef oldu. Bölgenin Müslümanların eline geçmesini kabullenemeyen Bizans imparatoru Heraklius, kaybettiği yerleri tekrar

⁹¹ İkinci ve Paydaş, s.53.

⁹² A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 1943, Maarif Matbaası, çev. Arif Müfid Mansel, cilt 1, s.255.

⁹³ Yazıcı, s.2.

⁹⁴ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev: Mustafa Fayda, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s. 247.

almaya çalışsa da çabası boşa gitmiştir.⁹⁵ Bu şekilde bölge 640-641 senesinde tamamiyle Müsmümanlar tarafından ele geçirildi.⁹⁶ Bölgenin fethinde İyad b. Ganem ile birlikte Meysere b. Mesrûk, Saîd b. Âmir el-Cumahî, Safvân b. Muattal ve Umeyr b. Sa'd, Halid b. Velîd gibi komutanlar da görev yapmışlardır.⁹⁷

Diyar-ı Mudar'ın fethinin ne zaman yapıldığına dair diğer görüşler ise kısaca şöyledir: Tell-Mahre'li Dionysios rivayetine göre miladi 636/7 senesinde 'İyad'ın Urfa'ya geldiğini söyler. Heraklios 637/8 senesini nakletmektedir. Qavam al-Sunna Abu İsmâ'il al-Taymi'nin rivayetine göre Urfa ve Samsat'ın hicri 17 senesinde Abu Musa'l-Aş'ari tarafından barış yoluyla alındığı bildirir. Miladi 638 senesine denk gelir. Sayf b. 'Omar rivayetine göre fethin hicri 17. senesi Zi'l-Hicce ayında vuku bulduğunu iddia eder. Yani 14 Aralık 638-11 Ocak 639. Vaqidi rivayetine göre İyad'ın harekete başlamasını hicri 18 yılı Şaban ayının ortasında olduğunu söylüyor. Yani miladi 21 Ağustos 639. Taberi de bu görüştedir. Muhammed b. İshaq'a göre fetih hicri 19 senesinde yapıldı. Yani miladi 640 senesine denk geliyor. Süryani Mihail rivayetine göre Elcezire'nin fethi 640 senesine denk gelmektedir. Theophanes'a göre fetih miladi 640 senesinde oldu. Abu Ayyub al-Raqqi'ye göre el-

⁹⁵ Gregory Abû'l-Farac Tarihi, *Abû'l-Farac Tarihi*, cilt 1, s. 176, Ekinci ve Paydaş, s. 53; Abdullah Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2006, s.31; Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, cilt 2, s.28; Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, Ankara, cilt 1, 1987, s.154; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2009, s.429.

⁹⁶ Urfa bölgesinin alınmasını Belâzuri şöyle nakletmiştir: “*Râvilerin dediklerine göre, İyad'ın öncü kuvveti, er-Rakka'ya geldi; etrafta sakin olan Araplara ve çiftçilere baskın yaptılar ve pek çok ganimet elde ettiler; kurtulanlar ise kaçtılar ve er-Rakka şehrine sığındılar. Bundan sonra İyad ordusuyla birlikte ilerledi ve er-Rakka'nın kapılarından birisi olan er-Ruhâ kapısı önünde savaşmak üzere indi. Bir müddet Müslümanlara ok ve taş atıldı; bazıları yaralandı. Bunun üzerine İyad ok ve taşların yetişemeyeceği bir yere kadar çekildi. Sonra atuna bindi; şehrin etrafını dolaştı ve kapıların önüne gözcüler koydu. Sonra ordugahına döndü ve akıncılar gönderdi. Bu akıncılar, köylerden esirler ve birçok yiyecek getirmeye başladılar; bu sırada tarlaların hasat zamanıydı. Beş veya altı gün bu şekilde geçtikten sonra, şehrin patriği, İyad'a eman istediğini bildiren bir elçi gönderdi. İyad onunla, bütün şehir halkının canları, malları ve şehirleri üzerine eman vermek suretiyle andlaştı; İyad <çiğnediğimiz ve elde ettiğimiz topraklar bize aittir> dedikten sonra harac ödemeleri şartıyla toprağı onlara bıraktı; bu topraklardan zimmet ehlinin istemediklerini ise öşür ödemeleri şartıyla Müslümanlara verdi. Yerli halka cizye vergisi koydu; her erkeğe yılda bir dinar kararlaştırıldı; kadınları ve çocukları bu vergiden muaf tuttu. Bir dinar yanında birkaç kafız buğday ile bir miktar zeytinyağı, sirke ve bal vermelerini de kararlaştırdı. Muaviye halife olunca, bu yiyecek maddelerini cizyeye (nakdi) tahvil etti. Bu andlaşma üzerine Rakka halkı şehrin kapılarını açtılar ve Müslümanlar için er-Ruha kapısında bir Pazar kurdular. İyad, onlar için şu andlaşmayı yazdı: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla: Bu, İyad b. Ganm'in er-Rakka halkına şehre girdiği gün verdiği mektuptur. O, üzerlerine konulan cizyeyi verdikleri, hıyanet etmedikleri, yeniden kilise ve manastır yapmadıkları, açığa çan çalmadıkları, paskalya kutlamadıkları ve haç göstermedikleri sürece; canlarına ve mallarına dokunulmamak, kiliseleri yıkılmamak ve oturulmamak üzere kendilerine eman verdi. Allah şahid oldu; şahid olarak Allah yeter. İyad, bu mektubu kendi mühürü ile mühürledi.” (Bkz. Belâzuri, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev: Mustafa Fayda, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s.248-249)*

⁹⁷ Belâzuri, s.247; Adem Apak, *İslam Tarihi 2*, İstanbul, Ensar Neşiyat, 2008, s. 157.

cezire'nin hicri 19 senesinde fethedildiğini ve fethin tam anlamıyla bitmesi hicri 20. sene Muharrem ayına denk geldiğine söylüyor. Yani 21 Aralık 640-19 Ocak 641. Yine Qavam al-Sunna Abu İsmâ'il al-Taymi'nin göre el-cezire'nin fethi hicri 19 senesinde olduğunu iddia eder. Tell-Mahre'li Dionysios rivayetine göre Dara şehrinin alınması için miladi 640-641 tarihini zikretmektedir.⁹⁸

3.1.2. Siverek'in Arap Hakimiyetine Geçişi

Siverek, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Bizans hakimiyetinde bulunuyordu. İslam orduları devletin fetih politikası çerçevesinde Bizans imparatoru olan Heraklius'u 636 senesinde yapılan Yermuk savaşında yenerek daha sonra da Suriye'yi alarak Mezopotamya'nın fethine başladılar. Artık sıra Kuzey Mezopotamya bölgesinin fethine gelmişti.⁹⁹ Halife Hz. Ömer, Yezid b. Ebu Süfyan'a bir mektup yazarak, İyad b. Ganem'i, Cezire bölgesinde toplanan Hristiyan güçlerine karşı gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine İyad b. Ganem bir miktar asker ile el-Cezire bölgesinde toplanan Hristiyan güçlerine gönderilmiştir. İyad b. Ganem Cezire bölgesine ulaştıktan sonra el-Cezire bölgesinin şehirlerinden olan Rakka, Ruha, Harran, Meyyafarîkin, Habur ve Nusaybin'i fethetmiştir.¹⁰⁰ Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a.) zamanında İyad b. Ganem tarafından fethedilmeyen bir yer kalmadı.¹⁰¹ İyad b. Ganem'in öncü kuvvetlerine Meysere b. Mesrûk el-Absi, sağ kanada Sa'id b. 'Amr b. Hizyem el-Cumâhi, sol kanadına ise Safvan b. el-Mu'attal es-Sulemi komuta ediyordu. Halid b. Velîd de sol kanattaydı.¹⁰²

Halife Hz. Ömer tarafından Cezire (Cizre) bölgesine fetih için görevlendirilen İyaz b. Ganem komutasındaki İslam ordularının Hilat'dan (Ahlat) Malatya'ya kadarki bölgeyi fethettikleri 640 yıllarındaki Amid'in (Diyarbakır) fethi sırasında Balu (Palu), Hana (Hani), Meyyafarîkin ve Siverek gibi yerlere akınlarda bulunmuşlardır. Siverek'in bu dönemde fethedildiği düşünülmektedir.¹⁰³

Bu dönemde Müslümanların elinde esir bulunan Rodos isimli bir papaz bulunuyordu. Yöre halkı Rodos'a çok değer veriyordu ve İyad b. Ganem de Harran'ı

⁹⁸ Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, s.69-70.

⁹⁹ Beysaoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, cilt 1, s.154, Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.61.

¹⁰⁰ Ekinci, s.32; Ekinci ve Paydaş, s.54.

¹⁰¹ Belâzurî, s.251.

¹⁰² Selahattin Eyyubi Güler, *Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar*, Ankara, Şurkav Yayınları, 1999, s. 18.

¹⁰³ Mehmet Azimli, *İslam'ın İlk Yıllarında Siverek'in Fethi ve Bazı Yanlış Anlamaları Tashihi*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Hakemli Dergi, cilt 3, sayı: 2, 2001, s.174.

almak istiyordu. Bunu bilen Rodos, kendisini serbest bırakması ve Siverek ile Nasibin'e (Nusaybin) vali tayin edilmesi halinde Harran'ı İyad'a vereceğini bildirdi. İyad b. Ganem bunu kabul ederek ve Siverek ile Nasibin'e Rodos'u tayin etti, Harran'ın yönetimi de Rodos tarafından koşullu bir şekilde İyaz b. Ganem'e teslim edildi.¹⁰⁴ Rodos, tayin olduğu yerler için Müslümanlara cizye vermeyi kabul etti.¹⁰⁵ Müslümanların, Diyarbakır kuşatması sırasında Siverek üzerine akın yaptığı bilinmekte olup, bu akının Rodos'un daha denetim altına alamadığı Bizans garnizonları üzerine yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

Rodos'un elinde bulunan Siverek üzerine Müslümanlar akın yapmaya devam etti. 657'de Sıffin savaşından sonra Diyarbakır, Meyyafarikin, Mardin, Siirt ve Siverek Emevilerin eline geçti.¹⁰⁷ Urfa ise daha önceden yani Hz. Osman döneminde idarî olarak Şam'a bağlandı ve o zamanki vali Muaviye'nin idaresine girdi. Yaklaşık bir asır Emevi Devleti'nin hakimiyetinde kalan Urfa, 750 senesinden itibaren Abbasilere bağlanmıştır. Abbasi halifelerinden Harun Reşit (763-809) ve oğulları döneminde Urfa ve Harran meşhur bir kültür merkezi olmuştur.¹⁰⁸ 972 senesinde Domasticus bir Roma ordusu ile Nisibin şehrini istila etti ve ordu şehirde birçok insanın canına kıydı. Kendisi burada 22 gün kalarak esirler aldı, yağma etti ve memlekette çok büyük tahribatta bulundu. Sonra Domasticus Amid'e yürüdü. Amid'de bulunan ordu kumandanı Hazarmord, Musul valisi Ebu Taglib'e haber

---

¹⁰⁴ Bu olay Vakidî tarafından şu şekilde nakledilmektedir: Harran sahibi Revdes'in tutuklu bir oğlu vardı. Kendisi onu hapsedmişti. Cesur ve kahraman olduğu için başına bir şey gelir diye onu alıkoymuştu. Adı Aruk idi. Onu derin bir yere hapsedmişti. Annesinin adı Sıttılasker Sembestat'ın sahibiydi. Akrabasını ziyarete gelmişti. Oğlunun tutuklu olmasından dolayı da mahzun ve kederliydi. Vaktaki Arsus Harran'ı aldı şayiasını duydu, çok zoruna gitti. Derhal Sembestat'tan binerek Umka geldi. Orada tutuklu oğluna dedi ki Arsus, Harran'ı aldı. Bunun üzerine oğlunu çıkardı ve malını teslim etti. "Sen bunu pehlivanlara dağıt, kendine asker topla ve şu adamın üzerine git" dedi. Annesinin sözü üzerine malını dağıttı ve kendisine bir askeri birlik teşkil etti. Büyük askeriyle Fırat nehrini geçerek Harran'a doğru yol aldı. Arsus'ta onun geldiğini işitince onu karşılamaya çıktı. Nihayet iki ordu karşılaştı. Üç bin kişilik askeri ile Ermeni olan Arcuk geldi, denmişti. Çatışmada Arcuk esir düştü. Vakidî der ki: Arcuk bu şekilde hazırlanınca, haber İyad b. Ganem'e ulaştı. Derhal İyad Harran'ın tutuklu esir kralı olan Revdes'i huzuruna aldı. Arsus'un yaptığını kendisine ilettili. Harran'ı nasıl aldığını, oğlunun da Arsus'la karşılaşmak üzere gösterdiği faaliyeti anlattı. Şimdi bende seni öldüreceğim dedi. Yahut dinimize girersin. Revdes dedi ki: Beni salıver, ben sana elimdeki tüm kaleleri teslim ederim. Yanlız sende bana Süveyda (Siverek) ve Nusaybin'i vereceksin. Her sene cizyeniz verilecektir. İyad bunu kabul etti. Abdullah Yuhanna'ya, bu adama yemin ettir, dedi. Hristiyanlık dinince ona yemin ettirdiler ve Yuhanna'yı bir cemaatle yanına katarak salıverdi. Hem Revdes'e çadırı ağırlık eşyası ve cemaati kendisine verildi. (Bkz. İmam Vakidî, *Fütuhu's-Şam*, İstanbul, Çınar Ofset, 2007, çev: Hasan Gülşen, s.366)

¹⁰⁵ Ahmet Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, İstanbul, Kent Yayınları, 2004, s. 93; Azimli, s.174.

¹⁰⁶ Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, s. 93.

¹⁰⁷ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.61.

¹⁰⁸ Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, s.96.

göndererek yardım istedi. O'da kardeşinin kumandası altında büyük bir ordu gönderdi. Bunlar Romalılarla muharebe ettiler, Araplar gâlip gelerek Domasticus'u yakaladılar ve onu esir alarak Musul'a gönderdiler; Romalılar da kaçtılar. Ebu Taglib, Domasticus'a son derece nezaket gösterdi ve bu sayede Romalılarla dostluğunu kuvvetlendirmek istedi. Domasticus burada bulunduğu sırada zehirli bir çıban yüzünden hastalandı ve öldü. Aynı yıl Bağdat halkı Nisibin'in uğradığı saldırı ve yağmayı duymuş, halk son derece olaya tepki göstermiş ve halife Mutî'e karşı büyük bir isyan başlatmıştır.¹⁰⁹ Domasticus'un bu saldırısı sonrası şehir, 1025 senesine kadar Numeyri ailesinin hakimiyetine girer.¹¹⁰

Müslümanlar fetih yaparken İslamiyete karşı olanlarla bazen savaş yapmak zorunda kalmıştır. Bu durum Siverek için de geçerlidir. Müslüman Araplar Siverek'i almaya geldiklerinde Siverek'te bulunanlar ile savaş yapmış, yapılan bu savaş sonrası Siverek ele geçmiştir. 13 Mart 1035-11 Mart 1036 tarihleri arasında Müslümanlar, büyük bir ordu ile beraber Urfa'ya sefere çıktılar. Müslümanlar, Fırat nehrini geçtikten sonra yağma hareketinde bulundular, esir ve ganimet ele geçirdiler. Onlar, Alar'ı¹¹¹ ve Siverek'i ele geçirdiler.¹¹²

3.2. Hamdaniler Döneminde Siverek

Musul ve Halep civarında hüküm sürmüş bir hanedan olup adını büyük Tağrip kalesine mensub Hamdan b. Hamdudan almıştır.¹¹³ Bu devlet, Arapların Tağlib kabilesine mensuptur.¹¹⁴ Abbasi hilafetinin zayıflaması üzerine Musul ve el-Cezire'de iki küçük devlet kurmuşlardır. İslamiyetten önce Hristiyan olan Tağlibliler Tihâme'den kuzeye göç etmiş, daha sonra kendi adını alan Diyâr-ı Rebîa ve Musul bölgelerine yerleşmişlerdi. Hz. Ömer zamanında bölgenin fethedilmesi üzerine cizyeye bağlanan kabile daha sonra Müslüman olmuştur.¹¹⁵

885 yılında Hamdan b. Hamdun haricilerden Harun ile sıkı bir ittifak halinde olduğu görülmektedir ve birkaç sene sonra da bu ikisi Mardin Kalesine hakim oldu.

¹⁰⁹ Gregory Abû'l-Farac Tarihi, cilt 1, s.268.

¹¹⁰ Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, s.97.

¹¹¹ Siverek yakınında bir yerleşim yeri. (Bkz. Urfalı Mateos s.58)

¹¹² Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, çev: Hrant D. Andreasyan, 2000, s.58.

¹¹³ Ekinci ve Paydaş, s.84; M. Sobernheim, *İslam Ansiklopedisi*, 5. Baskı, İstanbul, 1978, Cilt 2, s. 179.

¹¹⁴ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Hamdaniler*, İstanbul, Ravza Yayınları, 2011, çev. Mehmet Akbaş, s.19.

¹¹⁵ Ali Öngül, *Urfa Tarihi*, Manisa, Emek Matbaası, 2004, s.65.

894'te Abbasî halifesi bu şehir üzerine yürüyerek Hamdan ve oğlunu ele geçirdi. Bağdat'ta esir tutulan Hamdan'ın oğlu Hüseyin 283/896'da, Harun'u mağlup ederek zararsız hale getirince Hamdan affedildi ve oğlu Hüseyin büyük lütuflara layık oldu. Bu hadise Hamdaniler'in yükselmesine bir başlancıcı teşkil etti.¹¹⁶

919 senesinde İbrahim¹¹⁷ Diyar-ı Rebia'ya vali olarak atanmıştır.¹¹⁸ İbrahim'in ölümüyle yerine kardeşi Hamdanoğlu Davut geçti.¹¹⁹ 926 senesinde Tiktid civarında başkaldıran Kürt ve Arapların bölgeden uzaklaştırılmasında büyük rol oynayan Hamdanoğlu Davut'a Diyâr-ı Rabia, Diyâr-ı Mudar ve Diyâr-ı Bekr civarı tamamıyla kendisine verildi. Siverek Diyâr-ı Mudar içinde bulunuyordu.¹²⁰

Hamdanilerin bu şekilde güçlenmesi uzun sürmedi. Çünkü devletin asıl kurucusu olan Ebu'l-Heyca 929 senesinde öldü. Bu ölüm Hamdaniler için parçalanmaya doğru yol aldı ve Hamdaniler Musul ve Halep kolu olmak üzere ikiye ayrıldı. Musul Hamdanileri¹²¹ Bağdat üzerinde hakimiyet kurmaya, Halep Hamdanileri ise önce İhşidilere sonra Fatımîlere ve Bizans'a karşı topraklarını korumaya çalıştılar.¹²²

956 sene sonrasında Büveyhilerin Musul'u alması ile Hamdanîlerle mücadelesi başlar. Büveyhiler Musul'dan sonra Nusaybin'i de ele geçirdi. Hamdanî hükümdarı Nasirü'd-devle'den (ö. 969) sonra başa Gazanfer geçti. (964) Gazanfer, Diyâr-ı Bekr'i ele geçirmek isteyen Bizanslıları bozguna uğrattı ve Gazanfer ile Bahtiyar¹²³ Büveyhi hükümdarı Adudu'd-devle'ye (ö. 983) karşı savaşa girdiler. Gazanfer ile Bahtiyar bu savaştan yenilgi ile çıktı ve Gazanfer Bizans'a sığındı. Daha sonra tekrar geri döndü ve Remle Emiri Müferric b. Dağfel'e yenildi ve orada öldü. (980) Gazanfer'in ölümü ile Hamdanîlerin el-Cezire ve Musul'daki hakimiyeti son buldu.¹²⁴ Böylelikle Siverek'te Hamdani egemenliği son buldu.

¹¹⁶ Ekinci ve Paydaş, s.84.

¹¹⁷ Hamdanoğlu Ebu'l-Heyca'nın kardeşinin hayatı için (Bkz. Ramazan Özgültekin v.d., ed., s.61)

¹¹⁸ Ekinci, s.52; Ekinci ve Paydaş, s.84; Öngül, s.66.

¹¹⁹ Öngül, s.66.

¹²⁰ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.61.

¹²¹ Musul Hamdanilerine Amid, Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebia, Sancar ve sayılamayacak derecede yerler bağlıdır. Daha fazla bilgi için (Bkz. Ali b. Zafer el-Ezdi, Hamdaniler, İstanbul, Ravza Yayınları, 2011, çev. Mehmet Akbaş, s.125.)

¹²² Ekinci, s.52-53; Ekinci ve Paydaş, s.85, Öngül, s.66.

¹²³ Irak Büveyhi Hükümdarı için (Bkz. Erdoğan Merçil, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 4.cilt, s. 523.)

¹²⁴ Öngül, *Urfa*, s.67-68.

3.3. Mervaniler ve Nümevir Oğulları Döneminde Siverek

Mervanîler Diyarbakır'da hüküm sürmüş bir Müslüman sülalesi olup önce çoban iken daha sonra bir Kürt reisi olan Baz (ya da Bad) tarafından kurulmuştur. Baz, önce Erciş'i ve çevresini ele geçirdi.¹²⁵ 984'ten itibaren Diyarbakır bölgesi Humaydiya kabilesinin bir kolu olan Harbuti oymağının reislerinden olan Bad, bütün Diyarbakır ve Ahlat bölgesini ele geçirmiş ve kardeşi Ebu'l-Fevaris Hüseyin b. Dostak'ı Diyarbakır'da vekil bırakmıştı.¹²⁶

1035 senesinde Suruç, Harran ve Rakka'ya hakim olan Şebib İbn Vesab ile Urfa'nın eski emiri Uteyr'in oğlunu Urfa'nın alınmasına teşvik etti. İbni Vesab'ın ordusunu kendi ordusuyla birleştirdi. Ordu kumandanlığı İbni Vesab'da idi ve İbni Vesab ilk önce Siverek'i kuşattı. Burada Bizans kuvvetleri Siverek'i savunsa da başarılı olamamış ve şehir fethedilmiştir. Siverek'i alan İbni Vesab yönünü Urfa'ya çevirdi.¹²⁷ Bu olay müelifler tarafından şu şekilde anlatılmaktadır. Abû'l Farac'a göre: *“Arapların 427 (m.1035) yılında Numeyir'e mensup Vatab oğla (ki Harran valisi idi) Kürtler'den ve Maad oğullarından (yani göçebelere) büyük bir ordu toplayarak Romalılara ait olan Sibabarak'a karşı yürüdü ve burasını zaptederek 3.500 adamı öldürdü ve buradaki kadınları ve çocukları alıp götürdü. Daha sonra Edessa'ya karşı çadırlarını kuran bu adam, şehre gıda maddelerinin girmesine mani oldu, Edessa ahalisi açlık yüzünden şehri teslim mecbur kaldılar. Romalılar kaleye iltica etmişler ve burasını tahkim etmişlerdi. Araplar kaleye hücum ettiler ve bu yüzden 250 kişi maktul düştü. Araplar kaleyi zapt edemedikleri için şehri yağma ederek gittiler. Denildiğine göre Araplar'ın götürdükleri genç, erkek ve kadınların sayısı 3.000'den fazla idi.”*¹²⁸

Bu olay Urfalı Mateos'a göre şu şekilde nakledilmektedir: *“484 (13 Mart 1035-11 Mart 1036) tarihinde Müslümanlar, büyük bir ordu ile beraber Urfa'ya karşı yürüdüler. Onlar, Fırat nehrini geçerek her tarafı yağma ve esaretle tahrip ettiler. Birçok Hristiyan, esir edilip Müslüman ülkesine götürüldü. Onlar, Alar'da ve*

¹²⁵ Ekinci, s.58; Ekinci ve Paydaş, s.92.

¹²⁶ Ekinci, s.58; Ekinci ve Paydaş, s.92; Mükrimin Halil Yınanç, “Diyarbakır” İslam Ansiklopedisi, 5. baskı, İstanbul, 1978, cilt 3, s.610.

¹²⁷ Açıanal, s.70.

¹²⁸ Gregory Abû'l Farac Tarihi, cilt 1, s.291.

Sevaveragk'da katliam icra edip bütün çeşme ve çayları kana buladılar. Onlar o kadar çok insan öldürdüler ki toprak Hristiyanlar'ın kaniyla sulandı."¹²⁹

İbnü'l-Esir'e göre olayın cereyan etmesi şu şekildedir: *"İbn Vessab ve İbn Utayr bu yılın receb ayında (mayıs 1036) bir araya geldiler. Aralarında kız alıp vererek akrabalık tesis ettiler, daha sonra da asker topladılar, Nasrüddevle b. Mervan da büyük bir orduyu onlara yardıma gönderdi ve hep birlikte es-Süveyda üzerine yürüdüler. Rumlar o sırada şehri yeni tamir etmişlerdi. O civardaki köylüler de oraya toplandılar. Müslümanlar es-Süveyda'yı muhasara edip silah zoruyla fethettiler. Üç bin beş yüz kişiyi öldürdüler, şehirdeki mallan ganimet aldılar, bu arada pek çok kişiyi de esir ettiler. Buradan Urfa'ya yürüdüler ve şehri muhasara ederek şehre erzak girmesine mani oldular. Bu yüzden buğdayın ölçüğü bir dinara varmıştı. İş çok kritik bir hal aldı. Patrik gizlice kaçtı ve Bizans İmparatorunun yanına gidip vaziyeti bildirdi. Bunun üzerine Bizans İmparatoru onunla beraber beş bin süvari gönderdi. Patrik de onlarla beraber şehre geri döndü. İbn Vessab ile Nasrüddevle'nin ordu kumandanı bu gelişmelerden haberdar olup patrikle beraber gelen Bizans askerlerine pusu kurdu ve yaklaştıklarında pusudakiler üzerlerine saldırarak Rumlardan pek çok kişiyi öldürdüler, bir o kadar da esir alındı.*"¹³⁰

Nümeyrî emiri Şebib, Urfa'daki Bizans kuvvetleriyle siyaseten bir ittifak yapmış olsa bile kendisine güvenilmez bir lider olduğunu kısa zamanda ortaya koydu. Nitekim 1036'da Siverek'i Bizanslılar'dan alması, ardından bu defa da Mervanî emiri Nasrû'd-devle ile ittifak kurması bunu göstermektedir.¹³¹

1042 senesinde Tuğrul Bey, Mervanî Kürt hanedanının egemenliği altında bulunan Doğu Anadolu topraklarının fethi için 10.000 atlı askeri bölgeye gönderdi. Bu birliğin başında Buka ve Anasoğlu bulunuyordu.¹³² Mervanoğulları, Konstantin (IX)'den yardım istedi. Konstantin, valisi olan Kataphan'ı Mervanoğullarına yardım etmesi için gönderdi ve Mervanoğlu, Mansur et-Türki'yi hile ile tutsak aldı.¹³³

Mervanîler'in ve Nümeyriler'in bölgede yaşadığını yüzey çalışmalarından anlıyoruz. Özellikle Harran Kalesinin 11. yüzyılda tamir görmesi ile çıkan yazılar

¹²⁹ Urfalı Mateos, s.58-59.

¹³⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Târih*, İstanbul, 1987, cilt 9, s.342.

¹³¹ Mehmet Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, Ankara, Atılım Üniversitesi Yayınları, 2007, cilt 2, s. 93.

¹³² Sergey Grigoreviç Agacanova, *Selçuklular*, Ankara, Ötüken Neşriyat, 2006, s.119.

¹³³ Azîmî Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, çev: Ali Sevim s.6.

bunu kanıtlamaktadır. Bu tamir esnasında kalenin 1059 tarihli kitabesinde Nümeyriler'den Meni (Kavvam) in adı geçmekteydi.¹³⁴ Nümeyr Oğullarının Urfa'da yaşadığını bu kitabeden çıkan bilgi ile anlıyoruz. Diğer taraftan 11. yüzyılın sonlarında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, (ö.1093) gücünü başta Musul Ukayl Oğulları ve Diyarbakır Mervanîleri olmak üzere Irak ve Suriye'deki Arap ve Kürt aşiretleri üzerine göstermeye başladı.¹³⁵ Nitekim 1083 senesinde Sultan Melikşah, Diyarbakır'ı oğlu Fahu'd-devle'ye verdi ve Diyarbakır'ı alması için emrine asker bıraktı. Sultan Melikşah oğluna Mervaniler'den Diyarbakır'ı aldıktan sonra adına para basmasını da emretti. Bunun üzerine Fahu'd-devle babasının emrini yerine getirdi ve Mervanilerden Diyarbakır'ı aldı.¹³⁶ Meyyafarikin ise 30 Ağustos 1085'te zaptedildi. Böylece Mervanîler'e son verilerek onların hakimiyetindeki Mardin, Hasankeyf ve Cizre gibi şehir ve kaleler Selçuklular'ın eline geçti.¹³⁷

---

¹³⁴ Ekinci, s.57-58.

¹³⁵ Agacanov, s.151.

¹³⁶ İbnü'l-Esir, cilt 10, s.122.

¹³⁷ Abdülkerim Özeydin, *İslam Ansiklopedisi*, 1. Baskı, Ankara, 2004, cilt 29, s.55.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SELÇUKLULAR ZAMANINDA SİVEREKTE TÜRK HAKİMİYETİ

4.1. Selçuklular Döneminde Siverek

4.1.1. Selçukluların Anadolu'ya Gelişleri

Selçuklular, Batı Hunlar yani Avrupa Hunlar, Asya Hunları'nın soyundan olduğu bilinmektedir. Bu Batı Hunları'nın hareket kabiliyeti ve sağlam oluşları, bunların çetin fetihler yapmasına olanak sağlamıştır. Bunlar, Karadeniz'in kuzeyindeki Ostrogotlar, Vizigotlar ve Alanlar'ı yapmış oldukları ilk fetihlerle büyük bir hezimete uğratmış ve onları darmadağın etmiştir. Daha sonra 378 senesinde Tuna ırmağını geçip Bizans ve Batı-Roma İmparatorlukları'nı istilaya başladılar. Büyük bir hızla yayılan Hunlar, Roma İmparatoru I. Theodosios'un (395) ölümünden sonra bir koldan Balkan tarafına, Trakya'ya ilerleyerek diğer koldan Kafkas dağlarını geçip Anadolu'yu fethetmeye başladılar. Fakat bu istila hareketi Batı Hunları'nın doğu kanadı tarafınca yönetilmiştir. Kursık ve Basık isimindeki başbuğların komutasındaki Hun atlı suvarileri Erzurum üzerinden devam edip Karasu ve Fırat havzalarından Malatya dolaylarına ulaştılar. Bu kuvvetler daha sonra Çukurova'yı istila edip Orta Doğu'nun müstahkemi zor ve muazzam surlara sahip olan Antakya ve Urfa kalelerini başarısız bir kuşatmada bulundular. Kısa bir zaman sonra Suriye'ye gelen Hun atlı suvarileri Sur ve sonra da Kudüs şehir ve yörelerini büyük bir istilaya uğrattılar. Bu istila çok büyük bir şekilde olmuş ve burada yaşayan halklar çok büyük bir korkuya kapılmıştır. Hun atlı suvarileri Suriye'de pek fazla kalmamış, Orta Anadolu bölgesine geçip Doğu Anadolu ve Azerbaycan üzerinden tekrar Kafkas dağlarını aşip Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarına döndüler. (396) 398 senesinde bir kaç akın daha yapıldı fakat bunlar küçük çaplıydı. Bu şekilde Hunlar, Doğu Roma İmparatorluğu'nu hem batıdan hem de doğudan baskı altında tutmuştur. Hunların yapmış olduğu baskıdan dolayı Doğu Roma İmparatorları herhangi bir önlem almadılar. 395-398 seneleri arasında vuku bulan Hunların Anadolu'yu istila hareketleri tarihte Türklerin Anadolu'ya ilk fetih hareketi olması sebebiyle önem taşımaktadır.¹³⁸

Orta Asya'ya daha fazla sığmayan Türkler kendilerine yeni yurtluk bulmak için daha batıya yani Anadolu'ya göç etmeye devam ediyorlardı. Anadolu, Türkler

---

¹³⁸ Ali Sevim, Yaşar yücel, *Türkiye Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 27-28.

için artık son durak ve kuracakları devletleri en iyi şekilde yönetecekleri bir bölgeydi. Selçuklular Buhara yakınlarında, Karahanlılar ve Gazneliler önünde perişan hale gelince, Tuğrul Beğ'in izniyle, kardeşi Çağrı Beğ 3000 süvari ile 1018 senesinde, büyük mesafeleri ve her türlü zorlukları aşarak Doğu Anadolu'ya bir sefer yaparken Türkistan gazilerinin ananelerine göre sefere çıkmış ve yeni bir yurt bulma düşüncesindeydi. Çağrı Beğ Azerbaycan'a vardığında orada kendisinden önce gelmiş birkaç Türkmen gruplarıyla karşılaşmış, onlarla beraber Anadolu sınırlarını aşmış ve küçük bir Ermeni kırallığı olan Vaspuragan'a (İslam kaynaklarında Başburkan) şu an bilinen ismi ile Van Gölü havzasına girip bölgeyi fethetmiştir. Ama Anadolu'ya tam manasıyla hükmetmeleri Alparslan döneminde ve Malazgirt zaferiyle (1071) olmuştur. Bu zafer Selçuklu Sultanı Alparslan ile Doğu Roma İmparatoru IV. Romen Diyojen arasında geçti ve Müslümanlar savaştan muzaffer ayrılmıştır. Bu savaş sonunda IV. Romen Diyojen esir düştü ve Alparslan, IV. Romen Diyojen'i serbest bırakma karşılığında 1.5 milyon dinar fidye, her sene Selçuklu hazinesine 360 bin dinar haraç ödenmesi, Selçuklular'a gerektiğinde Bizans'ın askeri destek vermesi ve Bizans'ın elindeki Müslüman esirlerin serbest bırakılması şartını koymuştur.¹³⁹ Azîmî ise IV. Romen Diyojen'in hürriyetini Sultan Alparslan'ın bir altına sattığını nakleder. Ülkesine geri dönen IV. Romen Diyojen Rumlar tarafından gözlerine mil çekilir.¹⁴⁰ Alparslan'ın Malazgirt Savaşı öncesinde elde ettiği başarılar (Diyarbakır'ı alması ve Urfayı kuşatması) Alparslan'ın Bizans ile Malazgirt meydan muharebesini yapmaya mecbur kıldığı gibi Alparslan'ı cesaretlendirmiştir. Yapılan Malazgirt zaferini detaylı bir şekilde yazmak savaşın önemini ortaya koyacaktır.

Alp Arslan'ın amcası Sultan Tuğrul (ö. 1063) öldüğü sıralarda kendisi (Merv) şehrinde ikamet ediyordu. Devletin ileri gelenleri, yeni sultanı çağırmak için elçi gönderdiler. Alp Arslan gelinceye kadar Alp Arslan'ın küçük kardeşi İlyas'ı saltanat naibi olarak tahta çıkardılar. Sultan Tuğrul'un öldüğünü duyan Kutalmış, saltanat mücadelesine kalkıştı. Kutalmış, padişahlığın kendisine ait olduğunu iddia etti çünkü babasının bu yolda öldürüldüğünü iddia ediyordu. Üstelik Selçuk oğullarının yaşça en büyüğü Kutalmış idi. Bunun üzerine topladığı ordu ile harekete geçerek (Rey) şehrine yürüdü ve baş şehri kuşattı. Alp Arslan'ın yolda olduğunu duyunca, onun gelmesini beklemedi. Çünkü Alp Arslan ile savaş meydanında çarpışmaya karar

---

¹³⁹ Agacanov, s.141-142.

¹⁴⁰ Azîmî Tarihi, s. 23.

vermişti. Baş şehrin kuşatmasını bir grup askere bırakıp Alp Arslan'ın üzerine yani İsfahan'a gitti.¹⁴¹ Rivayetlere göre Alp Arslan 12 bin kişilik, Kutalmış ise 90 bin kişilik orduya sahipti.¹⁴² İsfahan bölgesinde iki taraf savaşa tutuştu. Yaptıkları bu savaşta her iki taraftan bir çok insan öldü. Bu esnada Alp Arslan kaçmak istedi ve o sırada Kutulmuş'un atı ansızın devrildi ve Kutulmuş öldü. Bunun üzerine Alp Arslan tekrar savaşa devam etti ve savaşı kazandı.¹⁴³ Belkide bu tesadüf Alp Arslan ve Selçukluların muazzam bir medeniyet kurması için Allah'ın onlara verdiği bir lütuftur. Alp Arslan, böylece bir daha taht mücadelesinin olmaması için gerekli tedbiri almış gözüküyor. Alp Arslan, daha sonra başken Rey'e gelerek amcası Tuğrul Beyin yapmış olduğu hükümdarlık sarayında görkemli bir tören ile tahta geçti.¹⁴⁴ Alp Arslan, Kutalmış'ın ailesini öldürmek ister. Nizamülmülk, bunların memleket topraklarına yerleştirilmelerine ve üzerlerinden şahlık ve emirlik rütbesinin alınması durumunda sıkıntı ve zor şartlar içinde yaşamaya ve bir kötülük yapmamaya mecbur kalacaklarından onları Diyarbakır, Birecik ile Urfa ve Siverek arasında belirlenecek bir yerde oturmalarını izin vermelidir dedi.¹⁴⁵ Bunun üzerine Süleyman Şah'ı oymağıyla birlikte oraya gönderdi. Buralarda belirli bir dönem sıkıntı içinde zaman geçirdiler.¹⁴⁶ Nizamülmülk, böylelikle devlet içerisindeki hanedan üyelerinin kanının akmasını engelledi. Bu onun ne kadar iyi bir bürokrat olduğunu gösterir. Sultan Alp Arslan, düzeni sağladıktan sonra devletin fetih politikası gereği Sultan Tuğrul zamanında yarıda kalan Anadolu seferlerini devam ettirdi. Uzun bir yoldan sonra Nahcivan'a gelen Sultan Alp Arslan, Aras ırmağını teknelerden oluşan bir köprü ile geçip ordusunu ikiye ayırdı. Önderliğini yaptığı ordunun ilk koluyla bazı yerleri ele geçirdi ve buralardan ganimet aldı. Daha sonra Bizans'ın elinde bulunan ve kesinlikle ele geçirilmez denilen Ani Kalesini Alp Arslan ve askerleri kuşattı. Alp Arslan'ın zekası ve güçlü ordusu ile Ani Kalesi ele geçirildi ve bu kalenin yönetimine Muhammed b. Mansur ve hizmetçisi Şems'i atadı.¹⁴⁷ Alp Arslan bundan sonra cihangirlik uğruna her tarafa akınlarda bulunur. Pars'a ve Irak'a sefere çıktı.

¹⁴¹ Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, *Selçuki Devletleri Tarihi*, Ankara, Recep Ulusoylu Matbaası, 1943, çev: M.Nuri Gencosman, s.110-111.

¹⁴² Faruk Sümer, Ali Sevim, *Malazgirt Savaşı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.44.

¹⁴³ Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, s.110-111.

¹⁴⁴ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995,49.

¹⁴⁵ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, s.49; Özçelik, s.24

¹⁴⁶ Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, s.111.

¹⁴⁷ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.50-51.

Daha sonra 12.000 süvari ile Anadolu tarafına hücumla geçti. Rum Kayseri Ermianos Romanos 50.000 zırhlı süvari ile Sultan Alp Arslan'ın üzerine yürüdü ve Malazgirt ovasında karşılaştılar. Alp Arslan, bu sırada ordudaki bilgili ve tecrübeli ihtiyarlarla bir istişare yaptı. Bu bilgilerin düşüncelerini aktardılar: Bilginler şu fikri ileri sürdüler: “Bugün cumadır. Bu kutlu günde hatipler bütün Maşrik ve Mağrip'teki¹⁴⁸ İslam mabedlerinde askere zafer duası edilir. İslamlar için tam bir fırsat zamanı olan böyle mutlu bir günü ganimet saymak gerektir. Alp Arslan müneccimlerin sözlerine aldırış etmediği gibi şeyhlerin üstün düşüncelerini daha uygun buldu ve hemen Rum ordusuna saldırdı. Zafer Alp Arslan'ın oldu ve Haçlılar darma dağın oldu. Bu arada Kayser¹⁴⁹ (Romanos) zayıf bir kölenin elinde esir oldu.¹⁵⁰

Türkmenler, Anadolu'ya akınlar düzenlemekte olup bu akınlar Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ile daha da sıklaşmış ve özellikle Malazgirt savaşından önceki otuz yıl bu akınlar düzenli hale gelmiştir. Bu akınlar doğrutusunda Anadolu'nun orta kısımları ile doğu kısımları Türklerin akınları ile iyi tanınmış olsa bile bu coğrafya Türklerin güvenle yaşayabileceği bir yer değildi. Özellikle Malazgirt zaferi öncesi bu coğrafya Bizans tarafından mukavemet altında idi. Malazgirt zaferi sonrası Türkmenler, debisi yüksek akarsuyun taşıdığı su gibi insan akışını Anadolu'ya yönlendirdi. Anadolu'nun bu yüksek Türkmen nüfusu karşısında bölgede yaşayan Bizans ordusu zor durumda kaldı ve Bizans bölgede hakimiyetini kaybetti. Anadolu artık Türklerin yurdu haline dönüştü. Müslüman ülkelerde kendilerine yer bulamayan Türkler bu durum karşısında Anadolu'yu tercih ettiler. Kutalmış Oğulları, hükümdara isyan eden şehzadeler ve diğer beyler, kendilerine toprak verilmediği için Anadolu'ya yöneldi. Akabinde Kutalmışoğlu Süleyman, İznik'i (Nikiye) ve ona tabi yöreleri fethetti (1075).¹⁵¹ İznik'i fetheden Kutalmışoğlu Süleyman-Şah Türkiye Selçuklu Devletini kurması bu büyük göçün

¹⁴⁸ Cümlede geçen Mağrip batıyı, Maşrik da doğuyu kast eder.

¹⁴⁹ Kayser'i esir eden köle hakkında şu hikayeyi anlatırlar: Bağdad'da asker yoklaması yapıldığı sıralarda yoklamacı asker olmak isteyen bu kölenin adını deftere geçirmek istememiş fakat sultanın gözü buna ilişince: Onu da yazın, belki Rum Kayser'ini o esir eder, demişti. Kaderin cilvesi o sırada sultanın ağzından çıkan bu sözleri gerçekleştirmiş, koca Kayser, bir kölenin elinde tutsak olmuştur. Kayser, kendisini muhafazası altında bulunduran bu köleye hayatını bağışlaması için her gün bin altın vermek suretiyle başını kurtarabilmiştir. (Bkz. Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, s.112)

¹⁵⁰ Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, s.111-112.

¹⁵¹ Azîmî Tarihi, s.24.

daha da artmasına vesile oldu. Bu büyük Türk göçü Azerbaycan'ın geçiş güzergahı olmasını sağlamış ve Anadolu'yu Türklerin son durağı haline getirmiştir.¹⁵²

4.1.2. Siverek'in Selçuklu Hakimiyetine Geçişi

Ortaçağ boyunca Anadolu topraklarının her parçası sürekli hakimiyet altına alınmaya çalışılmış ve bu uğurda büyük savaşlar yapılmıştır. Özellikle Mezopotamya gibi jeopolitik öneme sahip bölgeler, büyük küçük bütün devletlerin hakimiyet kurmaya çalıştığı sahaların başında yer alır. Bu devletlerden biri de Selçuklular'dır. Selçuklular, Malazgirt zaferiyle Anadolu'ya Alparslan'ın buyruğu gereği komutanları vasıtasıyla yayılmıştır. Sultan Alparslan'ın buyruğu ile Horasan Saları'nın akınlarda bulunduğu Anadolu'da Siverek ve Tilhum¹⁵³ kalelerinin başarısız kuşatmasından sonra Urfa üzerine gidip¹⁵⁴ yol güzergahındaki bazı yerleri de ele geçirdikten sonra Antakya üzerine gitti ve Antakya dükünü yenilgiye uğrattı. Ancak bütün hamlelere rağmen Urfa alınamadı (1065-66). O, aynı sene Urfa civarına tekrar akınlarda bulunarak Kısas (K'sos=Aksos) ve Celeb'i kuşattıktan sonra Diphisar'ı (Deb ya da Teb) ele geçirdi, karşı harekate geçen dört bin kişilik Bizans ordusunu bozguna uğrattı. Bizans ordusu büyük kayıplar vererek kaçtı. Horasan Saları aynı senede üçüncü defa Urfa civarına akınlar yaparak ganimet ve tutsak ele geçirdi. Daha sonra bu emir Diyarbakır'a gelip şehrin Hevve kapısı önünde karargâh kurdu. Fakat, Diyarbakır emiri Nizamüddin tarafından hile ile yakalanıp öldürülmüştür.¹⁵⁵

11. yüzyılda Bizans dışında Şii Mısır-Fatımî Halifeliği, Orta Doğu'da üzerinde durulması gereken bir devlettir. Sekizinci halife Muntansır (1036-1094) döneminde devletin sadece yönetim mekanizması çökmemiş aynı zamanda iktisat bozulmuş ve ordu düzeninde sorunlar en üst seviyeye yükselmiştir. Halife vekili Nasıru'd-devle Hasan, Şii halifeliğini yok edip yerine Sünnî bir devlet kurmayı amaçlıyordu. Bu amaçla Horasan'da hâli hazırda bulunan Alparslan'a Buharalı fakih

---

¹⁵² Osman Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010, s.67

¹⁵³ Tulhum Kalesi Osman Turan'ın "Selçuklular Zamanında Türkiye" adlı kitabında "Telhum" diye geçiyor. (Bkz: Sayfa 52)

¹⁵⁴ Urfalı Mateos'a göre önce Tilhum kalesi kuşatılır ve kuşatma uzun süre devam eder. Kuşatmanın başarısız olması sebebiyle ordu Urfa ve Siverek üzerine gider. Burada 200 ücretli Frank askeri ile karşılaşılır. (Bkz. Urfalı Mateos Vekaynamesi, s.125)

¹⁵⁵ Urfalı Mateos, s.125; Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular*, Ankara, 1. Baskı, İsam Yayınları, 2013, cilt: 1, s.147; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.53; Öngül, s. 77; Ersan, s.31-32; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s.9.

Ebu Gâfer Muhammed'i elçilik makamıyla yolladı ve “güçlü ordusunu toplayıp Mısır'a gelmesini, devleti Alparslan'a teslim edeceğini ardından Şii hutbesini kaldırıp yerine Sünni hutbesini okutacağını” iletti.¹⁵⁶ Bu haber üzerine 1070/71 senesinde Alparslan kuvvetli ve muazzam ordusunu toplayıp Fatımîler ile savaşmak için var gücü ile hareket etti.¹⁵⁷ Yol güzergahında bulunan Ahlat, Müslümanların hakimiyetindeydi. Amcası Tuğrul Beğ'in kuşatıp fakat ele geçiremediği ve bir sonraki seneye almak için bıraktığı Malazgirt'i Tuğrul Beğ'in vasiyeti üzerine kuşatıp hızlıca aldı. Türkler Anadolu'dan geçerken seferlerinde üs olarak kullandığı Ahlat'tan geçerek Diyarbakir'e varan Alparslan, şehrin girişinde bulunan Dicle nehri üzerinde ordugahını kurdu. Diyârbekir surlarına büyük bir mutluluk ve heyecanla baktı ve Türk devlet geleneğini yerine getirdi: “*Sur taşlarını ellerine ve göğsüne sürdü*”. Alparslan Diyârbekir'de bitirmesi gereken işleri bitirip ve halka ikramlarda bulunduktan sonra Bizanslılar'ın elinde olan Telhum ve Siverek kalelerini hızlı bir şekilde düşürüp Urfa'yı kuşattı. Alparslan, kendisini davet eden Halep Emiri Mahmud'a Urfa'ya gelmesini emretmesine rağmen Halep Emiri sadakatsizlik gösterdi ve bu olay sonrası Alparslan, kuşatmayı 50.000 dinar karşılığında kaldırıp hızlı bir şekilde Halep üzerine gitti.¹⁵⁸ Bu dönem Urfa, Bulgar Basil isimli bir komutanın idaresindeydi.¹⁵⁹ Daha sonra Siverek tekrar Bizans'ın eline geçti.¹⁶⁰ Başarılı bir yönetici olan Alparslan (ö. 1072) ölünce tahta Melikşah (ö.

¹⁵⁶ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.58; Sevim ve Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.59.

¹⁵⁷ Bu olay ana kaynaklarda şu şekilde nakledilmiştir: “1071'de Sultan Alparslan, Roma'luların tarafında olan Süveydâ/Sababarok'a (Siverek) karşı hareket edip Siverek Kalesi başta olmak üzere birçok hisar ele geçirdi ve bura halkından 1000 dinar alarak yoluna devam etti. Bu esnada Oğuzlar, kadınların karınlarını yarıyorlar ve yanlarındaki tutsaklardan yürümeye gücü olmayanları da öldürüyorlardı. Sultanın Hassa kuvvetlerinden bir bölük, Harran ve civarını yağmaladı. Halk, Râfika hisarına sığındı. Daha sonra sultan Edessa şehrine karşı yürüdü, buradakiler Alparslan ile günlerce savaştı ve Alparslan şehri zaptedemedi. Onun için ağaçları keserek bahçeleri tahrip etti. Edessa ahalisi sultana 50.000 dinar vermek mukabilinde kendilerini bırakıp gitmesini umdular. Sultan muvafakat ettiği için Edessa halkı ona şu sözleri bildirdi: “Sizin şehri zapt için kullandığınız mancınıkları ve sair muhasara aletlerini imha etmedikçe size birşey veremeyiz. Çünkü bizi aldatmanızdan ve paramızı aldıktan sonra da muharebeyi devam ettirmenizden korkarız. Sultan bunlara inanarak harp aletlerini yakıp yıktı. Edessalılar da bunu gördükten sonra onunla alay ettiler ve ona birşey vermediler. Sultanın yanında bulunan Bizans imparatorunun elçisi, Alparslan ile Urfalılar arasında aracılık yapmıştı. Sultan, buna kızarak elçinin tutuklanıp öldürülmesini emretmiş olsa bile Nizamülmülk, “bu geleneğe aykırıdır, gerçek sebebi belli olmayan ve görünüşte de kötü olan böyle bir yolun açılması doğru değildir” sözü ile elçinin canını kurtarmıştır. Sultan bunlara karşı derin bir kin güderek Fırat nehrini geçti.” (Bkz. Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), Abû'l Farac Tarihi, çev: Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, Cilt: 1, s. 320, Ali Sevim, Sıbt İbnül Cezvi'nin Mir'âtü'z-zaman Fî't-Tarihi'l-âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, cilt XIX, sayı: 23 ayıbasım, 1999, s.35.

¹⁵⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.52; Ekinci ve Paydaş, s.121,122.

¹⁵⁹ Özgüdenli, s.151.

¹⁶⁰ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.65.

1092) geçti. Melikşah, 1086 senesinde Horasan'dan Suriye'ye daha sonra da Halep'e gitti. İlk icraatlarından biri Urfa ve Siverek'i Bozan Bey'e ikta olarak verdi. 1086 senesine kadar Urfa ve Siverek, tam manasıyla Selçukluların hakimiyetine girmemişti ve Bozan Bey bu durumdan haberdar olduğu için Urfa ve Siverek kalelerini kuşattı. Bozan Bey, uzun bir süre muhasara altında tuttuğu Urfa ve Siverek kalelerini yaklaşık bir sene sonra yani 1087 senesinde teslim aldı.¹⁶¹

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı gibi bölge sürekli istila ve yağmalanmaya açık bir sahaya sahiptir. Ortaçağ'da bütün kavim, devlet ve imparatorlukların nazarındaki bu bölge, savaşın bitmediği toprak parçasıdır. Bu saldırılardan bir kaç tanesi şöyle sıralanabilir: 1119 senesinde Franklar Malatya'yı, Türkler de Gerger'i istila etmiş ve yağmalamıştır.¹⁶² 1135 senesinde Belek zamanında Gerger kalesini Franklara satan Ermeni Mikhail Gerger'e geri döndü ve Gerger'i Franklardan geri aldı. Mikhail, Franklarla savaşarak buradaki köyleri yağma etti. Siverek civarında yaşayan Türkler, Fırat kıyısında bulunan Zizona'da Mikhail'i sıkıştırdılar. Mikhail suya atlayarak kurtuldu.¹⁶³

1138'de Sultan Mes'ud, Haçlıların elinde bulunan Maraş bölgesine saldırıp Göksun'dan Malatya önlerine kadar düşmanın yerleşim yerlerini yerle bir etti ve halkı da esir aldı. Melik Muhammed ise Ermenilerin Rumlara kaptırdığı Vaga, Keban, Kızıl dağlarını ve Zublas kalelerini kuşattı. Bu dönem Siverek'te Bogusag ailesinden Emir İsa, Frankların zayıfladığını farkedip Fırat kenarında Türkmen ve Kürt askerlerini birleştirip Gerger bölgesini basıp kiliseleri ve manastırları yağmaladı.¹⁶⁴ Bogusag, aslen Bogos ailesinden gelip asıl ismi Sabukt'tur ve aslen Ermeni kökenlidir olup Siverek hakimidir. Bölgenin Müslümanların eline geçtiğini görünce en başta Bağdat'a gidip Müslüman olur daha sonra da İsfahan'a gider ve Siverek hükümdanlığını almak için Melikşah'a biat etmiştir. Melikşah onu Siverek hakimi olarak gönderir ve Bogusag ailesi yaklaşık yüzyıl Siverek'te hüküm sürer.¹⁶⁵

---

¹⁶¹ Özçelik, s.25.

¹⁶² Süryani Patrik Mihail Vakainamesi, çev: Hrant D. Andreasyan, 1944, s.67; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), Abû'l-Farac Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, çev: Ömer Rıza Doğrul, Cilt: 2, s.356.

¹⁶³ Gregory Abû'l-Farac, cilt 2, s.370; Ersan, s.84.

¹⁶⁴ Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s. 201; Salim Kara, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Çorum, Karam Araştırma ve Yayıncılık, 2003, cilt 2, s.119.

¹⁶⁵ Gregory Abû'l-Farac, cilt 2, s.374, Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s.201-202, Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.104-105.

Daha sonra uzun seneler Selçuklular Siverek'e hakim olamaz. Alâeddin Keykubat dönemine kadar.

1235'li yıllarda Siverek'te Eyyûbiler hüküm sürmekteydi. Bölge hakimiyetini geri almak isteyen Alâeddin Keykubad, Akdeniz'de kışı geçirip ilkbahar başlangıcı sonrası büyük bir ordu ile Güneydoğu üzerine hücumla geçti. Harput civarında Eyyubilerle yaptığı savaşı kazanan Sultan, bu zefer ile Siverek'te bulunan Melikü'l-Kamil'i Mısır'a dönmesine zorlamıştı. Bu zafer ile Güneydoğu tam hakimiyet altına alınmamıştır. 1235 yılında Alâeddin Keykubad, Anadolu birliğini sağlamak için Kayseri Subaşı olan Kemaleddin Kâmyar'ı Güneydoğu'nun fethi için gönderdi ve Amid dışında Siverek, Rakka, Harran şehirlerini ve kalelerini hakimiyeti altına aldı. Fakat Urfa kuşatması devam etmekle beraber, bu şehrin nüfusu uzun zaman Ermeni ve Süryaniler'de kalmıştı. Şehir savunması çok yorgun olduğu halde aynı zamanda savunma çok sağlandı. Savunmanın iyi olduğu kadar Selçuklu saldırısı da o kadar güçlü idi. Sonunda yorgun düşen şehir surları Selçuklu saldırısına daha fazla dayanamayıp pes etmiş ve Urfa kuşatması başarıyla son bulmuştur.¹⁶⁶

Bölgenin sürekli el değiştirmesi sonucu asayiş bir türlü tam manasıyla sağlanamıyordu. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Harezmlilerin bölgede soygun ve talan yapması Selçukluları harekete geçirdi. Gıyaseddin Keyhüsrev'in olaya müdahil olması ise Artuklu ve Eyyubî hükümdarlarının Selçuklular'a başvurması sonucu oldu. Bunun üzerine Selçuklu birlikleri Harran'da Harezmlileri bozguna uğrattı, ele geçirilen Harran, Eyyubilere teslim edildi ve daha sonra fethedilecek olan Diyarbakır ise Selçuklular'da kaldı. Bu sebeple Gıyaseddin Keyhüsrev, Sivas subaşı olan Mubarizeddin Yavtaş'ı ve Niksar subaşı Mubarizeddin Yavtaş'ı 1240 yılında ordu önderliğinde bütün Danişmend askerleriyle gönderip Diyarbakır'ın kuşatılmasını emretti. Şehrin surları güçlü top atışları ile dövülmeye başlandı ve bu sırada cesaretiyle tanınan Kaymazoğlu Nasıreddin Arslan Diyarbakır'ın güçlü surlarının dibine yanaştı ve burç üzerinde duran Fahreddin

---

¹⁶⁶ Gregory Abû'l-Farac, cilt 2, s.534; İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Ankara, Uzluk Basımevi, 1941, çev: M.Nuri Gençosman s.180-181; İbni Bîbî, *Selçuknâme*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2015, çev: Mükrimin Halil Yınanç, s.146; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.465-466; Ramazan Şeşen, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, 1992, cilt 6, s.367-368; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.402; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s.178-179; Ahmet Demir, *Eyyubiler Tarihi*, İstanbul, Kent Yayınları, 2008, s.102; Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.65-66; Ahmet Nezih Turan, "Şanlıurfa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. baskı, Cilt 38, s. 338.

Dinarî ile görüşüp eğer teslim olursanız Sultanın onları ihsana boğacağını söyler ve daha sonra şehir, “400 bin dirhem karşılığında ve şehir halkının mevcut haklarının korunması, vergiden muaf tutulması” şartları karşılığında teslim olur. Fetih Diyarbakır ile sınırlı kalmayıp Ergani, Siverek, Çermik, Akîl gibi kaleler teslim alınıp bu kaleler Selçuklu askerleri tarafından muhafaza edildi. İsa Candar ise Diyarbakır subaşılığına tayin edildi.¹⁶⁷

4.2. Haçlı Kontluğu Döneminde Siverek

1092 senesinde Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine imparatorluk içinde saltanat çatışması çıktı. Suriye Selçuklu meliki olan Tacüddeve Tutuş, Güneydoğu Anadolu bölgesi gibi doğrudan imparatorluğa bağlanan Kuzey Suriye'ye de hakim olduktan sonra Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine sahip oldu. Tutuş ve sonraki dönemde Güneydoğu Anadolu bölgesinde birçok Türk beylikleri kurulmuştur.¹⁶⁸ Bu dönem iç çekişmelerden dolayı bölge sürekli el değiştiriyordu. En son olarak bölgeyi 1034'te Bizans ele geçirdi ve bu hakimiyet 1094'te son buldu. Bu boşluktan faydalanan Ermeni Thoros şehirde yönetimi ele geçirdi. Fakat Urfa halkı Thoros'un yönetimine karşı idiler.¹⁶⁹ Halbuki Urfalı Mateos, Thoros'a yapılan bu hareketin yakışık olmadığını söyler. Çünkü Mateos'a göre Urfa, Thoros'un sayesinde Müslümanların elinden alınmıştır.¹⁷⁰ Ancak Thoros'un Urfa'daki hakimiyeti uzun sürmedi. 1096 senesinde başlayan I. Haçlı Seferi diğer Ermeni bölgelerinde olduğu gibi Urfa Ermenilerini de derinden etkilemiştir. Haçlı reislerinden I. Baudouin,¹⁷¹ Bagrat adındaki bir Ermeni'nin tavsiyesi üzerine doğuya yönelmiş, Fer, Nicusus ve Bagrat'ın yardımcılarıyla Türk hakimiyetinde bulunan Tel-Başir ve Ravendan'ı 1097 senesinde ele geçirmiştir.¹⁷² 1098'de Tâcüddeve'nin (Tutuş) ölümü sonrası Baudouin'in yani Franklar'ın bölgeye gelmesi ile Urfa Haçlı Kontluğu fiilen

¹⁶⁷ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.470; Ekinci ve Paydaş, s.266; Coşkun Alptekin, “Türkiye Selçukluları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, 1992, cilt 8, s. 302; Sevim ve Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.168-169; Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.66; Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, Ankara, Neyir Matbaası, 1987, cilt 1, s.357-358.

¹⁶⁸ Sevim ve Yücel, *Türkiye Tarihi*, s.94; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s.112; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004, s. 110.

¹⁶⁹ Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, cilt 1, s.119; Ersan, s.53.

¹⁷⁰ Urfalı Mateos, s.194-195.

¹⁷¹ Aynı zamanda Urfa kontluğunun kurucusudur. Haçlı müelliflerince adı Baldevinus, Balduinus, Baldoynus; İslam kaynaklarında ise Bagdvin diye geçer. Sadece Urfa Haçlı Kontluğu'nun kurucusu olmamakla beraber, Kudüs Haçlı Devletinin resmi ilk kralı olarak 1118 senesine kadar yaşamış ve idari, siyasi, askeri icraatıyla Doğu Frank Devleti'nin gerçek kurucusudur. Baudouin, yaklaşık 3 yıl Urfa'da faaliyette bulunmuştur. (Bkz. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, cilt: 1, s.1)

¹⁷² Ersan, s.53.

kurulmuştur.¹⁷³ Baudouin, bölgeye gelmesi ile beraber Samsat ve Suruç'u öncelik kontluğuna katmıştır.¹⁷⁴ Baudouin, buraya 80 şövalye ile gelmiştir.¹⁷⁵ Haçlılar, Urfa ve Antakya'dan sonra Kudüs'ü de ele geçirip burada Latin Devletini kurmuşlardır. (1099)¹⁷⁶ 1103 senesinde deniz üzerinden gelen bir kont, Akka'yı muhasara etti ve bu kaleyi ağır kayıplara maruz bıraktı. Daha sonra bu kont Urfa'yı aldı ve Suriye içinde Araplara ve Türklere ait ne varsa yağma ettiler.¹⁷⁷ Bunun üzerine 1104 senesinde Türkler Latinleri Harran civarında büyük bir yenilgiye uğrattılar ve bundan sonra imparatorluk ordusu Çukurova'nın önemli müstahkem mevkiileri olan Tarsus, Adana ve Misis'i ele geçirmiş, Bizans ordusu da Lazkiye ve Trablusşam'ı alabilmiştir.¹⁷⁸ Harran savaşından sonra Sökmen ile Çökürmüş'ün aralarındaki geçici anlaşma bozulmuş, Sökmen yanındaki Türkmenlerle Urfa'nın doğusunda Franklar'ın elinde bulunan birkaç kaleyi ele geçirdikten sonra kendi hakimiyet bölgesine geri döndü. Çökürmüş ise Frankların bu mağlubiyetinden sonra Urfa'yı kolaylıkla ele geçirebileceğini düşünerek, yanında bulunan az sayıdaki kuvvet ve Harran'dan aldığı bazı takviyelerle Urfa üzerine yürüdü. Çökürmüş, Urfa'yı kuşattı ise de yanındaki kuvvetlerin azlığı sebebiyle başarılı olamadı.¹⁷⁹

1110 senesinde Mevdûd adlı bir Selçuklu Emiri 100 bin askerle beraber Horasan'dan gelip Urfa'yı aylarca kuşatma altında tuttu. Franklar, Türklere karşı birlikte harekete geçince Türkler geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁸⁰ Her ne kadar Haçlı ordularının arasında problem olsa da bu kuşatma esnasında Müslümanlara karşı birleşmişlerdir.¹⁸¹ 1111 senesinde Musul emiri Mevdud büyük bir ordu hazırlayıp Suriye'ye gitti. Sefer esnasında Şabaktan ülkesindeki kaleleri ele geçirip içlerindeki Frankları öldürdüler. Sonra Urfa'ya karşı yürüdüler ve bir müddet burada kaldılar.

¹⁷³ İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1992, çev: Ahmet Savran, s.74; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, cilt 1, s. 26.

¹⁷⁴ Öngül, s.99.

¹⁷⁵ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ankara, cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, çev: Fikret Işıltan, 1998, s.157.

¹⁷⁶ Azîmî Tarihi, s.128.

¹⁷⁷ Gregory Abû'l-Farac, cilt: 2, s.343.

¹⁷⁸ Ostrogorsky, s.338.

¹⁷⁹ Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, cilt 1, s. 124-125.

¹⁸⁰ Süryani Patrik Mihail Vakainamesi, s.57; Urfalı Mateos, s.237.

¹⁸¹ Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, çev: Ali Sevim, 2014, s.110.

Kuşatma başarısız oldu ve Urfa'dan ayrıлып Frankların elinde bulunan Tel-Beşir'e gittiler. Tel-Beşir kuşatması da başarısız oldu.¹⁸²

Bölge sadece siyasî olaylar ve savaşlarla yıkıma maruz kalmamıştır. Aynı zamanda tabii afetler de bölgeyi harabeye çevirmiştir. 1115 senesinde bölgede büyük bir deprem oldu ve bu deprem, Maraş'ı yerle bir etti, Samsat'ta evler yıkıldı ve Samsat'ta bulunan Gerger hakimi Constantin enkaz altında kalarak öldü. Urfa surunun kulelerinden 13 tanesi düştü ve Harran surunun bir kısmı yıkıldı.¹⁸³ Bu depremle beraber Siverek'te de büyük hasarlar olduğu tahmin edilmektedir. Aynı sene Grek İmparatoru Joannes, Türkler'in üzerine yürüyüp Türkler'den üç kale aldı. Bunun üzerine Artuklu İlgazi asker toplayıp Urfa üzerine tekrar geldi ve Urfa'nın mahsulünü yaktı. İlgazi'nin karşısında kimse duramıyordu ve bu sebeple İlgazi Antakya'ya kadar ilerledi ve Antakya'da esir ele geçirdi. Daha sonra İlgazi memleketine geri döndü.¹⁸⁴

1123 senesinde II. Boudouin'i esir alan Belek, Gerger'i zaptetti. Ancak Belek'in ölümü sonrası 1124 Gerger, tekrar Haçlılar'ın eline geçmiştir. Ermeni Mikhail'in Gerger hakimi sıfatıyla Siverek'te oturan Türkler ve İslamiyeti tercih etmiş Ermenilerle sürekli bir mücadele içinde olduğu bilinmektedir.¹⁸⁵ Bir gün Türkler, Fırat kıyıları üzerindeki Zizona¹⁸⁶ köyünde Ermeni Mikail'i ele geçirdiler. Onu her taraftan kuşattıkları için kaçmaya muvaffak olamadı ve kendini bir kayadan nehre attı. Sırtında demirden zırh bulunduğu için nehrin dibine batan Mikhail tekrar suların üzerine çıktı ve bulduğu bir kayık sayesinde kurtuldu ve ölmedi. Denildiğine göre, bu adam elinde tuttuğu kalkanı bile atmamıştı. Mikhail Gerger'i ikinci Joscelyn'e vererek mukabilinde Sopros adını taşıyan yeri aldı. Joscelyn, Gerger'i Ermenilerin katolikosunun kardeşi olan Basil'e sattı.¹⁸⁷

Hristiyanlar arasında bu dönemde anlaşmazlıklar baş gösterdi. 1130 senesinde Kudüs Haçlı Krallığı ve Urfa Haçlı Kontluğu arasında sorunlar başladı.¹⁸⁸ 1136

¹⁸² Gregory Abû'l-Farac, cilt 2, s.351.

¹⁸³ Süryani Patrik Mihail Vakainamesi, s.60-61; Gregory Abû'l Farac, cilt: 2, s. 354.

¹⁸⁴ Süryani Patrik Mihail Vakainamesi, s. 68, Gregory Abû'l Farac, cilt 2, s.356.

¹⁸⁵ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, cilt 2, s.110; Ersan, s.83.

¹⁸⁶ Gerger yakınında bir yer. Ancak net olarak yeri tespit edilememiştir. (Bkz: Işın Demirkent *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi* 1. cilt, sayfa: 110)

¹⁸⁷ Gregory Abû'l Farac, cilt: 2, s. 370.

¹⁸⁸ Özağaçhanlı, s.42.

senesinde Frank-Ermeni çatışması¹⁸⁹ yaşanmaya başladı.¹⁹⁰ Bu çatışma Gerger dolaylarında yaşandı ve Urfa Haçlı Kontluğunun sonunu getirecek boyuta ilerledi.¹⁹¹ Zengi'de bu anı bekliyordu ve Zengi Hacıp Selahattin el-Yağısıyânî'yi öncü kuvvetlerinin başında 1144 senesinde Urfa'ya gönderdi. Selahattin el-Yağısıyânî, Urfa'ya geldi ve şehrin alınabilir durumda olduğunu Zengi'ye bildirdi.¹⁹² Bu dönem Siverek hakimi Bogusag idi.¹⁹³ Bu haber üzerine Zengiler 1144'de İmameddin Zengi önderliğinde Urfa üzerine yürüdü.¹⁹⁴ Bu tarihte Siverek'te yaşayan Ermeniler Müslüman olduklarından Urfa kuşatması esnasında Ermenilerin reisi İsa önderliğinde İmadeddin Zengi'ye yardım etmişlerdir.¹⁹⁵ Bu sefer ile Urfa şehri Zengiler tarafından sona erdirildi.¹⁹⁶ Süryani Mihail'e göre Urfa halkı zaten uzun bir zamandan beri Türkler tarafından kuşatılmış bir durumdaydı. Şehir her halükarda güçsüz duruma düşmüştü. Bu esnada şehrin senyörü Josselin, Zengi ile beklenmedik bir zamanda savaşa tutuştu. Bu savaşın nedeni ise Hısn-ı Ziyad emiri, Zengi tarafından takip edildiği esnada, Josselin'in yanına sığındı. Josselin, Hısn-ı Ziyad'a Zengi'ye karşı kendine yardım etmesi şartıyla Beit Boula kalesini ona vermişti. Josselin, Türklerin lehine Türklerle birlikte savaşmanın kendisi için yararlı bir şey olmadığını anlamıştı. Kara Arslan'a yardım etmek için bir ordu gönderdi. Bu, Zengi için bir fırsat oldu. Joselin, yerinden ayrıldı akabinde Antakya'ya geldi ve Harranlılar, Urfa'da Josselin'in askerinin olmadığını Zengi'ye bildirdiler. Zengi, 1145 senesinde bir ordu topladı ve aynı yıl onbinlerce askerle beraber Urfa'yı kuşatma altına aldı.¹⁹⁷ İmadeddin Zengi, İslamî kural ve kaidelerine bağlı kaldığından gerek şehirde kan dökülmesini engellemek için şehir halkına haber saldı ve onları teslim olmaya çağırırdı.¹⁹⁸ Şehir halkı teslim olmayacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine şehrin reisi, Urfa şehrini kurtarmak için Antakya'ya haber gönderdi. Buna kızan İmadeddin Zengi, şehre saldırı emri verdi. Şehir kalesi mancımık taşına ve ok yağmuruna tutuldu. Şehir halkı topyekün savunmaya geçti. Güçlü savunmaya

¹⁸⁹ Cereyan eden bu olay Urfalı Mateos tarafından 1124-25 dolaylarında olduğu rivayet edilmektedir. (Bkz Urfalı Mateos Vakainamesi sayfa 277-279)

¹⁹⁰ Süryani Patrik Mihail Vakainamesi, s.110.

¹⁹¹ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, cilt 2, s. 110.

¹⁹² Öngül, s.153.

¹⁹³ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, cilt 2, s.145.

¹⁹⁴ Özağaçhanlı, s.42.

¹⁹⁵ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.68.

¹⁹⁶ Urfalı Mateos, s.296-297.

¹⁹⁷ Süryani Patrik Mihail Vakainamesi, s. 125.

¹⁹⁸ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, cilt 2, s.144.

karşısında İmadeddin Zengi, surun altını kazma emrini verdi. Onlar, toprağı surların altına kadar derinden kazdılar. Urfa halkı da kendi taraflarından toprağı Zengiler'e doğru kazıp onlara saldırdılar. Bu şekilde şehrin alınmasının zor olduğunu anlayan İmadeddin Zengi Urfa şehrindekilerine: “Size iki adam göndereceğiz. Siz de lağım açılmış suru görmek üzere iki adam gönderin ve şehri kılıçla zaptedilmektense teslim ediniz. Mahvolmanızı istemiyoruz diye haber gönderdi.” Fakat Urfa halkı, sağlam ve güçlü surlarına aynı zamanda Franklar'ın geleceğinden emin olduklarından bu teklifi kabul etmediler. Hatta Zengiler ile alay ettiler.¹⁹⁹ Artık şehre saldırmaktan başka çare kalmadı. İmadeddin Zengi, her ne kadar şimdiye kadar insanî unsurlarla hareket ettiyse de istemeyerek lağımlara yerleştirilmiş olan yanıcı maddeleri yakmak için askerlerine emir vermiştir.²⁰⁰ Yakılan ateş sonrası savaş kızıştı. Hava dumandan geceye dönmüştü. Trampet sesleri ile halkın korkusu hat safhaya çıktı. Ateş söndükten sonra surla iki kule arasında var olan iki kule yıkıldı ve iç duvar göründü. Türkler, bu yeni suru görünce çok şaşırdılar. Türk askerleri içeri girmek için toplandılar. Urfa halkı da buna engel olmak için “Bafios” ve piskoposlarla beraber toplandı. Türkler, sağlam kalan surlara çıktılar ve buradan saldırıya geçtiler. Şehir halkı bunu görünce korkudan içkaleye doğru koşmaya başladılar.²⁰¹ Şehir halkıyla yapılan müzakereler sonrası halk aman diledi ve şehir teslim oldu. 100 kadar Frank askeri idam edildi ve diğer halk hayatına devam etti.²⁰² Her ne kadar Urfa Haçlılardan alındıysa da bu tarihlerde Siverek'te de ayrı bir kontluk olduğu rivayet edilmekteydi.²⁰³

4.3. Eyyubîler Döneminde Siverek

Eyyubîler, Ortadoğı'da döneminin en güçlü devleti olarak hakimiyet kuran bir devlettir. Devletin ismi Selahaddin'in babası Ayyûb b. Şâdî'den gelmektedir. Bu devlet Mısır, Suriye ve Yemen'de hüküm sürmüştür.²⁰⁴ Eyyubîler, Zengîlerin devamı olup, Türk, Kürt, Arap ırklarından oluşmaktadır. Sağlam bir rivayete göre Eyyubîler Hezbanîye Kürtleri'nin Revvâdîye aşiretindedir. Revvâdîler, köken olarak ataları aslen Araptır. Bu aşiret 758 senesinde Abbasî halifesi Mansur tarafından Basra'dan

¹⁹⁹ Süryani Patrik Mihail Vakayı'nâmesi, s.126.

²⁰⁰ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, cilt 2, s.146.

²⁰¹ Süryani Patrik Mihail Vakainamesi, s.126-127.

²⁰² Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, cilt 2, s.148.

²⁰³ Özağaçhanlı, s.41-42.

²⁰⁴ C.H. Becker, “Eyyübîler”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1978, cilt: 4, s. 424.

Azerbaycan'a yerleştirilmiştir. Bu bölgede yaşayan Hezbaniyye Kürtleri ile karışık Kürtleştir. 11. yüzyılda ise Selçuklu egemenliğine girip Türk, Kürt, Arap karışımı bir ırk oldular.²⁰⁵ Şeref Han Bidlisî ise Selahaddin Eyyübî'nin kökeninden bahsederken onun Dukeyn Kürtleri'nden olduğunu söylemektedir.²⁰⁶

Kaynaklarda Eyyübîler ilk defa 1131 senesinde Tikrit'te olduğunu gösterir. 1138 senesinde Tikrit'ten ayrılarak Musul'a yerleşip Zengiler'in egemenliğine girmişlerdir.²⁰⁷ Zengiler'in Haçlılar'a karşı yapmış olduğu seferlere Eyyübîler'de katıldı ve İmaduddin Zengi 1140 senesinde ele geçirdiği Ba'lebek'i, Necmeddin Eyyüb'a verdi. Bu arada 1144 senesinde Eyyüb'un kardeşi Şirkuh el-Mansur da Zengi'nin önemli emirleri arasına girdi ve Urfa'nın fethine bizzat katıldı.²⁰⁸

1174 senesinde Zengi hükümdarı Atabeg Nurettin Mahmud'un ölümü sonrası kumandanı olan Selâhaddîn, Mısır'da Şii-Fatimi devletine son vererek Eyyübîler Devleti'ni kurdu. el-cezire'de Nureddin Mahmud'un ölümü sonrası bozulan Türk İslam birliğini tekrar sağlamaya çalışan Selâhaddîn, Fırat ve Dicle çevresini topraklarına katmaya çalıştı.²⁰⁹ 1182 senesinde Selahaddîn Eyyübî, 1. Şark Seferi'ne çıktı.²¹⁰ Selâhaddîn Fırat'ı geçip Urfa'ya geldi ve Urfa ile beraber Harran'ı fethetti.²¹¹ Nisibis'i kuşattı ve harp yapmadan burası da Selahaddîn'e teslim oldu. Bu sefer ile el-Cezire civarı ve Sincar alındı. 1183 senesinde Diyarbakır kuşatıldı ve Diyarbakır Eyyübîler'e teslim oldu. Aynı sene Selâhaddin Ayıntab'a (Antep) gitti ve şehrin emiri Kumartekin oğlu Nasihüddin Ayıntab'ı Selâhaddin'e teslim etti. Bu şekilde Siverek civarı Eyyübîler'in eline geçti. Selâhaddin yoluna devam etti ve Halep'i aldı.²¹² 1185-86 yıllarında 2. Şark Seferi'ne çıkan Selâhaddîn Eyyübî, Meyyafarikin ve Şehrızor'u aldı.²¹³ Meyyafarikin'in alınması ile el-Cezire'de Selahaddin Eyyübî

²⁰⁵ Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1995, cilt: 12, s.20.

²⁰⁶ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, cilt 1, s.21.

²⁰⁷ Ramazan Şeşen, "Eyyübîler" *Türkler*, Ankara, 2002, cilt: 5, s.60.

²⁰⁸ Şeşen, "Eyyübîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 12, s.20.

²⁰⁹ Ekinci ve Paydaş, s.232.

²¹⁰ Şeşen, "Eyyübîler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 12, s.21.

²¹¹ Süryani Mihail Urfa ve Harran'ın Eyyübîler'in eline geçmesini 1181 olarak beyan ediyor. (Bkz. Süryani Patrik Mihail Vakainamesi, çev: Hrant D. Andreyan, 1944, s.265)

²¹² Gregory Abû'l Farac Tarihi, cilt 2, s.432; Şeşen, "Eyyübîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 12, s.21.

²¹³ Şeşen, "Eyyübîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 12, s.21.

dönemi başlar ve Selahaddin Eyyubî Meyyafarikin bölgesini yeğeni Takıyyeddin Ömer'e verdi.²¹⁴

1191 senesinde Takıyyeddin Ömer, Diyarbakır ve Doğu Anadolu'daki bazı topraklara göz dikti ve Suriye'den el-Cezire bölgesindeki Harran daha sonra da Urfa'ya hareket etti.²¹⁵ Buradan Meyyafarikin'e geçen Takıyyeddin Ömer, hazırlıklarını yaptıktan sonra Siverek ile Hani üzerine yürüdü ve bu iki yeri ele geçirdi. 700 süvari birliği ile alınan bu yerler sayesinde bölgedeki Eyyubî hakimiyeti daha da güçlendi.²¹⁶

Her ne kadar Eyyübî hakimiyeti yukarıda sayılan yerlerde olsa da Siverek'in kuzey bölgelerinde bazı sorunlar mevcut idi. 1224 senesinde el-Cezire ve Doğu Anadolu Bölgesinde Eyyübîler, Anadolu Selçukluları ve Gürcüler arasında nüfuz mücadelesi yaşanıyordu. Gürcüler önce Azerbaycan'ın kuzeyini ele geçirdiler daha sonra Ahlat'ı kuşattılar. Fakat burada yenildiler. 1225 senesinde Celaleddin Mengüberti ve Moğollar, Kuzey Irak ve Doğu Anadolu'ya geldiler. Celaleddin Mengüberti Ahlat'ı aldı. Bu olay üzerine Eyyübîler, aralarındaki sorunu gidermeye çalıştılar.²¹⁷

1229 senesinde Celaleddin Harzemşah, Melik Eşref'in el-Cezire'deki son büyük beldesi olan Ahlat'ı işgal etti. Bunun üzerine Eyyübîler ile Anadolu Selçuklu devleti ittifak yapıp Celaleddin Harzemşah'ı Yassıçemen'de (1230) yenilgiye uğrattı. Melik Eşref Ahlat'a tekrar sahip oldu ancak Moğol tehlikesine karşı burayı savunma hattı olarak kullanmak isteyen Alaeddin Keykubat Ahlat'ı alınca Eyyübîler ile Anadolu Selçuklu devleti arasındaki ilişki bozuldu.²¹⁸

1232 senesinde el-Kâmil, Amid ve Hısn-ı Keyfa (Hasan Keyf) Artuklu Beyliğine son verdi. Zorda kalan Artuklu Beyleri Alâeddin Keykubad'dan yardım istedi. Keykubad bu yardım talebine olumlu cevap verdi ve Güneydoğu Anadolu'ya hemen girdi. Urfa, Harran ve Ahlat'ı kuşattı.²¹⁹ Ahlat'ı kuşatmadan önce yol

²¹⁴ Önder Kaya, *Anadolu'da Eyyübîler*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007, s.31.

²¹⁵ İbnü'l-Esir, cilt 12, s.63; Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Eyyübî ve Devlet*, İstanbul, Çağ Yayınları, 1987, s.147.

²¹⁶ Demir, *Eyyübîler Tarihi*, s.77; Şeşen, "Selâhaddîn Eyyübî ve Devlet", s.147.

²¹⁷ Şeşen, "Eyyübîler", *Türkler*, cilt 5, s.67.

²¹⁸ Kaya, *Anadolu'da Eyyübîler*, s.33, Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.390-391, Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, cilt 2, s.181-182.

²¹⁹ Ramazan Şeşen, "Eyyübîler" *Türkler*, cilt: 5, s.67.

güzergahındaki Siverek ele geçirildi.²²⁰ Askeri ehemmiyeti büyük olan Ahlat şehrinin Selçuklular tarafından ele geçirilmesi el-Kâmil'in harekete geçmesine sebep oldu.²²¹ Bu sebeple el-Kamil 1234 senesinde Kahire'den Güneydoğu Anadolu bölgesine geldi.²²² Amid'e bağlı Siverek'te durdu.²²³ “Alaeddin Keykubat, buradan Anadolu'ya geçmek için kullanılan Akça Derbent geçidini tutmuş surlar ve taşlarla yolu kapattırmıştır. el-Kâmil'in askerlerinin ilerlemesi mümkün değildi.²²⁴ El-Kamil zorda kaldı ve hakkında bir takım olumsuz propaganda yapıldı. Bunun üzerine Eyyubî ordusu Adıyaman ve Besni taraflarına çekildi. Eyyubî ordusu Adıyaman'ı yakıp yıkarak ve insanları kılıçtan geçirerek Siverek'e geldi. Behramşah, Çavlı ve Altunaba gibi büyük emirlerin yönettiği Selçuklu ordusu, Harput önlerinde yaptığı savaşta Eyyübîler'i büyük bir yenilgiye uğrattılar. Bu yüzden Siverek'te bulunan el-Kamil Mısır'a dönmek zorunda kaldı.²²⁵ 1235 senesinde Anadolu Selçukluları Ahlat, Harput, Siverek, Urfa ve Harran'ı aldı.²²⁶ el-Kâmil 1235 senesinin sonunda tekrar el-Cezire'ye geldi. Siverek, Urfa ve Harran'ı geri aldı. Doğuda kendisine ait olan toprakların yönetimini oğlu Necmeddin Salih'e bıraktı. II. Gıyaseddin Keyhüsrev yönetiminde Anadolu Selçuklu Devleti²²⁷ 1237 senesinde tekrar bölgeye geldi ve Nusaybin etrafına kadar yerleştiler.²²⁸ Eyyübî hükümdarı es-Salih Necmeddin'in oğlu Turanşah, Amid'de bulunurken Anadolu Selçuklularına karşı çok direndi. Bu direnmesi pek işe yaramadı ve Hısn-ı Keyfa ile Heysen'in kendisine bırakılması

²²⁰ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.68.

²²¹ İbn Bibi, *El Evamirü'l Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.18; İkinci, s.88.

²²² Ramazan Şeşen, “Eyyübîler”, *Türkler*, cilt 5, s.67; Ramazan Şeşen, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, 1992, cilt 6, s. 367,

²²³ İbnü'l-Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, İstanbul, Kesit Yayınları, 2014, s.110.

²²⁴ Şeşen, *Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi*, cilt 6, s.367.

²²⁵ İkinci, s.89.

²²⁶ Gregory Abû'l-Farac Tarihi, cilt 2, s.534; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.466; Demir, *Eyyübîler Tarihi*, s.102; Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, cilt 1, s.184.

²²⁷ Yunanlılar'ın 1548 (M.1237) yılında Sultan Alaeddin muhtelif milletleri, yani Maadileri, Harezmlileri, Hunleri, Rumları, Frankları, Ermenileri ve İberyalıları topladı ve Amid'e karşı hareket için hazırladı. Arapların bayramı yaklaşmakta idi ve Sultan bütün asilzadelerine büyük bir ziyafet verdi. Bunlar yiyor, içiyor, eğleniyor, şarkılar dinliyor ve rakıslar seyrediyorken yüksek tahtının üzerinde oturan ve çok neşeli bir halde bu manzaraları temaşaya dalan sultan birdenbire bağırsaklarında bir ağrı hissetti ve kendisinden birçok kan gelmeğe başladı. Sultan gece gündüz ıstırap duyarak haftanın ikinci günü ve haziran ayının başında bu dünyadan göçtü. Hadise Yunanlılar'ın 1548 (M.1237) ve Arapların 634 (M.1236) senesinin şevval ayında vukubuldu. (Bkz. Gregory Abû'l Farac Tarihi, cilt 2, s.536)

²²⁸ Şeşen, *Eyyübîler*, *Türkler*, cilt: 5, s.67, Şeşen, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, cilt 6, s.367-368.

halinde Amid'i II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e vereceğini söyledi. Gıyaseddin Keyhüsrev, Haleplilerle yaptığı anlaşma sonucu Siverek'i de topraklarına kattı.²²⁹

1241 senesinde Hıms sahibi el-Mansur İbrahim komutasındaki müttetiklerle Berke Han komutasındaki Harezmliler arasında Urfa bölgesinde cereyan eden savaşta Harezmliler yenildi. İlerlemeye devam eden Halep kuvvetleri Harran, Urfa, Siverek, Resu'l-ayn (Ceylanpınar), Rakka ve Seruc'u (Suruç) aldılar. Daha sonra müttetikler Keyhüsrev komutasındaki Anadolu Selçuklu kuvvetleriyle birleşerek Amid'i kuşattılar. Bu sırada Amid'de Salih Necmeddin'in oğlu Turanşah vardı. Turanşah, Hısnı Keyfa'ya karşılık Keyhüsrev'e Amid'i verdi. Bu şekilde yapılan anlaşma sonucunda Siverek'in hakimiyeti Keyhüsrev'e geçti.²³⁰

4.4. Artukoğulları Döneminde Siverek

Artuklular, 11. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında Güneydoğu Anadolu bölgesinin farklı yerlerinde hakimiyet kurmuş bir Türkmen ailesidir. Bu aile adını Sultan Alparslan'ın komutanlarından Eksük'ün oğlu Artuk Bey'den²³¹ almıştır.²³² Anadolu'da ve Suriye'de Haçlılar'a karşı yaptıkları başarılı mücadelelerle ve buldukları yerlerde yapmış oldukları eserlerle 12. yüzyıldan sonra hakimiyet kurabilmiştir.²³³ Artuklular, Hasankeyf, Mardin ve Harput kolu olmak üzere üç kola ayrılmıştır.²³⁴ Böylelikle Artuk Bey'in oğulları artık civar memleketlere sefer hazırlıklarına başlamışlardır.

1095 senesinde Artuk oğlu Sökmen, Emir Gazi'nin oğlu Samosat emiri Baldukh, Urfa üzerine gittiler. Türkler, yoğun bir hücum yapmalarına rağmen şehre zarar veremediler. 65 gün sonra dış surları aştıktan sonra bu defa oranın şehir halkını yenemediler.²³⁵

²²⁹ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.69.

²³⁰ Şeşen, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, cilt 6, s. 381.

²³¹ Oğuzlar'ın Döğer boyuna mensup olan Zahîrüddin Artuk Bey'in doğum tarihi bilinmemektedir. 1063 yılında kendisine bağlı Türkmenlerle Sultan Alparslan'ın hizmetine girdi. Diğer savaşlarda olduğu gibi Malazgirt Savaşı'nda da sultanın maiyetinde bulundu. (Bkz. Ali Sevim, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, cilt: 3, s.414)

²³² Alptekin, *Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi*, cilt: 8 , s.170; Kazım Paydaş, *Artuklular'ın Urfa ve Çevresindeki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Türk Tarihindeki Önemi*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, Renk Matbaası, 2004, s.147.

²³³ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009, s.151.

²³⁴ Coşkun Alptekin, *Artuklular*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, cilt: 3, s.415.

²³⁵ Urfalı Mateos, s.185.

1118 senesinde Haçlı orduları, halkı Müslüman olan şehirlere üst üste baskı ve zulüm yapması sonucu Artukoğlu İlgazi Dımaşk'a gitti. Burada Franklara karşı mücadele etmek için Dımaşk hakimi Tuğtekin ile ittifak kurdu. Daha sonra İlgazi, Türkmenlerden oluşan ordusunu toplayarak savaşa hazırlanmak üzere Mardin'e hareket etti.²³⁶ 1119 senesinde Artuk oğlu Emir İlgazi, 80.000 kişilik muazzam bir ordu toplayarak önce Antakya'ya daha sonra bu ordu ile beraber Urfa kapısına dayandı. İlgazi şehre dokunmadan 4 gün burada bekledi ve sonrasında süratle Fırat'ı geçti. Gittiği yerde talan ve tahribatta bulundu.²³⁷

1120 senesinin başlarında İlgazi 130.000 asker toplayıp tekrar Urfa kapılarına dayandı. Urfa önünde 4 gün bekleyen İlgazi bu defa boş durmadı ve bulunduğu bölgedeki tarlaları yaktı daha sonra Suruç'a giderek askerlerini gizlice Fırat'tan geçirdi. İlgazi, Tell-Beşir'den²³⁸ Keysun'a²³⁹ kadar olan bölgeyi yağmaladı. Buradan sonra Haçlılar'ın elinde bulunan Azaz Kalesine²⁴⁰ yürüdü ancak bu kaleyi ele geçiremedi.²⁴¹

1144 senesinde Urfa, Frankların zalim kralı Jocelin'in elinde idi.²⁴² Nurettin Zengi, Urfa üzerine yürüdü, şehri bir müddet kuşattıktan sonra kılıç zoruyla ve pek çok kişinin kanını dökerek şehri ele geçirdi. Nurettin Zengi burada düzeni oluşturduktan sonra Birecik üzerine gitti. Bir müddet burayı kuşatma altında tuttu ve Musul valisi Nasıreddin Çakır'ın hizmetçileri tarafından öldürüldüğü haberi geldi. Bunun üzerine Nureddin Zengi Birecik kuşatmasını kaldırıp Musul'a hareket etti.²⁴³ Artuklular rahat bir nefes almasına rağmen bölgede sürekli bir kargaşa yaşanmaktaydı.

Siverek ve bölgesi bu dönemde sürekli el değiştirmiştir. Eyyubîler'den Melik Kamil, Moğol istilasını engellemek için Eyyübî ordusunu el-Cezire'ye getirmiş, Amid ve çevresini Artukoğullarından almıştır. Amid ve çevresinin hakimiyetini

---

²³⁶ İbrahim Artuk, *Mardin Artukoğulları Tarihi*, İstanbul, Gençler Kitabevi, 1944, s.51.

²³⁷ Urfalı Mateos, s.264.

²³⁸ Urfalı Mateos, buraya "Tılbaşar" diye zikretmiştir. Tılbaşar, Haleb'in kuzeyinde Fırat kıyısındaki bir kaledir. (Bkz. Urfalı Mateos, s.708)

²³⁹ Fırat'ın batısında ve Behisni'nin güneyindeki müstahkem bir şehir. Bugün Adıyaman vilayeti dahilindeki bir nahiyedir. (Bkz. Urfalı Mateos, s.392)

²⁴⁰ Azaz, Haleb'in kuzey batısında müstahkem bir mevkidir. (Bkz. Urfalı Mateos, s.375.)

²⁴¹ Paydaş, *Artuklular'ın Urfa ve Çevresindeki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Türk Tarihindeki Önemi*, s.154.

²⁴² Artuk, s.74.

²⁴³ İbnü'l-Esir, cilt 11, s.94; İbnu'l-Ezrak, s.74-75; Urfalı Mateos, s.297.

Melik Kamil oğlu Melik Salih'e vererek Mısır'a dönmüştür. Alaeddin Keykubat Melik Kamil'in elinde bulunan Urfa ve Harran'ı tekrar aldı.²⁴⁴

Bu defa bölgede zengi mücadelesi başladı. 1150 senesinde Şam meliki Nurettin Mahmud b. Zengi, Franklara büyük bir yenilgi yaşatıp Urfa ve çevresinin hakimi Urfa Haçlı Kontu Joscelin'i esir aldı ve Joscelin'in elinde tuttuğu yerleri ele geçirdi. Bu sene içinde es-Said Hüsameddin, Sümeysat'ı (Samsat), 1151 senesinde de Birecik'i ele geçirdi. Fahreddin Kara Arslan'da Joscelin'in hakimiyetinde olan Adıyaman ve Babilla'yı ele geçirdi.²⁴⁵

Artuklular bölgede tam manasıyla bağımsızlık kuramıyordu. 1226 senesinde Diyarbakır Artukluları, Anadolu Selçuklu devletine bağlı idi ve Eyyubîler safına geçti. Daha sonra Celaleddin Harzemşah ile Selçuklulara karşı ittifak kurdu. Bu sebeple Alaeddin Keykubat Doğu seferine çıktı ve Artuklular'a ait Adıyaman, Çemişkezek²⁴⁶ kalelerini aldı. Bu sefer sonrası Artuklular, tekrardan Selçuklu himayesine girdi.²⁴⁷ Sultan Alaeddin, Anadolu Selçuklu sınırlarını bir yandan Tiflis'e kadar genişletirken Sökmen şehrini de Eyyubîler'in idaresine son vermesi şartıyla Ahlat, Bitlis, Van, Malazgirt ve Adilcevas şehirlerini de birlikte ilhak etti.²⁴⁸

Yukarıda adı geçen devletlerin bölge için yapmış oldukları mücadelelerin yanında bir de bölgeye istilalar yapıldı. Hatta öyleki bu istilalar bölgenin demografik, sosyo-kültürel yapısını baştan aşağı değiştirmiştir. Bu istilalardan biri 1231 senesinde vuku bulmuştur. Bu sene Tatarlar, bölgeye gelerek Ahlat'tan Sincar'a²⁴⁹ kadar bölgedeki köyleri, Siverek'i ve Siverek'e yakın yerleri ardından Siverek yakınında bulunan Nisibin köyünü yağmaladılar.²⁵⁰

Her ne kadar yağma ve savaş ortamında olsa da Artuklular, bulunduğu bölgede önemli bir nüfusa sahipti. Artuklular'da en kalabalık ve en güçlü Türkmenler Döğerleri örnek gösterebiliriz. Artukluların yıkılışında Suruç, Harran ve Siverek bölgesinde Dımaşk Hoca, Yağmur ve Osman Beyler'in emrinde 30.000,

²⁴⁴ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., 70.

²⁴⁵ İbnu'l-Ezrak, s.91-92.

²⁴⁶ Urfalı Mateos Çımişgadzak diye zikretmiştir. İmparaor Jean I (Tzimisces Çımişgik)'in adına izafeten tesmiye edilen şehir, Dördüncü Ermenistan'ın Khozan "Genç" bölgesinde, bugünkü Çemişkezek. (Bkz. Urfalı Mateos, s.379)

²⁴⁷ Hasan Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Ankara, Nobel Yayınları, 2002, s.218.

²⁴⁸ Ekinci, 2006, s.88.

²⁴⁹ El-cezire'de Musul'un güneybatısında bir şehir. (Bkz. Urfalı Mateos, s.403)

²⁵⁰ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.70.

5.000 ve 3.000 hane Döger halkı olduğu nakledilmektedir.²⁵¹ Artuklular'ın içerisindeki bu halk, Haçlılar döneminde Büyük Selçuklu Devletine bağlı olarak Urfa ve civarında, gayrimüslimleri bölgeden uzaklaştırmak için büyük başarı elde etmiştir. Sökmen Bey ve Emir Çökürmüş, Harran savaşında Haçlılar'ı yenerek Türk-İslam dünyasında büyük bir sevinç yaratmıştır. Bu başarı bölgedeki Franklar'ı ileride çabucak yenme ümidini yaratmıştır. Fakat Artuklular, Haçlılar'a karşı göstermiş olduğu başarıyı devam ettiremedi.²⁵²

---

²⁵¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.165.

²⁵² Paydaş, *Artuklular'ın Urfa ve Çevresindeki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Türk Tarihindeki Önemi*, Türk Dünyası Araştırmaları, 152. Sayı, İstanbul, Renk Matbaası, 2004, s.158.

BEŞİNCİ BÖLÜM: SELÇUKLULARDAN SONRA SİVEREKTE TÜRK HAKİMİYETİ

5.1. Harzemliler Döneminde Siverek

Hârizmşahlar, köken olarak Türk soyundan olup Türklerin hangi koluna mensub olduğu kesin değildir.²⁵³ Çok geniş bir sahada hakimiyet kuran Hârizmşahlar, 1097 senesinde Orta Asya'nın Hârezm²⁵⁴ bölgesinde kurulmuştur.²⁵⁵

Hârizmşahlar, 13. yüzyılda parlak bir dönem yaşamıştır. Bu parlak dönem Moğol saldırısı ile sarsıntıya uğradı.²⁵⁶ Celaleddin Harzemşah, 1220 senesinde bütün topraklarını Moğollara kaptırmış durumdaydı.²⁵⁷ Celaleddin Harzemşah Moğollar'a ne kadar dirense de, Cengiz Han'a yenilmiş ve kendisi 1221 senesinde Hindistan'a geçti. Celaleddin Harzemşah, Azerbaycan üzeri Selçuklu sınırına gelerek Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubat ile bağlantı kurup arasındaki bağı güçlendirmeye çalıştı.²⁵⁸ Buna rağmen Celaleddin Harzemşah, 1229 senesinde Eyyûbiler'in elinde olan Ahlat'ı kuşattı²⁵⁹ 1230 senesinde Ahlat'ı ele geçirince Selçuklularla Hârizmşahlar arasında sorun çıktı ve Selçuklu ordusu Eyyubi ordusu ile birleşip Yassıçemen'de Hârizmşahlar'ı yenilgiye uğrattı. Celaleddin Harzemşah savaş sonrası Meyyafarikin yakınlarında 1231 senesinde öldürüldü. Hayatını kurtaran

²⁵³ Aydın Taneri, *Harezmsahlar*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.11.

²⁵⁴ Harezim, Ceyhun nehrinin döküldüğü Aral gölünün güneyinde ve bu nehrin her iki tarafında olan arazinin adıdır. Ceyhun'un Kuzey Doğusundaki Asya'nın değerli topraklarından, Maveraünnehir dediğimiz Buhara ve Semerkand bölgesi istisna edilirse, geniş bozkırlar ve çöller diyarı olan Batı Türkistan ortasındaki Hârezim bölgesinin önemini anlamak için haritaya bakmak yeterlidir. Kırgız bozkırı, Kızılıkum çölü, Karakum çölleri, Ceyhun nehri ortasında bir bölgedir. (Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Hârizmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s.30-31)

²⁵⁵ Aydın Taneri, *Hârizmşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, cilt: 16, s.228.

²⁵⁶ İbni Bîbî olayı şu şekilde nakleder: "Harzemîler Ahlat hıttasından göç ve Erzenü'r-rum tarafına müteveccihen hareket ettiler Toğtâb (yahut Togat)'a vâsıl olunca oradaki çayırılık ve merg-zârı cennetten daha güzel görerek bir müddet istirâhâta karar verdiler ve oraya nüzûl eylediler. Eğerlerini atlarının üzerinden indirerek çayırılığa salıverdiler, kendilerini de silahlarını çıkararak bâlîn-i istirâhâta başlarını koyup hâb-ı nûşine daldılar. O sırada birdenbire bir dereden Moğol askeri zuhûr eyledi ve bunları ansızın bastırdı. Mütearrızlar pek çok kimseyi kılıçtan geçirdiler canını kurtarabilenler kurtararak dağ ve derede bir kovukta ihtifâ eylediler ve gürûh gürûh avare ve perişan oldular. Moğol askerleri Harzemîler'in işini bitirdikten sonra gece mâhtâbda Ahlat kapısına geldiler." (Bkz. İbni Bîbî, *Selçuknâme*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2015, Çev: Mükrimin Halil Yınanç, s.139)

²⁵⁷ Ekinci ve Paydaş, s.258; Kazım Paydaş, *Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harzemliler*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2004, s.156.

²⁵⁸ Ekinci ve Paydaş, s.258-259; Taneri, *Harezmsahlar*, s.46.

²⁵⁹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.132.

askerleri ise Anadolu içlerine, el-Cezire'ye ve Suriye'ye dağıldılar. Bir kısmı da Alaeddin Keykubat'ın hizmetine girdiler.²⁶⁰

1237 senesinde Gıyaseddin Keyhüsrev, Hârizmşahlar'ın reislerini yakalatmak istiyordu. Çünkü bunların isyan etme durumları vardı. Bu yüzden adı Kair Han olan büyük Hârizmşah reisi tutuklandı. Bunu duyan diğer Hârizmşah reisleri Rum diyarından kaçtı. Bu reisler geçtikleri yerlerde tahribat yaptılar. Malatya'ya geldiler ve buranın subaşı Seyfü'd-devle'yi esir aldılar daha sonra da Fırat'ı geçtiler. Harput, Sümeysat ve Harput'ta yağma hareketinde bulundular. Siverek ve Hamimata'da üç sene bulundular ve bu üç sene zarfında civar bölgeleri talan ettiler. Bunları Eyyubilerden Halep hükümdarı Meliku'n-Nasır II. Selahâddin itaat altına aldı. II. Selahaddin onları Urfa ve Harran yörelerine yerleştirerek bölgede sükunet oluşmasını sağladı.²⁶¹ Hârizmşahlar, Siverek'ten çekildiğinde Hârizmşah beylerinden Süer ve Deman, Siverek ve Çermik civarına yerleşti. Günümüzde hâlâ varlığını sürdüren Karahan Türk aşiretinin mensupları, Karahan köyü ve çevresindeki diğer köylerde yaşamaktadırlar. Bu çekilme esnasında Hârizmşahlar, Urfa, Harran ve Suruç'u ele geçirdiler.²⁶²

5.2. Moğollar ve Timur Döneminde Siverek

13. yüzyıl dünya tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir hareketlilik görüldü. Bu hareketliliğin adı Cengiz Han (ö. 1227) önderliğindeki Moğol ordusu idi. Gözünü hırs ve kan bürümüş Cengiz'in askerleri buldukları bölgeye sığmıyor, yeni yerler ele geçirmek ve bol ganimete sahip olabilmek için Anadolu tarafına sefere çıkmıştır. Cengiz Han'ın cesur ve gözü kara ordusu Maveraünnehir ve daha sonra Semerkand üzerinden Anadolu'ya varmış, Anadolu'da taş üzerinde taş, gövde üzerinde baş bırakmamıştır. Anadolu'da 200.000'den fazla insan adeta çekirge ordusundan farksız olan Moğollar yüzünden canından olmuştur. Anadolu, bu kıyımı kolay kolay unutamamıştır.

---

²⁶⁰ Ekinci ve Paydaş, s.259; Nadir Devlet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, 1992, cilt 9, s.55; Paydaş, *Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harezmliler*, 2004, s.156.

²⁶¹ Gregory Abû'l-Farac Tarihi, *Abû'l-Farac Tarihi*, cilt 2, s.537; Demir, *Eyyubiler Tarihi*, s.104; Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s.428.

²⁶² Paydaş, *Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harezmliler*, s.158; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.428.

Kuzeyde Orta Asya'yı Sibiryadan ikiye bölen dağ sırası, güneyde Tibet, Kura, Seyhun Nehri ve Hazar Denizi ile kısıtlı olan, Orta Asya'da, Volga Kıyılarından Japon Denizine kadar bu büyük coğrafyaya yayılan eski Türkler, Tatarlar ve Moğollar vardı. Coğrafyanın getirdiği şartlar gereği bunlar göçebe yaşarlardı.²⁶³ Aynı zamanda Moğollar çok güçlü bir ulus değildi. Adları ilk defa 8. ve 9. yüzyılda Çin kaynaklarında geçmektedir. O tarihte Moğolca konuşan Moğollar bozkırlarda, Türkler'in ve diğer kavimlerin koruması altındaydı. Türklerle Moğolların yaşam tarzı birbirine çok benzerdi. Bozkırda yaşayanlar göçebe çobanlık, Sibiryada ormanlarında yaşayanlar ise avcılık yaparak hayatını sürdürüyordu.²⁶⁴

Göçebe Moğol kabilesinin lideri Kubilay (d.1215-ö.1294) ölünce yerine kardeşi Bahadır geçti. Bahadır Han'ın dört oğlu oldu ve üçüncü oğlu Bahadır Yesuka çok cesur ve atılgandı. Bahadır Yesuka, Kıyat ve Niron kabilesine reis oldu ve 1255 senesinde Tatarları mağlup etti. Bu esnada Bahadır Yesuka'nın bir oğlu oldu ve ismini Timuçin koydu. Bu Timuçin heybetli Cengiz Han oldu.²⁶⁵ Cengiz Han'ın ise dört oğlu oldu. Bunlar; Ögeday, Cuci, Çağatay ve Tuluy.²⁶⁶ Ortılığı yakıp yıkan Moğol ailesinin menşei böyledir.

Cengiz Han bütün beylikleri ve bazı Türk kavimlerini egemenliği altına alarak Moğol imparatorluğunu meydana getirdi. Akabinde bu imparatorluk, batıya doğru ilerleyerek yeri göğü inletecek bir istila hareketinde bulunmuştur. Moğol istilasını öncesi Doğu Anadolu'yu Anadolu Selçukluları, Artuklular ve Eyyubî emirleri paylaşmış durumda idi. Ahlat'a Eyyubî emiri hakim idi. Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu, Suriye-Filistin ve Mısır'da Zengiler, Haçlılarla mücadele ediyorlardı. Selahâddin Eyyubî ise Kudüs'ü Haçlılardan alarak İslam aleminde önemli bir konuma geldi. 1192 senesinde Selahaddin Eyyubî ölünce hakimiyeti altında tuttuğu topraklar hanedan üyeleri tarafından parçalanmıştır.²⁶⁷

---

²⁶³ Abraham Constantin Mouradgea D'ohsson, *Moğol Tarihi*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014, s.21.

²⁶⁴ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2001, çev: Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, s.31-32.

²⁶⁵ D'ohsson, s.34-35.

²⁶⁶ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, çev: Necati Lugal, s.14; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s.7.

²⁶⁷ Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2010, s.86.

Selahaddin Eyyûbi'nin ölümü sonrası bölgede oluşan parçalanmışlık, Moğolları cesaretlendirmiştir. Bunun üzerine Cengiz Han 1219 senesinde Maverâünnehir seferine çıktı. 1220 senesinde Buhara'ya vardı. Buhara'dan Semerkand'a ilerler. Cengiz'in muazzam ordusu Semerkand'da dinlenmeye geçti.²⁶⁸

Semerkand'dan sonra bölgeyi yavaş yavaş istila etmeye başlar. 1225 senesinde Mardin havalisine bir saldırı gerçekleştiren Moğollar, Ahlat'tan Sincar'a kadar olan bütün beldelere uzandılar. Moğollardan bir grup Siverek'e kadar gelirken, diğer bir grubuda Fırat yakınlarındaki Nisebin'e kadar uzandı. Moğollar, bu beldelerde binlerce insanı öldürdüler.²⁶⁹

1231 senesinden sonra el-Cezire bölgesine Harzemşahlar geldi. Harzemşahlar'ın gelişinden sonra Moğollar peşlerinden bölgeye gelmiştir. Moğollar'ın bölgeye gelişi büyük tehlikenin de habercisi olmuştur. Bu dönemde Urfa ve Harran, Artuklular'ın elindeydi. Artuklular, Moğollar'a tabi olmayı kabul etmediği için büyük bir sorunla karşı karşıya kalmıştır.²⁷⁰

1235 senesinde Alaeddin Keykubat, Anadolu birliğini kurmak için Konya'dan kalkıp Doğu seferine çıktı ve bu sefer esnasında Siverek, Rakka ve Harran Moğollar'ın elinden çıkıp Selçuklu hakimiyetine geçti.²⁷¹ Fakat 1237 senesinde Alaeddin Keykubat ölümü ile tekrar bölgeye gelen Moğollar, Baycu Noyan komutasında 5 sene bölgede kaldıktan sonra 1242 senesinde Erzurum'u kuşattı. 1243 senesinde Köseadağ savaşında Anadolu Selçuklu Devleti Moğollara yenildi ve ülke Moğollara bağlandı.²⁷² Bir sonraki sene yani 1244'te Yasavar Navin isimli bir Moğol Reisi Urfa ve Mardin'e geldi. Moğollar, 1251 senesinde tekrar Diyarbakır ve Meyyafarikin'e geldi. Suruç, Harran ve Urfa'ya akınlarda bulundular.²⁷³ Diyarbakır'dan Urfa üzerine geldiğinde Siverek'e de uğradığı tahmin edilmektedir.

Anadolu toprakları sadece Cengiz Han'dan eziyet görmemiştir. Onun soyundan gelenler de bu topraklara işkenceyi reva görmüşlerdir. 1253 senesinde Anadolu'nun başına bela olacak bir devlet kuruldu. Bu devlet Cengiz Han'ın torunu

---

²⁶⁸ Roux, s.182-186.

²⁶⁹ Demir, *Eyyubîler Tarihi*, s.98-99.

²⁷⁰ Ekinci, s.92.

²⁷¹ Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, s.402.

²⁷² Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.45.

²⁷³ Ekinci, s.92.

Hülagü (ö. 1265) yani İlhanlılar devleti idi. Hülagü topladığı 130.000 asker ile Karakurum'dan yola çıkarak Alamut Kalesi'ni ele geçirdi. Daha sonra yoluna devam eden Hülagü Bağdat'ı alıp Abbasi halifeliğine son verdi. Azerbaycan, Irak ve Suriye'yi ele geçiren Hülagü, Anadolu'ya baskı kurdu.²⁷⁴ Bu baskı sonucu Moğollar'ın kurduğu İlhanlılar, yükselme döneminde el-Cezire'de yaşadı.²⁷⁵ Hülagü, 1256 senesinde Siverek'i ele geçirdi.²⁷⁶ 1260 senesinde Memlûklerle yaptığı Ayncalut savaşında yenilince sınırlarını Fırat'a kadar çekti ve Anadolu toprakları rahat bir nefes aldı.²⁷⁷

Moğollar, bölge üzerinde sürekli bir baskı uyguladılar ve saldırılarını hiç eksik etmediler. 1265 senesinde Birecik Kalesine, 1271 senesinde Antep ve Maraş'a, 1272 senesinde Yukarı Fırat ve Birecik'e, 1275 ve 1276 senesinde iki defa tekrar Birecik'e saldırdılar. Çoğu sefer başarısız olmakla beraber Moğollar bir müddet Urfa bölgesinde kalmışlardır. Ancak Memlûkler'in bölgedeki varlığı Moğolları burada tutunamaz hale getirmiştir. Memlûkler'in Hama valisi 1292 senesinde Moğollar'ın elinde bulunan Halfeti'ye saldırı düzenleyerek Moğollara büyük zayıyat vermiştir. 1350'li yıllarda Moğol etkisi bölgede yok denecek seviyeye geldi.²⁷⁸

Moğollar'ın etkisinin azalması Anadolu'da yaşayan insanları rahatlatmamıştır. Çünkü 1395 senesinde Asya'da yeni bir lider ortaya çıktı. Bu lider Timur (ö. 1405) idi. Timur, kendisini Cengiz Han'ın varisi olarak gördüğünden Moğollar'ın almış olduğu toprakları kendi ülkesine katmak istiyordu. Bu sebeple Suriye ve Anadolu'ya sefer düzenlemiştir. Timur, Anadolu'nun doğu tarafını kılıçla almayı düşünürken aynı zamanda diplomasiyi de elden bırakmıyordu. Timur, Bağdat'ı aldıktan sonra Tikrit'e geldi. el-Cezire, Mutaharten, Karamanoğlu Alaeddin, Dulkadirli Suli, Karakoyunlu-Akkoyunlu Beyleri ve Kadı Burhaneddin taraflarından parça parça yönetiliyordu ve Timur bunlara bir buyruk yollayıp emirlere itaat etmelerini söyledi. Akabinde Timur, Musul'dan Mardin'e geçti.²⁷⁹ Timur, Diyarbakır'ı alıp Mardin'e yaklaşınca Mardin hakimi Sultan İsa, Timur'a ihsanda bulundu ve ona bağlılığını bildirdi. Mardin hakimi İsa'nın kendisine

²⁷⁴ Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlılar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, cilt: 22, s.102-103.

²⁷⁵ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.72.

²⁷⁶ Azimli, s.175.

²⁷⁷ Yuvalı, "İlhanlılar", cilt 22, s.102.

²⁷⁸ İkinci, s.93-95.

²⁷⁹ İkinci ve Paydaş, s.282.

bağlılığını gören Timur, Resu'l-'ayn'a geldi ve buranın askerlerince yağmalanmasına izin verdi. Ardından Karakoyunlular'a saldırıp burada epey ganimet elde edip Urfa üzerine yürüdüler. Urfa Hisarı valisi Güzel Namî, durumun ciddiyetini görünce ölüm korkusundan hisarı bırakıp kaçtı. Güzel Namî'nin peşinden giden bir grup, bölgedeki bir dağa sığınmış ve bunu öğrenen Timur, saklanan bu insanların üzerine asker yollayıp onları yakalatmıştır. Timur ordusu Urfa'da on dokuz gün kalıp Urfa kalesine maddi zarar verdikten sonra 29 Ocak 1394 senesinde Mardin'e geçti.²⁸⁰ Siverek'in bu tarihte Timur'un eline geçtiği Diyarbakır ile Urfa'nın alınması ile anlaşılmaktadır. Timur'un ordusu daha sonra Harran ve Suruç'u alıp Birecik üzerine gitmiştir.²⁸¹

1396 senesinde Timur, Anadolu'dan çekildiği zaman Karakoyunlular ve Celayirliler eski yurtlarına sahip olmak için Timur ile mücadele etmişlerdir. Timur'un gitmesi sonucu bölgede kargaşa olmuş ve bu kargaşa Timur'un tekrar Anadolu'ya gelmesine sebep olmuştur. 1399 senesinde Semerkand'dan hareket eden Timur, Azerbaycan ve Gürcistan'dan sonra Anadolu'ya gelmiştir. Sivas'ı ele geçirip Malatya ve Besni üzerinden Halep'e geçmiştir. Timur, Halep, Hama ve Humus'u ele geçirdi. Buradan ayrılıp Fırat'ı geçerek Birecik kalesine vardı.²⁸² Timur, daha sonra yani 1400 senesinde Siverek'i ele geçirdi ve tahrip etti.²⁸³ Timur, bu yerleri ele geçirdikten sonra 1402 senesinde yapacağı büyük Ankara savaşına hazırlık yapmıştır.

Timur, Osmanoğullarıyla yaptığı Ankara savaşında (1402), kendisine bağlı beylikleri de mükafatlandırmaktan geri durmadı. Timur'un bu galibiyeti sonucu kendisine bağlı Akkoyunlu Türkmenlerinden Karayölk Osman Bey'e Diyarbakır'ı verdi ve bölgede 1403 senesinde Akkoyunlu devleti kuruldu. Akkoyunlular, hakimiyet alanını genişletmek için Urfa ve çevresini topraklarına katmıştır.²⁸⁴ Akkoyunlu devletinin kurulması ile Timur'un Siverek üzerindeki hakimiyetinin sonlandığı anlaşılmaktadır.

---

²⁸⁰ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, s.178; Ekinci ve Paydaş, s.282; Ekinci, s.96, Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, cilt 2, s.203.

²⁸¹ Açıkanal, s.121.

²⁸² Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, cilt 2, s.203-204; Aka, *Timurlular*, s.39-40.

²⁸³ Azimli, *İslam'ın İlk Yıllarında Siverek'in Fethi ve Bazı Yanlış Anlamaları Tashih*, s.175.

²⁸⁴ Özçelik, s.26.

5.3. Karakoyunlular Döneminde Siverek

Oğuz boyundan olan Karakoyunlular, Moğol istilası sebebiyle Maverâünnehir ve Horasan taraflarından batıya doğru sürgün edilmişti. Bu sürgün esnasında Akkoyun-Karakoyun aşiretleri, İlhanlılar döneminde ve Argun Han devrinde (1284-1292) Türkistan'dan göçüp Fırat ve Dicle nehirlerinin kuzey taraflarına yerleşmişlerdi. Karakoyunlular, yaz aylarını Aladağ yaylalarında, kış aylarını da Diyarbakır ve Fırat civarında geçirirlerdi.²⁸⁵ Karakoyunlular'ın Anadolu'ya gelişleri hakkında diğer bir bilgi ise şöyledir: Akkoyunlular'ın Argun Han döneminde kardeşleri Karakoyunlularla birlikte Türkistan'dan Azerbaycan'a geldikleri ve sonra Akkoyunluların Diyarbakır bölgesinde sükunet içinde oldukları, Karakoyunluların da Erzincan ve Sivas bölgelerinde yurt buldukları şeklinde Osmanlı tarihçileri tarafından anlatılmaktadır.²⁸⁶ Karakoyunlular'ın siyaset sahnesine çıkması İlhanlı tahtı için yapılan mücadeleler esnasında oldu. Karakoyunlular'ın ilk beyi sayılan Bayram Hoca (1380) Musul'u alarak buranın idaresini kardeşi Birdi Hoca'ya verdi. Kendisi de beyliğin başına geçti. Moğollar'ın Diyarbakır valileri gibi kışları Musul yöresinde, yazları da Muş-Ahlat bölgesinde, bazen da Erzurum taraflarında geçirmeye başladı.²⁸⁷ Böylece 14. yüzyılın ikinci yarısında Van Gölü kıyısında Erciş civarında Karakoyunlu Devleti kuruldu. Doğu Anadolu'da hakimiyet süren Karakoyunlular, kuzeyde Erzurum, güneyde Musul arasında kurulmuş bir Türk kabilesidir.²⁸⁸ Bölgede yaşanan diğer sebepler sonucunda Karakoyunlular, Güneydoğu tarafına hakimiyet kurmaya başlamıştır.

Memlûk sultanı Fereç ile Timur, Suriye topraklarında savaşmaktan kaçınmış ve aralarında sulh yapmak istemişlerdi. Anlaşma sağlanamayınca Timur, 1400 senesinin sonlarında Dımaşk civarında Memlûklerle yaptığı mücadelede Memlûklere ağır bir darbe vurdu, ardından Dımaşk'a girip şehri yağma etti. Bu esnada Urfa ve Harran Timur'un eline geçti.²⁸⁹ Akabinde aynı sene Timur Siverek'i ele geçirdi ve tahrip etti.²⁹⁰

²⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011, s.180.

²⁸⁶ Sümer, "Kara Koyunlular", cilt 1, s.34-35.

²⁸⁷ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, cilt 24, s.434.

²⁸⁸ M. Çetin Varlık, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, 1992, cilt 8, s. 441.

²⁸⁹ Öngül, s.178, İsmail Yiğit, *Memlûkler*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2008, s.107.

²⁹⁰ Azimli, *İslam'ın İlk Yıllarında Siverek'in Fethi ve Bazı Yanlış Anlamaları Tashih*, s.175.

1404 senesinde Osman Beg Urfa'yı aldıktan sonra yönetimini Döğ'er²⁹¹ Emirlerinden Bahadır Hacı'nın oğlu Yağmur Beg'e verdi. Fakat bilinmeyen bir sebepten dolayı Osman Beg Urfa'nın yönetimini Yağmur Beg'den alıp yeğeni Nur Ali Beg'e teslim etti.²⁹² Urfa'nın elinden alınmasına kızan Döğ'erli Yağmur, Musul'a giderek Karakoyunlular'dan yardım istedi. Tek isteği intikam almak olan Yağmur Beg, her taraftan destek almaya çalışmış, beş bin hane hazırlamış, kendi hanesini de güvende olması için Hatuniye ve Bingöl'de tutarak Urfa'ya saldırı düzenlemiştir. Daha sonra ise Urfa'yı yağmalayıp şehri yıkıma uğratmıştır.²⁹³ *“Döğ'erlerlerden²⁹⁴ Dımaşk Hoca, 20 bin hanenin başında komutan ve yetki sahibi biri idi. Ruha, Siverek, Suruç, Harran, Cur, Rakka ve Cemelin onun idi. Ayrıca Araplar'ın Benî Kilâb ve Şâdî Ashâb boyları da ona bağlıydı. Muhammed Beğ, Mihmad Beğ ve onlarla beraber olan 4 bin haneyle birlikte Fırat nehri sahilini kışlak tuttular. Döğ'er emirlerinin büyüğü olan Bahadır Beğ'in oğlu Yağmur Beğ, kendisine bağlı olan bin hane ve başka 3 bin haneyle Osman Beğ'in nökeri oldular. Osman Beğ, İbrahim Beğ'i Amid ve Beşiri'de bırakarak Halil Beğ adlı diğer oğluyula Habur ve Rasulayn'da kışladı”*.²⁹⁵ Rakka, Caber ve Urfa'nın emiri Dımaşk Hocanın kardeşi Gökçe Musa idi.²⁹⁶ 1406 senesinde Urfa ve Harran bölgesi Memlûkler, Karakoyunlular daha sonra Akkoyunlular arasında el değiştirdi.²⁹⁷ Bu el değişmelerden Siverek'in de etkilendiği tahmin edilmektedir. Ortaçağ'ın sonuna doğru bölgedeki çekişmeler Akkoyunlu-Karakoyunlu devletleri arasında devam etmiştir.

²⁹¹ Bu oğuz boyunun da Karakoyunlu devletinin siyasi faaliyetine katılmış olduğunu görüyoruz. Lakin Döğ'erler, doğrudan doğruya Karakoyunlu ulusuna dahil olmayarak Suriye'de ayrı bir teşekkül halinde kalmışlardır. (Bkz. Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, 1.cilt, s.31)

²⁹² Güler, *Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar*, s.53.

²⁹³ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Ankara, Neyir Matbaacılık, 2001, çev: Mürsel Öztürk, s.66.

²⁹⁴ Kâşgarlı Mahmud (XI. yüzyıl), Oğuz boyları listesinde bu boyun adını Töker imlâsı ile yazmış ve hayvanlarına vurdukları damgaların şeklini de göstermiştir. Eserini 1206'da yazan Fahreddin Mübârek Şah'ın listesinde görülen "Rögür", Döğ'er adının müstensih tarafından yanlış yazılmış şeklinden başka bir şey değildir. Reşidüddin ise (XIV. yüzyıl başları) Döğ'erler'in adını bugünkü imlâsı ile yazmış ve Döğ'er'in "toplanmak için" mânasına geldiğini kaydettikten sonra bu boyun ülüşünün (şölenlerde koyundan yedikleri kısım) "aşığlu", onkununun (totem kuşu) kartal olduğunu bildirmiş ve damgasının şeklini göstermiştir. Selçuknâme adlı eserini XV. yüzyılın birinci yarısında yazmış olan Yazıcıoğlu Ali, Döğ'er'in "toplanmak için bir araya geleler" anlamında ve "sünük"ünün yani ülüşünün de "aşuklu umaca" olduğunu söyleyerek muhtemelen Reşidüddin'in asıl metnindeki ifadenin tam bir tercümesini vermiştir.(Bkz. Faruk Sümer, *“Döğ'er”*, İslam Ansiklopedisi 9. cilt s.514)

²⁹⁵ Ebu Bekr-i Tihrani, s.46-47.

²⁹⁶ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, İstanbul, Bilge Yayınları, 2008, s.68.

²⁹⁷ Öngül, s.178.

1447-8 sene sonlarında İskender b. Kara Yusuf'un oğlu Elvend, amcası Cihanşah Mirza'ya isyan etti ve Erbil'i hakimiyeti altına aldı. Cihanşah Mirza Elvend'i bölgeden uzaklaştırmak için saldırıya gönderdi. Saldırı sonunda Elvend yenildi ve Akkoyunlu Cihangir Mirza'ya sığındı. Bunun üzerine Cihanşah Mirza, Cihangir Mirza'ya elçi gönderip Elvend'i istedi. Cihangir Mirza bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Cihanşah Mirza komutanları Erzincan'ı kuşattı ve burayı teslim aldı. Erzincanlıları Cihanşah Mirza esir aldı ve Akkoyunlu Ali'nin oğlu İbrahim'i elçi olarak Cihangir Mirza'ya yolladı. Cihanşah Mirza, Elvend'e karşılık bütün Erzincanlıların canını bağışlayacağını söylemesine rağmen Cihangir Mirza bu teklifi kabul etmedi ve bunun üzerine Cihanşah Mirza çok sinirlendi. Bu sinir ile Cihanşah Mirza büyük bir ordu hazırlayıp yaklaşık 30.000 kişi ile Malatya'ya geldiler. Akkoyunlu Cihangir Mirza durumu öğrenince emirleriyle görüş alışverişinde bulundu ve mücadele etmeme kararı aldı. Bunun üzerine Cihangir Mirza Amid'e hareket etti. Akkoyunlu emirlerinden Muhammed-i Bektaş, Muhammed-i Koca Hacı; Purnak'tan, Ali Beg, Şeyh Hasan Mirza'nın taraftarlığına Uzun Hasan'ın yanına gittiler. Haşemler'de geri döndüler. Bazıları Siverek havalisine, bazıları da Hamlin havalisine düştüler. Üveys Beg, Urfa kalesini bırakarak kaçtı. Şeyh Hasan'ın yanına giden bir grup Akkoyunlu pişman oldu. O sırada Uzun Hasan Ergani'ye gitti ve Siverek havalisindeki Haşemler'e sahip çıktı.²⁹⁸

Karakoyunlular'ın Siverek'te hüküm sürdüklerine dair bir bilgiye ulaşılmamış olsa da Abdülcélizade Zühtü Efendi'nin Urfa tarihi adlı eserinde Karakoyunlular'ın Siverek'ten çekildiğini, Siverek'te pek fazla kalmadıklarını ve bir müddet Siverek'in güney batı tarafında iki saat mesafede olan Karakoyun Köyünde ikamet ettiğini yazar.²⁹⁹

5.4. Akkoyunlular Döneminde Siverek

Akkoyunlu Türkmenleri, 13. yüzyılın sonlarına doğru İlhanlı Hükümdarı Argun Han (1284-1291) zamanında Horasan'dan Azerbaycan'a gelerek on dördüncü yüzyılın sonlarında Azerbaycan, Harput ve Diyarbakır arasındaki yerlerde yer tuttular. O tarihlerde bu aşiretin reisi Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey ve daha sonra

²⁹⁸ Ebu Bekr-i Tihrani, s.114-116.

²⁹⁹ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.72.

onun ordusuna öncü olmuştur.³⁰⁰ Bundan sonra Akkoyunlu Türkmen devletini kuran ve Kara Yülük adıyla meşhur olan kişi Kara Osman Bey'dir. Bunların oluşturdukları düzen silsilenamelerinde Oğuzlar'ın Bayındır boyuna mensup olduklarından dolayı bu devlete "Bayındırıyye" de denilmiştir.³⁰¹ Kaynaklarda ilk olarak 1340 senesinde Trabzon-Rum Devletine karşı gerçekleştirdikleri akın ile söz edilmeye başlanılmıştır.³⁰²

1403 senesinde Karayülük Osman Bey, Timurlular ile Osmanlılar arasında geçen Ankara savaşında Timur'un yanında yer almıştır.³⁰³ Buna karşılık Timur, Diyarbakır ve Urfa çevresini Kara Yülük Osman Beğ'e vererek burada Akkoyunlu devletini kurmuştur. Bu tarihte Siverek'in Akkoyunluların eline geçtiği tahmin edilmektedir.³⁰⁴

Anadolu'nun şarkında, güneyde Urfa ve Mardin, kuzeyde Bayburt olmak üzere Fırat ve Dicle'nin muhtelif kollarının suladığı sahalarda kışlak ve yaylak olarak dolaşan, bu sırada Anadolu'nun şark kısmının geçirdiği büyük anarşi içinde birçok ihtilallere, savaşlara karışan ve öteye beriye akın yapan Akkoyunlular'ın³⁰⁵ Urfa'ya hakim olması ancak Timur'un Urfa'ya seferinden sonra gerçekleşmiştir.³⁰⁶ 1403-1404 senelerinde Döğner Reisi Dımaşk Hoca 20 bin hanenin başında komutan ve yetki sahibi biri idi. Urfa, Siverek, Suruç, Harran, Cur, Rakka ve Cemelin Dımaşk Hocaya aitti.³⁰⁷ 1404 senesinde Dımaşk Hoca'nın öldürülmesiyle bölge hakimiyeti tekrar Memlûklere geçti. 1406'da Kara Yülük Osman Bey Urfa'yı tekrar Akkoyunlu devleti himayesine kattı.³⁰⁸ Tam olarak ne zaman Mısır Memlûklerinin eline geçtiği sanılmamakla beraber 1425 senesinde Siverek Akkoyunlu devletinin himayesine girer.³⁰⁹

---

³⁰⁰ Ebu Bekr-i Tihrani, s.1.

³⁰¹ Ebu Bekr-i Tihrani, s.1, Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.188, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.269-270.

³⁰² İlhan Erdem, Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, Ankara, Birleşik Kitabevi, 2007, s.61.

³⁰³ Özçelik, s.26.

³⁰⁴ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.73.

³⁰⁵ Mükrimin Halil Yınanç, "Akkoyunlular", İslam Ansiklopedisi, 5. Baskı, cilt 1, s.251.

³⁰⁶ Ekinci ve Paydaş, s.297.

³⁰⁷ Ebu Bekr-i Tihrani, s.46; Ekinci ve Paydaş, s.297; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999, s.262.

³⁰⁸ Ekinci ve Paydaş, s.297.

³⁰⁹ Azimli, *İslam'ın İlk Yıllarında Siverek'in Fethi ve Bazı Yanlış Anlamaları Tashih*, s.175.

Akkoyunlular, Siverek’i ele geçirdikten sonraki 1426 senesinde Mısır, bölgeyi ele geçirdi. 1435 senesine gelindiğinde Siverek’i tekrar Akkoyunlular aldı. Yine de bölgede kargaşa eksik olmamıştır. Bu dönemde Siverek Akkoyunlu, İranlılar, Araplar ve Selçuklular arasında sürekli el değiştirmiştir.³¹⁰

1447’den sonra Karakoyunlular Urfa’ya saldırdı ve Urfa’yı Akkoyunlular’dan aldı. Bu sebeple Cihangir Mirza sıkıntılı dönem yaşıyordu. Uzun Hasan, kardeşinin sıkıntısından haberdar olunca asker toplayıp Cihangir’in yanına geldi. Toplanan askerlerle beraber Urfa tarafına sefere çıktı. Karakoyunlular Urfa kalesini aldıktan sonra kaleyi sağlamlaştırdılar. Zor da olsa şehre girdiler ve kaleye saldırmak için istişarede bulundular. Düşman askeri 1200 ve kendileri de 300 kişi olduklarından kaleye girmek istemediler. Ancak tüm itirazlara rağmen kaleye saldırı kararı alan Akkoyunlular bu mücadeleden muvaffakiyetle ayrıldılar ve kaledeki bütün Karakoyunlu emirleri öldürüldü.³¹¹ Daha sonra Karakoyunlu hükümdarlarından Rüstem-i Tarhan,³¹² Şam’a bağlı olan Siverek, Kara Mağara ve Asun illerini yağmaladı ve daha sonra Amid’e gitti.³¹³

Bölgede sadece Rüstem-i Tarhan akın yapmıyordu. Uzun Hasan’ın Mardin’de bulunan muhaliflerin üzerine gece baskınının boşa gitmesi sonucu Mal Öyüğü’ne ve Karacadağ yaylasına çekilmesi sonucu hareketli günler yaşanmıştır. Yakalanmamak için sürekli yer değiştirip askerlerinin yerlerini değiştiriyordu. Yiyecek bulmakta zorlanmışlardır. Nökerlerin bir kısmı Siverek taraflarına Arduk-ı Arab’ın yanına yağmaya gidiyorlardı.³¹⁴ 1452 senesinde Uzun Hasan, Cihangir Mirza’nın Diyarbakır’dan yağma için ayrıldığını duyunca Diyarbakır’ı ele geçirdi. Cihangir Mirza önce Mardin’e daha sonra da kardeşi ile beraber Urfa’ya geldiler. Bunu haber alan Uzun Hasan, Urfa üzerine harekete geçti. Urfa üzerine saldırıyı haber alan Cihangir Mirza Mardin’e gitti.³¹⁵

³¹⁰ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.73.

³¹¹ Ebu Bekr-i Tihrani, s.116-117.

³¹² Cihanşah Mirza’nın büyük emirlerinden biri. (Bkz. Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.372)

³¹³ Ebu Bekr-i Tihrani, s.118.

³¹⁴ Ebu Bekr-i Tihrani, s.121

³¹⁵ Ekinci ve Paydaş, s.307-308.

Siverek 1508 senesinde Safevî'lere geçer.³¹⁶ 1516 senesinde ise Osmanlı devletinin hakimiyetine giren Siverek, Diyarbakır eyaletinin önemli sancaklarından biridir.³¹⁷ yıkılışına kadar Siverek, Osmanlı himayesinde kalmıştır.

---

³¹⁶ Azimli, *İslam'ın İlk Yıllarında Siverek'in Fethi ve Bazı Yanlış Anlamaları Tashih*, s.175.

³¹⁷ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1. Baskı, İstanbul, 1991, cilt: 3, s.219.

ALTINCI BÖLÜM: ORTAÇAĞDA SİVEREK'İN KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

6.1. Siverek'te İktisadi, İctimai Hayat ve Bölgede Yaşanmış Hadiseler

Tarih boyunca Siverek, önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve değişik medeniyetlerin kültürünü günümüze kadar taşımıştır.³¹⁸ Aynı zamanda Siverek, tarım toplumu olarak hayatını devam ettiren bir demografik yapıya sahipti. Tarım toplumlarında ise aile yapısı geniş aile yapısıdır. Evliliğe büyük önem verilir ve evlilik yeni bir aile kurmaktan ziyade aileye yeni bir ferdin gelmesi olarak düşünülür. Çünkü evlenen çiftler günümüzde olduğu gibi ayrı eve taşınmazlar, anne ve babanın yaşadığı evin içinde yaşamlarını sürdürürler. Bu aile tipinde karı-koca ilişkisinden ziyade çocuklar ile anne-baba ilişkisi daha ön plandadır. Ailede kişilerin kimliği ön plana çıkmaz. Önemli olan ailenin şan-şeref ve itibarıdır. Türk toplumunda var olan erkek lider erkek egemenliği kültürü Siverek ve çevresinde daha belirgin görülmektedir.³¹⁹

İçerisinde Asur dönemine ait buluntulara sahip bir höyük üzerine kurulan Siverek Kalesi M.S. 3. İle 5. yüzyıl arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Kalenin çevresi yaklaşık 1250 metre civarındadır ve sekiz adet burca sahiptir. Bu kaleye Kınaba, Ardüzatil (Aslanlı Kale), Kan Kalesi, Sibaberka, Sevaverak, Purfuzzi ve Marina adları da denilmektedir.³²⁰ Bu kalenin varlığı Bizans'tan bu yana biliniyordu. Daha sonra Türklerin bölgeyi almasında ve Osmanlı Devletinin fethinde Siverek Kalesinin zaptedilmesi kaynaklarda mevcuttu. Fakat Osmanlı Devletinin sınırları daha güneye gitmesi sonucu bu kalenin önemi epey azalmıştır.³²¹

Kuzey Mezopotamya'da yer alan Siverek, Uygarlığın beşiği sayılan Mezopotamya'nın en önemli yerinde kurulmuş ve Siverek'te bu sebeple Arap, İran, Azeri ve Helen izleri görülmektedir. Şehir kültüründe etkili diğer faktör, iç bölgelerinin, Akdeniz ve çöl iklimlerinin birleştiği noktada kurulu olmasıdır. Güneye doğru alçalarak oluşan ovada çöl ikliminin etkileri zayıflamakta ve yarı göçer yaşam

³¹⁸ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.208.

³¹⁹ Ahmet Cihan, *Geçmişten Günümüze Siverek ve Çevresinde Sosyo-Kültürel Doku*, Tarihte Siverek, Şanlıurfa, Elif Matbaası, 2001, s. 107.

³²⁰ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.348.

³²¹ İlhan Ekinci, "1518-1523 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siverek Sancağının Sosyal ve İktisadi Durumu," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, Tuğra Ofset, sayı: 4, Editör: Hasan Babacan, 1999, s.111.

geleneği sürmektedir. Yaz aylarında Karacadağ'da bir çok köy halkı kıl çadırlarında hayatlarını sürdürmektedir. Hayvancılık ile çadır yaşamı, bir kültür halini almıştır ve bu onların hayatının vazgeçilmezidir. Doğu, Güneydoğu ve Siverek'te Batı ve Kuzeybatı yerleşik yaşama kültürü ağır gelir.³²²

Siverek ilkçağlardan beri ticaret yollarının geçtiği güzergahta bulunmuştur. Bu nedenle birçok medeniyetin daha sonra ise çok sayıda konar-göçer insanların uğrak yeri olmuştur. Türkmen ve Kürt gibi farklı ırkları bir arada bulunduran Siverek'teki sosyal yapıdaki bu farklılığı kültürel yapıya da yansımıştır. Bu geçen süre içinde Siverek'te ortak bir kültür oluşmuştur. Gerek maddi gerek manevi kültür öğeleri bakımından çok zengin bir görünüme sahip olan Siverek'in bu özelliğe sahip olmasında etkileşime açık bir konumda olması en büyük etkidir.³²³

Tarımla geçimini sağlayan Siverek, bölgede önemli bir mera ortasında kurulması sebebiyle hayvancılıkla da çok uğraşmıştır. Hayvanların otlatılması için geniş ovaya sahip bölge, bu sayede ekonomisinin bir kısmını da hayvancılığa dayandırmıştır. Özellikle keçi ve koyun bu bölgede hiç eksik olmamış, bu hayvanlardan elde edilen deri ve yün sayesinde Siverek'te keçecilik önemli bir meslek haline gelmiştir. Bu keçe, ipliğe dönüştürülmemiş ve dokuması yapılmamış yünü ısıtarak dövülmesi sonucu yapılan kaba bir kumaştır. Kumaş veya tekstilin ilk denemesi sayılır.³²⁴

---

³²² <http://www.siverek.bel.tr/kente-bakis/siverek-kulturu> (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2015)

³²³ Özağaçhanlı, s.264.

³²⁴ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.298.

Fotoğraf 6: Keçe ustası.

1186 senesinde bölgede veba salgını baş gösterdi. Sultan Selahâddin Eyyubî dahil pek çok devlet büyüğü bu hastalığa yakalandı. Sultan kış aylarını Harran’da hasta yatağında geçirdi. Sultanın durumu ağırdı. Bu hastalık sırasında eşi İsmetüddin Amine binti Üner, iki kayın biraderi Nasırüddin Muhammed b. Şirkuh ve Sa’deddin Mesud b. Üner vefat ettiler. Sultan’ın ağır olan hastalığı zamanla düzeldi ve Sultan iyileşti.³²⁵

Siverek, çok eski bir yerleşim merkeziydi. Her dönem göç alan ve farklı devletler ile beylikler tarafından iskan edilen bir yer idi. İskan eden devletler ve beylikler oradan ayrıldıklarında izlerini bırakmışlardır. Siverek’te ilk nüfus bilgisi 16. yüzyılın başlarında Osmanlı hakimiyetine girmesiyle mevcuttur.³²⁶ 1518 senesinde Siverek’te 9.768 Müslüman, 680 Ermeni yaşadığı belirlenmiştir.³²⁷ Bu tespit ile Arapların ve Türklerin bölgeye gelmesi bölgenin demografik yapısını nasıl değiştirdiğini göstermektedir. Çünkü bu topraklar İslamiyet’ten önce gayrimüslim topraklarıydı. 1518 senesinde Siverek’te 28 içerisinde yaşanabilir, 25’i de yıkık olmak üzere 53 köy mevcuttu. Yüzölçümü ve köy sayısı bakımından en büyük

³²⁵ Şeşen, “Eyyübiler”, Türkler, cilt: 5, s.64.

³²⁶ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.401.

³²⁷ Ersan, s.262-263.

nahiye idi. 1523 senesinde ise Çubukdan nahiyesi Siverek nahiyesini geçmiştir ve Siverek'te 49 köy kalmıştır. Siverek'te var olan bu 49 köyden 35 tanesinde oturulacak ev belirlenmiş ve geriye kalan 14 yerleşim yerinde ise oturulacak hane tesbit edilmemiştir. Her köyde ortalama 15,2 ev mevcuttur.³²⁸

Siverek'te bazı köy adlarının kökenleri tarihi derinlik bakımından epey eskidir. Özellikle Orta Çağ'dan kalma bazı köy isimleri günümüz Siverek'inde hala kullanılıyor. Köy isimlerine değinecek olursak; Kamışlı, Karakeçili,³²⁹ Arapoğlu, Kayalı ve Kara Türkmenlerde Boy ve oymak isimleridir. Karakoyun köyünün menşei ise Oğuz boyundan Karakoyunlulara dayanmaktadır. Siverek'in bazı köy isimleri de Arapça ve Farsça kökenli olup Türkçe'ye geçerken değişmiştir. Arapça "Kebir Kazan" köyü "Büyük Kazan", "Babviran" köyü "Kapıkaya", "Karuk" köyü "Turna", "Sımaki" köyü "Sumaklı", "Areş" köyü "Bayırözü", "Kerkeli" köyü "Kargılı", "Büyükhop" köyü "Büyük Yakıtlı" diye değişmiştir.³³⁰ 1523 senesinin tahrir defterine göre Siverek'in köy isimleri şunlardır: Alıncık, Arastul, Bardoh, Batrık, Baydıbaşı, Beyamluca, Boğulca, Buğday Eyüğü, Çeltük, Dehimni, Doğad, Dohosta, Dünder, Göktepe, Güzel, Hacı Damlu, Hacı Kör, Hardamlu, Hasanviranı, Hırsad, Hostul, Kabağaç, Kara Kilisa, Karacaviran, Karalcı Büzürk, Karalcı Küçük, Karguluca, Karıklu, Kartanacık, Kavaklu, Kebe İdris, Komak, Konuçay, Kuşçu Eyüb, Lebki, Musahib, Münüt, Pikud, Samatul, Say, Sulükne, Şekerlü (Sögüdlü), Tabanviranı, Taşlıca, Tilburiye Viranı, Üçkulu, Yassıviran, Yılankor, Yılanluca.³³¹

Moğol istilası sonucu bölgenin demografik yapısı da değişmiştir. Bu değişiklik en fazla aşiret, boy ve yer isimlerinde meydana gelmiştir. Bu isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: Koçhisar, Harzem, Yakubiye, Ovacık, Karataş, Karahan, Gölcük, Deve Boynu, Bademlu, Kınık, Akziyaret, Karacuk, Sultanyaylak, Karacadağ, Karakoyun Deresi, Aksu, Esendere, Akça Han, Kara Köprü.³³² Siverek, Osmanlı Devletinin himayesine geçtikten sonra klasik Osmanlı sancakları statüsüne

³²⁸ İkinci, "1518-1523 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siverek Sancağının Sosyal ve İktisadi Durumu," s.108.

³²⁹ Bu köy ismi aynı zamanda aşiret ismidir. 1927 Urfa salnamesinde bu aşiret Urfa-Siverek arasında yaşadığı nakledilmektedir. (Bkn. İbrahim Bozkurt, *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri*, Şanlıurfa, İmaj Ofset, 2003, s.167)

³³⁰ Nesrin Güllüdağ, *Siverek'e Bağlı Köylerdeki Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme*, Tarihte Siverek, Şanlıurfa, Elif Matbaası, 2001, 195-197.

³³¹ İkinci, "1518-1523 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siverek Sancağının Sosyal ve İktisadi Durumu," s.136-137.

³³² Gül, s.211.

geçmiştir. 1518 senesinde ise Siverek, İn, Bucak, Heylun ve Aşun isimleri ile beş sancağa ve 147 köye ayrılmıştır. 1523 senesinde bu nahiyelere Çubuktan nahiyesi de eklenmiş ve köy sayısı da 262'ye yükselmiştir.³³³

Karakoyunlu Devleti'nin kurulmasından bu yana Karakoyunlu aşireti de varlığını sürdürmektedir. Çoğunluğu Urfa merkezinde olmakla beraber, bu aşirete mensup insanlar Siverek'te de varlığını devam ettirmektedir. Urfa ve Siverek Karakoyunlu aşiret mensupları inanç olarak Sünni anlayışa sahiptirler.³³⁴

Siverek Ulu Cami

Müslümanlar, fethettiği yerlerin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Şehirlerin gerek mimari gerekse sosyo-kültürel ve ekonomik kalkınmasında büyük adımlar atmıştır. Bunların başında camiler önemli bir yer kaplar. Siverek Ulu camide bu eserler arasındadır. Siverek Ulu cami, yapılış tarihi net olmamakla beraber tahminen 12. yüzyılda Artuklular döneminde yapılmıştır. Her ne kadar cami minaresinin doğu cephesinde hicri 982 (m. 1574) senesi yazılı olsa da bu tarih caminin yapılış tarihi kabul edilmemektedir. Çünkü minarenin doğu cephesinde iki yazı olmakla beraber bu iki farklı yazının karakter olarak aynı dönemde yazılmadığı anlaşılmaktadır. 1888-89 senesinde ise camiye son cemaat yeri ek olarak yapılmıştır. Bu bilgilere göre Siverek Ulu cami Artukoğulları döneminde yapılmıştır. 1574 senesinde yani Osmanlılar döneminde camiye ek olarak minare yapılmış daha sonra 1888-89 senesinde ise son cemaat yeri yapılmıştır.³³⁵ Caminin içi dokuz kubbeden oluşmaktadır. Camiyi iç kısımda ayakta tutan dört adet kolon geniş ve kare şeklindedir. Tek minareye sahip olan caminin üstü kiremit ile örtülüdür.

Caminin doğu cephesinde altı üstlü iki kitabe vardır. Bu kitabelerden üstte olanda “Tarih sene 982 yazmaktadır. Alttaki yazıda ise “Hamdullah bin Muhammed bin Karaarslan bin Firavus” yazmaktadır.³³⁶

---

³³³ Ekinci, “1518-1523 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siverek Sancağının Sosyal ve İktisadi Durumu,” s.108.

³³⁴ İbrahim Bozkurt, *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri*, Şanlıurfa, İmaj Ofset, 2003, s.200.

³³⁵ A.Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, Ankara, Uzerler Matbaacılık, 2013, s.199.

³³⁶ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.328.

Fotoğraf 7: Siverek Ulu Cami Minaresi

Minarenin batıya bakan tarafında ise şu yazı mevcuttur
“Bismillahirrahmanirrahim
Kad ammere nazihî'l-minareti'l-mübareketi
Sene isna ve semanini ve tis'amine elhamdulillah”³³⁷

Fotoğraf 8: Siverek Ulu Cami Minaresi

³³⁷ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.331.

Son cemaat revaklarında ise şunlar yazılı:

“Dedi ra’na oldu bu tak-ı mu’alla

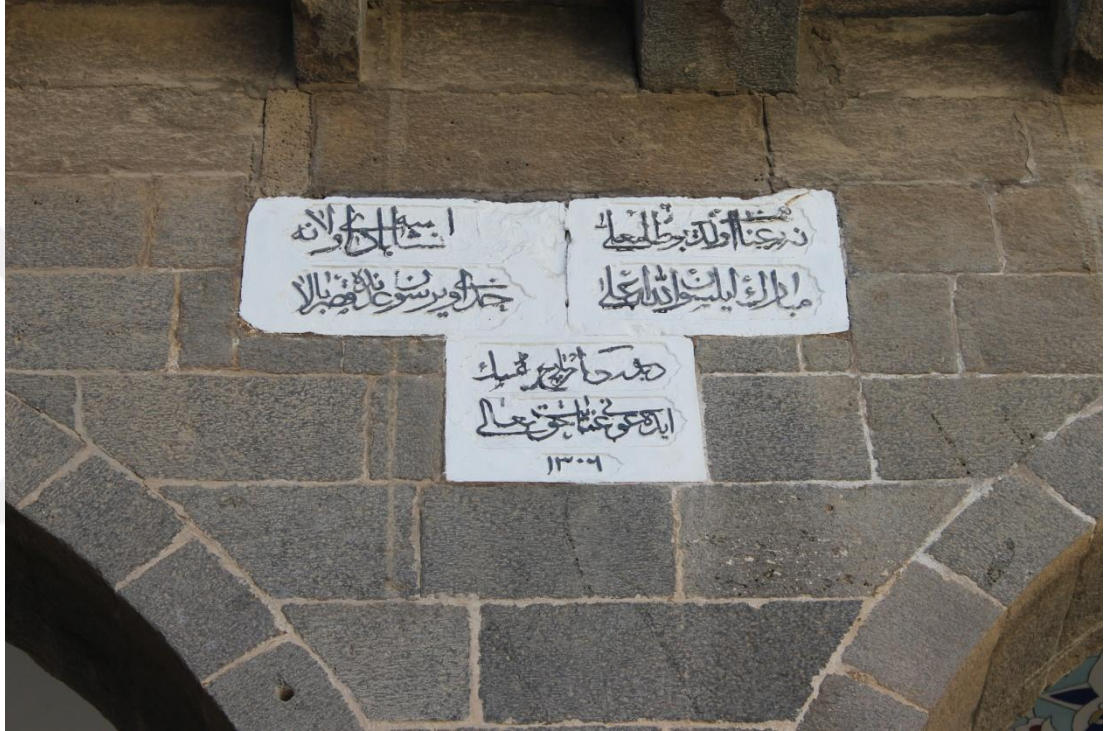
..... inşasına badi olan

Mübarek eylesün Allahu a’la

Dedi Zeki’ya bir tarih-i revakın

Ede avni ğinasın Hak Taala

1306³³⁸

Fotoğraf 9: Siverek Ulu Cami Kuzey Cephe Revacı

³³⁸ Ramazan Özgültekin, v.d., ed., s.332.

SONUÇ

Maveraünnehir bölgesi, tarih boyunca her karış toprağı sürekli devletler arası mücadele sahnesine sahip olmuş ve bu bölgenin ele geçirilmesi için her türlü yol denenmiştir. Sadece Ortaçağ'da değil, İlkçağda da bölge önemli yerleşim alanı olmuş ve elde edilen bulgular sonucu dünyanın ilk yerleşim yerleri ve tapınakları bu bölgede olduğu anlaşılmıştır. Siverek'i de bu bölgede daha önemli kılan şey sönmüş yanardağ etrafında olması ve bu toprakların çok verimli olmasıdır. Ayrıca düzlük alana sahip olması önemli yolların buradan geçmesine sebep olmuştur.

Jeopolitik öneme sahip olan Siverek, yapılan kazılar sonucunda İlkçağ'da da yerleşim yeri olduğu saptanmıştır. Daha sonra Romalılardan başlamak üzere Ortaçağ'ın sonuna kadar Sasanî, Arap, Hamdanîler, Mervanîler, Nümeyir Oğulları, Selçuklular, Haçlılar, Eyyubîler, Artuklular, Harzemliler, Moğollar, Timur İmparatorluğu, Karakoyunlular devletleri tarafından gözde bir mekan olmuş, Ortaçağ'ın bitiminde ise Siverek'e Akkoyunlular hüküm sürmüştür. Ortaçağ dönemi boyunca özellikle Ortaçağ'ın son 250 senesinde var olan Osmanlı Devletinin himayesine bu dönem hiç girmeyen Siverek, Yavuz döneminde Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir.

Hristiyanların ve Müslümanların Siverek'te yaşadığı bilinmekle beraber bu iki din mensupları arasında Siverek çok defa el değiştirmiştir. Roma döneminde bölgede Hristiyanlık hakim iken İyad b. Ganem'in bölgeyi ele geçirmesi sonrası Siverek, İslamiyetle tanışmış fakat halk tamamiyle İslamiyeti benimsememiştir. Halkın tamamiyle İslamiyeti kabul etmemesindeki sebeplerden biri Siverek halkının farklı insanlardan oluşmasından kaynaklanmaktadır. Zira Siverek her ne kadar Roma toprakları olsa da halk Ermenilerden oluşmaktaydı. Ermenilerin diğer Hristiyan topluluklara göre İslamiyete geçmeleri de biraz geç olmuştur.

Yapılan araştırma sonucunda Siverek'in köklü bir tarihe sahip olduğu anlaşılmalı beraber İlkçağ'dan bu yana Siverek topraklarının her zaman yerleşime açık olduğu ve istilalara maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu istilalar sonucu Siverek'te çeşitli dönemlere ait farklı yapılar günümüze kalmıştır. Bu kalıntılar Siverek'te var olan medeniyeti ortaya çıkarmaktadır.

Siverek, her ne kadar önemli bir yerleşim yeri olsa da günümüze kadar hakkında detaylı bir araştırma yapılmamıştır. Halbuki Anadolu tarihi açısından Siverek tarihinin bilinmesi, Anadolu tarihinin bir bütün içerisinde ele alınmasına vesile olacak. Bu şekilde Siverek tarihinin gün yüzüne çıkması, Siverek'in öneminin günümüzde anlaşılmasına sebep olması aşikardır.

KAYNAKÇA

- Açanal, Hasan, *Urfa Tarihi*, Ankara: Şurkav Yayınları, 1997.
- Agacanova, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2006.
- Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 1. Baskı, İstanbul, cilt: 3, 1991.
- Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, *Selçuki Devletleri Tarihi*, Çev: M.Nuri Gencosman, Ankara: Recep Ulusoylu Matbaası, 1943.
- Ali b. Zafer el-Ezdî, *Hamdaniler*, Çev. Mehmet Akbaş, İstanbul: Ravza Yayınları, 2011.
- Alptekin, Coşkun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, cilt 8, 1992.
- Alptekin, Coşkun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 3, 1991.
- Apak, Adem, *İslam Tarihi 2*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Artuk, İbrahim, *Mardin Artukoğulları Tarihi*, İstanbul: Gençler Kitabevi, 1944.
- Azimli, Mehmet, “İslam’ın İlk Yıllarında Siverek’in Fethi ve Bazı Yanlış Anlamaları Tashih”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Hakemli Dergi, Cilt 3, 2001 sayı: 2.
- Belâzurî, *Fütûhu’l Büldân*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.
- Benzion Segal, Judah, Edessa/Urfa , Çev. Ahmet Arslan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakır Tarihi*, 2. baskı, Ankara, cilt 1, 1996.
- Bozkurt, İbrahim, *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri*, Şanlıurfa: İmaj Ofset, 2003.
- Becker, C.H., “Eyyûbiler”, İslam Ansiklopedisi, 5. baskı, İstanbul, , cilt: 4, 1978
- Cihan, Ahmet, “Geçmişten Günümüze Siverek ve Çevresinde Sosyo-Kültürel Doku,” *Tarihte Siverek*, Şanlıurfa: Elif Matbaası, 2001.
- Çelik, Bahattin, *Arkeolojide Urfa*, İstanbul: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.

- Çelik, Mehmet, *Edessa'dan Urfa'ya*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, Cilt 1, 2007.
- D'ohsson, Abraham Constantin Mouradgea, *Moğol Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.
- Demir, Ahmet, *Eyyubiler Tarihi*, İstanbul: Kent Yayınları, 2008.
- Demir, Ahmet, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, İstanbul: Kent Yayınları, 2004.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, cilt 1, 1990.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, cilt 2, 1990.
- Devlet, Nadir, "Harzemşahlar Devleti", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, cilt 9, 1992.
- E. Gregory, Timothy, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Erment, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara: Neyir Matbaacılık, 2001.
- Ekinci, Abdullah, Kazım Paydaş, *Taş Devrinden Osmanlı'ya Urfa Tarihi*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Ekinci, Abdullah, *Ortaçağ'da Urfa*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2006.
- Abdullah Ekinci, *Müze Şehir Urfa*, Ankara: Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Ekinci, İlhan, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta: Tuğra Ofset, sayı: 4, Editör: Hasan Babacan, 1999.
- Erdem, İlhan, Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, Ankara, Birleşik Kitabevi, 2007.
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, c.1, 1999.
- Gül, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2010.
- Güler, Selahattin Eyyubi, *Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar*, Ankara: Şurkav Yayınları, 1999.

- Güllüdağ, Nesrin, “Siverek’e Bağlı Köylerdeki Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme,” *Tarihte Siverek*, Şanlıurfa: Elif Matbaası, 2001.
- Gündüz, Tufan, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, İstanbul: Bilge Yayınları, 2008.
- Harmankaya, Savaş, *Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme*, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri, Task Vakfı Yayınları, İstanbul: 2002.
- Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Honigmann, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Işıltan, Fikret, *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1960.
- İbn Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Çev: M.Nuri Gençosman, Ankara: Uzluk Basımevi, 1941.
- İbni Bîbî, *Selçuknâme*, çev: Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.
- İbnu’l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi*, Çev: Ahmet Savran, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1992.
- İbnü’l-Esîr, *El-Kamil Fi’t-Târîh*, İstanbul: cilt 9, 1987.
- İbnü’l-Esîr, *El-Kamil Fi’t-Târîh*, İstanbul: cilt 10, 1987.
- İmam Vakidî, *Fütuhu’s-Şam*, çev. Hasan Gülşen, İstanbul: Çınar Ofset, 2007.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Hârizmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Kara, Salim, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Çorum: Karam Araştırma ve Yayıncılık, cilt:2, 2003.
- Karaköse, Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Ankara: Nobel Yayınları, 2002.
- Kaya, Önder, *Anadolu’da Eyyûbiler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Kemâlüddîn Abnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb’de Selçuklular*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, çev: Ali Sevim, 2014.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004.
- Kur’an Kerim, *Rum Suresi*, Diyanet İşleri Başkanları Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A.Cihat, *Şanlıurfa İli Camileri*, Ankara: Uzerler Matbaacılık, 2013,
- M. Sobernheim, *İslam Ansiklopedisi*, 5. baskı, İstanbul: 1978.

- Manfred Behm-Blancke, *Hasek Höyük 1980 Kazı Dönemi, III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, 1981.
- Mar Yeşua, *Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı*, İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1996.
- Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, çev: Necati Lugal, 1987.
- Ongunsu, Nihal, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Türk tarih Kurumu Basımevi, 1948.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981.
- Öngül, Ali, *Urfa Tarihi*, Manisa: Emek Matbaası, 2004.
- Özağaçhanlı, Zelal, *Siverek İlçesinin Tarihi Sosyo-Kültürel Yapısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, 2010.
- Özaydın, Abdulkerim, "Melikşah", *İslam Ansiklopedisi*, 1. Baskı, Ankara: Cilt 29, 2004.
- Özçelik, İsmail, *Malazgirt'ten Meşrutiyete Siverek ve Havalisi*, Siverek: Elif Matbaası, 2001.
- Özgüdeli, Osman G., *Selçuklular*, Ankara: 1. Baskı, , cilt: 1, İsam Yayınları, 2013.
- Özgültekin, Ramazan, Hüseyin Demirbağ, Ekrem Akbağ, Kadir Sun, *Tarihi ve Kültürüyle Siverek*, Ankara: Siverek Kaymakamlığı Yayınları, 2003.
- Paydaş, Kazım, *Artuklular'ın Urfa ve Çevresindeki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Türk Tarihindeki Önemi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, Renk Matbaası, 2004.
- Paydaş, Kazım, *Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harezmliler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2004.
- Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev: Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2001.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarihi Kurumları Yayınları, 1998.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Sevim, Ali, *Azîmî Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Sevim, Ali, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

- Sevim, Ali, *Sıbt İbnül Cezvi'nin Mir'âtü'z-zaman Fî ,Tarihi'l-âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, cilt XIX, Sayı: 23, Ayıbasım, 1999.
- Sevim, Ali, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Sevim, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Sümer, Faruk, Ali Sevim, *Malazgirt Savaşı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, cilt 1, 1992.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.
- Sümer, Faruk, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 24, 2001.
- Süryani Patrik Mihail Vakainamesi*, Çev: Hrant D. Andreasyan, 1944.
- Şeşen, Ramazan, "Eyyübiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, cilt 6, 1992.
- Şeşen, Ramazan, "Eyyübiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: cilt: 12, 1995.
- Şeşen, Ramazan, "Harizmşahlar", *Türkler*, Ankara: Baskı sayısı, Cilt:5 2002.
- Şeşen, Ramazan, *Selahâddîn Eyyübî ve Devlet*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1987.
- Taneri, Aydın, *Harezmşahlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Taneri, Aydın, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 16, 1997.
- Turan, Ahmet Nezih, "Şanlıurfa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. baskı, Cilt 38.
- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- Turan, Osman, *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.
- Urfalı Mateos Vekaynamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Çev: Hrant D. Andreasyan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Varlık, M. Çetin, “Kara Koyunlular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, cilt 8, 1992.

Vasılev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Arif Müfid Mansel, İstanbul, Maarif Matbaası, cilt.1, 1943.

Yazıcı, Nesimi, *İlk-Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.

Yınanç, Mükrimin Halil, “*Akkoyunlular*”, İslam Ansiklopedisi, 5. Baskı, cilt 1.

Yınanç, Mükrimin Halil, “*Diyarbakır*” *İslam Ansiklopedisi*, 5. Baskı, İstanbul: Cilt 3 1978.

Yuvalı, Abdulkadir, “*İlhanlılar*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 22, 2000.

EKLER

Şekil 1: Siverek Ulu Cami Çatısı

Şekil 2: Siverek Kalesi

Şekil 3: Siverek Ulu Cami Minaresi

Şekil 4: Siverek Ulu Cami Sütunları

Şekil 5: Siverek Ulu Cami Kubbeleri

Şekil 6: Siverek Ulu Cami